

ٲور كچه قيشلاقلر و اوروغلر حقيده

بيرينچى جلد

مولف: سعيد عظيمى

١٤٠٢

کتاب بېلگيلری :
کتاب آتی: تورکچه قيشلاقلر و اوروغلر حقيده
مؤلف: سعيد عظيمی
تقریظ: محمد حلیم یارقین
باسیلگن بیلی: قویاش بیلی ۱۴۰۲/میلادی ۲۰۲۳-بیلی
باسیلگن بیلی: مزارشریف- افغانستان
جلد بیچیمی: وزیري
بیتى: ۱۵۰

اثر حقیده نېچه آغیز سؤز

تیلشناسلیکده، جای شناسلیک توپونیمی (toponymy) لکسیو کولوژی یا سؤز شناسلیک (lexicology) نینگ نام شناسلیک (onomastics) بیلمی ترماق لردن بیرى دیر. نام شناسلیک عمومی بیر اتمه بولیب، کیشیلر آتی مطالعه سی، جایلر آتی مطالعه و تحقیقی و باشقه ترماق لری بار. (جاینام Donbelid.com انترنت سایتیدن اؤگیریلدی)

افغانستان نینگ قدیمی و حاضرگی شهرلری حقیده بیر عده تحقیقاتچیلر اثرلر یازگنلر: میر غلام محمد غبار (جغرافیای تاریخی افغانستان)؛ محمد عثمان صدقی (آریانا شهرلری نینگ قیسقه جغرافی تاریخی)؛ و حسین یمین (تاریخی افغانستان). بو مؤلفلر نینگ بیلگیلر و تحلیللر کؤیینچه "آریایی فکر" نیگیزیده بؤلگن. شو یوزدن، تورکی آتلی شهرلرنی اعتبار بیرمه گن یا ده اته یلب (عمدا) نظرلرندن چپنده قالدیرگنلر. یا هم شهرلر آتی نینگ ایلدیزینی ایزلشده، تحریف و تصحیف ارقه لی "غیرتورکی" اثباتلش و کؤرسه تیشگه اورینگنلر!

بولردن تشقری، باشقه تحقیقاتچیلر و رسمی اداره لر هم جایلر آتی حقیده کتابلر یازیب و اطلسلر تدوین قیلگنلر. اولردن ابریملری قوییده گیچه:

۱. رهنمای قطغن و بدخشان، برهان الدین کشککی، کابل: ۱۳۰۲هـ.
۲. قاموس اعلام جغرافیایی، کابل: ۱۳۲۷هـ.
۳. قاموس جغرافیایی افغانستان، ۳ جلد، به کوشش محمد حکیم ناهض، نشر انجمن دایرة المعارف آریانا، کابل: ۱۳۳۶هـ.
۴. اطلس قریه های افغانستان، پروژه مطالعات دیموگرافی اداره احصائیه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳هـ.
۵. افغانستان تاریخی، حسین یمین، کابل: سال ؟
۶. جغرافیای تاریخی جوزجانان، دکتور محمد یعقوب واحدی، این رساله در چند بخش در مجله آریانا چاپ شده است.

۷. آریانا دایرةالمعارف، چاپ اول، کابل: ۱۳۲۸هـ ... (در همه مجله‌های آن تعداد زیاد شهرها و قریه‌ها معرفی شده است).
۸. جغرافیای عمومی فاریاب، محمد کاظم امینی، مطبوعه افغان مسلکی، کابل: سال ۱۳۸۷هـ.
۹. دورنمای انکشافی سرپل، انجنیر احمد جاوید جاوید، سال چاپ ۱۳۹۰هـ.
۱۰. نام‌های ترکی در جغرافیای تاریخی افغانستان، سردار اہلمراد ارغون فاریابی، مزارشریف: ۱۳۹۶هـ.

- چپت اہللیک بیر عده تحقیقاتچیلر و گېزووچیلر: لودویک ادمک، گونار یارینگ، بلقیس قرمیشوا، میرعزت الله، ای.گ. بروو، ه. ماسون و باشقه‌لر هم افغانستان توپونیملری و اتنومیلری حقیقه مهم اثرلر یازکنلر. اثرلرینینگ فهرستی اوشبو تقریظ سؤنگیده.

- کلاسیک اثرلر: حدوالعالم، زین‌الخبار، جامع‌التواریخ، ظفرنامه، حبیب‌السیر، بابرنامه، تاریخ رشیدی، بحرالاسرار، تاریخ مقیم خانی، سراج‌التواریخ و باشقه‌لرله اؤزبیکلر، تورکمنلر، قیرغیزلر، قزاقلر، ایماقلر، قیزیلباشلر و باشقه تورک‌تبارلر یشه‌یدیگن جایلر حقیقه تورلی کؤلمده‌گی معلومات بار.

یوقاریده‌گی فهرستلرگه کؤره، اثرلردن رحمتلی سردار اہلمراد ارغون فاریابی نینگ اثریگینه تورکی آتلی توپونیم‌لرگه اختصاص‌لنگن. بو اثرده (۲۹۰۰) ته توپونیم تانیلیگن. باشقه اثرلرله، توپونیملر تورلی تیللرگه جایلشتیریلگن.

سردار اہلمراد ارغون اثریدن بورون (ایلگری)، آذربایجانلیک تحقیقاتچی خانیم روزا عوضوا افغانستان تورکی توپونیملری حقیقه "افغانستانده تورکی توپونیملر" عنوانلی اثر تالیف اہتکن. بو رساله ده چمه‌سی ۵۰ تورکجه توپونیم بؤلیب، میلادی ۱۹۹۵- ییلی باکو شهریده باسیلیب چیققن. اثر، علمی-تحقیقی مونوگراف بؤلیب، کیریش سؤز، تۇرت فصل، نتیجه و منبعلردن عبارت دیر. اثرده‌گی توپونیملر آتی علمی منبعلردن فایده‌لہ‌نیب، ایلدیزلری ایزلہ‌نیب تحقیق قیلینگن.

بوتون افغانستان، اُنیقسه جنوبی تورکستان (افغانستان شمالی) ده تورکجه آتلی جدا کؤپ شهر، قیشلاق و جغرافی جایلر بار. زمان چؤزیغیده بولرینینگ کته سانی، تورلی عامللر طفیلی تلفظ، املا و معنا توجیه‌سی و توشونچه‌سی تحریف و تصحیف اہتیلیب، غیرتورکی سؤزلر صفتیده فارسجه، عربجه یا ده پشتو سؤز، دهب ثبت قیلینگن؛ اؤرنکلر: نارین/نهرین؛ بیسوت/بهسود؛ ایچقمیش/اشکمیش؛ تکاو/تگاب؛ ایری تام/حیرتان؛ چیاب/چاه آب؛ خواجه ایلغار/خواجه غار؛ سیات/صیاد؛ قره تپه/تورعوندی؛ خواجه دوکه/خواجه دوکوه؛ بؤینی قره/شولگره؛ جلمان قله/جرمن

قلعه؛ دلبرچين/شلقى؛ آق تېپه/ سپينكى؛ ارلات/ولاد؛ قيزيل قله/شيرخان؛ آقسرائى/حق سراى؛ چوراق ساي/چراغ ساي؛

قزىق! شو تحريف و جعل قىلىنگن شكللر اېسه، رسمى اداره و مؤسسەلر تماندن نشر قىلىنگن كۆپلە اطلسلر و نقشەلرە عينن باسايلىب چىققن! سۇنگى اۇن يىللىكلرە، باسايلىب چىققن رسمى جغرافى كىتابلر و نقشەلرە اېسه حتى مشهور "توركستان تيرىندى" تىزمە تاغلر نىنگ آتى عمدأ يازىلمەگن! بونداق وقىح "تورك سىزلىك" سياست و يۇرىق حاضر هم همان دوام اېتماقده. اۇرنك اوچون، "افغانستان آريانا دايرةالمعارف" سۇنگى يىللردە افغانستان بىللملر اكادىمىسى تماندن قىتە كۆرلىب، باسايلىب چىققن. بو ايكىنچى چاپدە اېسه، توركلىرگە تېگىشلى ايرىم آرتىكللر چىقەرىلىب، تصويرلر االىب تشلەنىب، ايرىم توركچە جايلر آتى حقىدە بىلگىلر(معلومات) و ايضاحلر قۇل اورلىب پىشتو، دېب كۇرسە تىشدە اۇرىنىلگن!

اۇرنك صفتىدە، رحمتلى مولانا خستە قلمىگە يازىلگن "دايرةالمعارف" نىنگ ايكىنچى جلدىدەگى **تائىقلى خطا و انگليس استعمارىگە قرشى كۇرەشده توركلىرنىنگ ايلغار و فداىى وكىلى ميرزا امام وپردى(بوردى)** حقىدەگى آرتىكل بىرىنچى چاپىدە بار اېدى. (دايرةالمعارف آريانا، چاپ اول، جلد دوم، مطبعه دولتى كابل، كابل: ۱۳۲۸) بىراق، بو آرتىكل، ايكىنچى چاپدە "دايرةالمعارف" متنىدن مثله قىلىنىب، االىب تشلنگن. شونىنگدېك، كاپىسا ولايتى تومنى "اله ساي" آرتىكلى قۇل اورلىب، بو توركچە جاى آتىنى پىشتو كۇرستماقچى بۇلگنلر! شونگە اۇخشش قۇل اورىشلر، **اروپا هونلرى بويوك امپراتورى آتپلا** آرتىكلى و تصويرىدە هم قىلىنگن....

اۇتكن قديم زمانلردن افغانستاندەگى توركى اتلى شەرلر، قىشلاقلر و جغرافى جايلر حقىدە علمى تحقيق و ايزلەنىشلر عالملر و تحقيقاتچىلر يىمىز اوچون جدا مهم علمى ايش دىر. بو نرسە، توركلىرنىنگ مىلى هويتى، اۇتمىش قديم تارىخى، اىنىقسە منطقەدەگى يىشش اۇتمىشىنى اچىقلىشدە بىرىك(كنه، بويوك) اهمىنگە اېگە دىر.

اىنتىلووچن و محتتكش تحقيقاتچى حرمتلى داکتر سعید عظیمى، مىلى اهمىنگە اېگە اوشبو مهم ايشگە بېل باغلب، بو قىين ايشنى باشلەدىلر. اولر بىر نېچە يىلدن بېرى، توركى اتلى بېرلر(توپونىملر) همده اولرگە تېگىشلى توركى اوروغلر(اتونىملر) حقىدە علمى ايزلەنىشلر و تحقيقات

ایشلر قیلیب کېلماقدهلر. قۇلېزدهگى اوشبو اثر، درواقع افغانستان دهگى تورکچه توپونېملر حقیده، تحقیقاتچى بجرگن اونوملى ایشلرى نینگ بیر بۇلیمى دیر.

بو اثر، شو تورکوم تحقیقات نینگ ۲۰ ته علمى مقاله سیدن توزیلگن تۇپلم دیر. کتاب، مقاله لر فهرستى، تقریظا، مؤلف مقدمه سى، مقاله لر متنى، اعلام فهرستى (شخصلر، جایلر، اوروغلر، ...) و جدوللردن عبارت دیر.

داکتر سعید عظیمى نینگ تحقیق، ایزلە نیش و یازیش یۇریغى و ایش اسلوبى بورونغى تحقیقاتچیلردن کېسکین فرقى بار. تحقیقاتچى، ایچکى و تشقى معتبر منبعلردن فایده لنگن حالده، هر بیر توپونېمنى خیالى اېمس، چین منبعلر اساسیده جغرافیا، تاریخ، تیل شناسلیک، اتنولوژى، مردم شناسلیک و باشقه تېگیشلى بیلیملر باقیمیدن (نقطه نظر) بیطرفلرچه تحقیق، تحلیل قیلیب، بهالب خلاصه چیقرگن. اېریم نانیق و بحثلى موضوعلرده، اۇقووچیلر نینگ اۇز بیلگیلر و فکرلرینى بیان اېتیش یۇلینى اچیق قۇییلگن.

تحقیق نینگ ینه بیر اۇزەللیگى (خصوصیتى) بو، تورکى اوروغلر نینگ تحقیق قیلینه دیگن توپونېم (جای) گه کېلیب یېرلشکن ایلدیزینى تاپیش دیر. چونکه، کۇپلب جغرافى جایلر اتى اونینگ یشب تورگن اصل و بومى اولوسى قدیم تاریخى بیلن اوزولوکسیز و قورچ (محکم، استوار) باغلیق لیگى بار. باشقچه ایتکنده، تورکچه اتى بۇلگن کۇپلب جایلر و جغرافى یېرلر نینگ اتى، اونینگ یشب تورگن اولوسى آتیدن آلینگن یا قۇییلگن؛ اۇرنکلر: قته غن، ارگو، نارین/نهرین، بنگى (اصلی منگى/منگو)، اونگوت، سیات (محرفش صیاد)، زایل/زاول، سیستان، ارغند، ارغنداب، کییکچى، قۇنغیرات، بورکه، بیسوت (محرفش بهسود)،

عالم کۇزده توتیلگن توپونېم حقیده، اۇز ایزلە نیش و تحقیق ایشینى افغانستان ایچیدن باشلب، بیرینچیدن کۇزده توتیلگن ولایت، کېین باشقه ولایتلرده ایزلب، ایچکى و تشقى معتبر علمى منبعلر اساسیده تحقیق قیلیب باره دى. کېین، بو ایزلە نیش افغانستاندن تشقرى، ائینقسه قۇشنى اولکلر و اۇرته آسیا منطقه لریگه آلیب باریلده دى. بو نرسه، اوشبو اثر تحقیق ایشى نینگ ینه بیر مهم یۇریغى و اۇزەللیگى دیر.

محتشکش عالم و تحقیقاتچى حاضر گچه، بو موضوع حقدە چمه سى (تخمیناً) ۱۰۰ ته تحقیقى مقاله یازگن. اولر نینگ کۇپلرى حرمتلى تیلداشلریمیز سۇراقلریگه جواب یۇسینده یازیلگن.

مقاله‌لر نینگ دبيرلى برچهسى انترنت مجازى صفحه‌لرده ترقه‌تيلگن و اوقووچيلر و اوشبو موضوع علاقه‌مندلرى تماندن يخشى قرشيلنگن.

حرمتملى محقق نينگ اوشبو اثرى، حالىگچه نائىق و تانيلمه‌ى قالگن جغرافى جايلىر (توپونىم‌لر)، اولرگه باغلىق يشب تورگن اوروغلر (اتنونيماها) و اولر نينگ اؤتميش تاريخىنى آچىقلاش و اورگه نيشده يوكسك علمى اهميتگه اېگه دير.

حرمتملى عالم نينگ اوشبو اېزگو علمى ايشى ينه‌ده دوام اېتيشىگه اوميد بيلديره‌مىز. بو بيلن امكانى بارىچه، تېگيشلى توپونىملر و اتنونيملر علمى تحقيق اېتيليب، اېرېشيلگن بيلگيلر و علمى يوتوقلر علمى جامعه و مخلصلر مطالعه‌سى و استفاده‌سىگه يېتېب بارسين.

حرمتملى مؤلف داکتر سعید عظیمی جناب‌لریگه دایمی ساغلیق و اولکه‌میز نینگ چین تاریخ و مدنیتی تانیتیشده ینه ده موفقیت و یوتوقلر ایسته‌یمیز.

حرمت بیلن

محمد حلیم یارقین

استکھلم- سویدن

میزان- ۱۴۰۲ / اکتوبر- ۲۰۲۳ م.

1. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 1, Badakhshan by Ludwic W. Adamec, 1972.
2. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 2, Farah & SW [vdni fgo by Ludwic W. Adamec 1973.
3. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 3, Herat by Ludwic W. Adamec, 1975.
4. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 4, Mazar-i Sharif by Ludwic W. Adamec, 1979.
5. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 5, Kandahar by Ludwic W. Adamec, 1985.

6. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan, Vol. 6, Kabul & SE Afghanistan by Ludwic W. Adamec 1985.
7. The Military Geography of Afghanistan, Part 1, Badakhshan . by E. G. Barrow, 1893.
8. The Military Geography of Afghanistan, Part 2, Afghan Turkistan by E. G. Barrow, 1893.
9. The Military Geography of Afghanistan, Part 3, Herat by E. G. Barrow, 1893.
10. The Military Geography of Afghanistan, Part 4, Kabul by A. H. Mason, 1893.
11. Gazetteer of Afghanistan, by Lawrence K. Marsh & Gerd Quinting 1983.
12. Gazetteer of Eastern Hindu Kush, by E. G. Barrow, 1888.
13. Central Asia Part II: A Contribution Towards the Better Knowledge of Topography, Ethnography, Resources, & History of Afghanistan, by Charles Metcalfe MacGregor 1871
14. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər, by Roza Eyvazova 1995.
15. Travels in Central Asia in the Years 1812–13 by Meer Izzut-oollah, 1872.
16. Toponimika, Suyun Qorayev, 2006.

اوزيک اتنونيملری حقیده بعضی بیر مهم خارجی ماخذلر

1. On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan, By Gunnar Yaring 1938.
2. Из Сибири, В. В. Радлов, Наука, Москва 1989.
3. Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари, Нейматулла Элмуродов, 2008.
4. Словарь туркменских этнонимов, Атаниязов Солтанша 1988.
5. Кыргыз этнонимдер сөздүгү, Олжобай Каратаев, 2003.

6. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи, Аҳмадали Асқаров 2015.
7. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана, Балкис Кармышева, 1976.
8. Труды по истории и этническому составу тюркских племен, Н. А. Аристов 2003.
9. Очерки этнополитической истории кыпчаков, Я.В. Пилипчук, 2015.
10. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни, К. Шониёзов. 2001.

مندرجہ لڑ

۳	«مینگ» اوروغی
۱۰	سرای اوروغی
۱۵	چیچکە
۲۰	کیسومور یا کیسەمر
۲۴	«سقاب» یا «سقاو» اوروغی
۲۸	مۇغول اۇزبېک اوروغی
۳۵	دۇرمن، دۇرمان، دۇربان
۴۲	گجی قومی حقیدە
۵۲	اور اوروغی حقیدە
۵۹	براموغ، برامغ، برامق، برامی
۶۵	تۇیمس و تایمس
۷۱	سالتیق حقیدە قیسقە بیلگی
۸۱	براتی حقیدە بیلگی
۸۷	گرک یا گورک

۹۱	اوی بولاق
۹۶	قرلوق اوروق
۱۰۱	میرزا یا میرزالر
۱۰۷	جومارت
۱۱۲	اندکسلر

«مینگ» اوروغى

بو اوروغ اۋزبېكلرنىڭ كته اوروغلىرىدىن بۇلىپ، جنوبى توركىستاندا يىشەگن. منبعلردە «مىن» و «مىنگىيە» ھم يازىلگن. افغانستاندا كېيىنگى عصرلردە «مىنگ» لرنىڭ اصل مركزى مىمنە بۇلگن، بىراق باشقە يېرلردە ھم يىشەگنلر. مىنگ اوروغى ۲۵۰ يىل مىمنە دە حكىم سورگن. اۋزبېك اوروغلىرى ارەسىدە سان(عدد)لر جملەدن يوز، قىرق، بېش، تۇرت، اوچ و يېتتى انچە اوروغلر آتيدە اوچرەيدى. «مىنگ» ھم انە شونداق ۱۰۰۰ سانى يا عددىدن كېلىپ چىققن. بو سان، "اورخون تاش بيتىكلرى" دە «مىنگ» ثبت اېتىلگن. اۋتمىشدا «مىنگ» بعضى بىر منصبلرگە ھم تېگىشلى اېكن؛ اۋرنك اوچون: مىنگ باشى، مىنگ بېگى و باشقەلر. «مىنگ» اوروغى "اۋزبېكلرنىڭ ۹۲ اوروغ نىسب نامە" لرنىڭ انچەسىدە ثبت بۇلگن و اۋزبېكلرنىڭ اېنگ اساسى اوروغلىرىدىن دىر.

اسطورەلرگە كۆرە مىنگ، يافت نىڭ (اۋلجەى خان) اۋغلى بۇلگن. افسانەلردە قرەگندە، يافت نىڭ يېتتى اۋغلى بار اېكن: **تورک، خزر، سقلاب، روس، مىنگ، چىن** و **كمارى**. ايرىم منبعلردە، «مىنگ» اوروغى يافت نىڭ «مىنگ» اتلى اۋغلىنىڭ فرزندلرى، دېب اتلگن.

«مىنگ» سۆزى كۇپراق نظامى دېيىلگن، بىراق قەيېردن كېلىپ چىقىشى انىق اېمس. اصلدە بىر نظامى قطعە بۇلىپ، كېيىنراق اوروغ صفتدە ات چىقرگن. مجار عالمى وامبرى اۋنى توركى سان «مىنگ» دن چىققن، دېب يازەدى. توركلر و موغوللر اردوسىدە، قشونلر بۇلىنىشى اۋن، يوز، مىنگ و اۋن مىنگ يا تومان اساسىدە توزەلگن اېدى. موغوللر قشونى بىلن بىر يېردە بۇلگن توركلرنىڭ مىنگ نظامى قطعەسى، اوروغ آتىگە ايلنگن بۇلسە كېرەك. بعضىلر مىنگ اوروغىنى باشقە اۋزبېك اوروغلىرى،

يعنى قىرق و يوز بىلن باغلىق دېدىلەر. مىنگ اوروغى اصلدە قىچاق دشتىدە شكىللىنگن، بىراق قديمى توركلردن تۈزەلگن. بو اوروغ اۋزبېكلردن باشقە باشقىرلەر، قرغىزلەر، نوغايلىر و قرە قىلقلردە ھم قۇشلىب كېتىگن.

وامبرى «مىنگ» لرنى موغوللرگە تېگىشلى بىلىب، اونى ظھىرالدىن محمد بابىرگە قۇشلىدەدى، دېب يازگن. بو اوروغ نىنگ اساسچىسى يوسف خان، بابىر مىرزانىنگ كتە باباسى (آنە تماندن)، دېب ثبت اېتىگن. تارىخى تماندن باققندە، «مىنگ» لر خوقنددە مىلادى ۱۷۰۶- يىلى خوقند خانلىگىنى اساس قۇيگنلەر. خوقند خانلىگى ۱۷۰ يىل دوام اېتىگن و ۱۸۷۶- يىلى روسلر استىلاسى آستىگە اۋتىگن. خوقند خانلىگى دورىدن قالگن منبىلدە، «مىنگ» لر اساسچىسى چماچ بې خان، دېب ثبت بۇلگن. «چماچ بى خان» دن كېين اۋغلى شاھرخ خان امىر بۇلگن و مىنگلر تىزمە(سلسلە)سى ۱۸۷۶ نچى يىلگچە خوقنددە دوام اېتەدى. خدایار خان خوقندىنىنگ اېنگ سۇنگى خانى بۇلگن.

ماوراالنھردە مىنگ اوروغى كۇپىنچە فرغانە و زرافشان وادىسىدە جايلىشگن. ذكى وليدى تۇغان نىنگ تىدقىقاتىگە كۇرە، يىگىرمە نچى عصر باشلىرىدە «مىنگ» لر سمرقند، پنجه كېنت، جىزخ اطرافى ھمدە فرغانە دە بۇلگن. جىزخ دە اېسە «قىرق» و «يوز» اوروغلىرى بىلن بىر يېردە ىشەگن. ذكى وليدى نىنگ يازىشىچە، «مىنگ» لر «منغىت» لر زمانىدە بخارا خانلىگىدن، «بېگزاد» لقبى نى ھم آلگن. «منغىت» لر دورىدە بخارا و سمرقنددە ھمدە آمو دريا قىرغاقلىرىدە ترقلەپ كېتىگن. «مىنگ» اوروغى، تاجىكىستان حدودىدە ھمدە تاتارستان و باشقورتستان دە ھم ىشەيدى.

اۋزبېك «مىنگ» اوروغى نىنگ اوچتە كتە ترماغى و قنچە ايرماغلىرى بار. اوچتە كتە ترماغى تۇغە، باغلان و واق تمغەلى بۇلگن.

تۇغە ايرماغلىرى: احمد، تۇى نماز، آق شىخ و باشقەلەر؛

باغلان ايرماغلىرى: چىپىلى، قارە، مىرزا و باشقەلەر و واق تمغەلى ايرماغلىرى اېسە

الغال، چووت، جايلى، اۋرە مس، تۇق نماز، كىاو خوجە و ىرات ثبت بۇلگن.

باشقورتلر آرە سىدە قوبىدەگى ترماغلر ثبت بۇلگن:

چوبى، كركوبىلى، يايك سوبى، كۆل، آسلى، نوغاي لىر، مركيت، اورشاق، ايليكي،
سرايلى، ايىق و كوباۋ.

جنوبى توركوستانده اېسە، مختلف منبعلرده جملةدن بحرالاسرار، عبيدالله نامه و
تاريخ مقيم خانى ده «مينگ» لىر يشەيدېگن جايلىر: ميمنه، بلخ و شبرغان ذكر بۇلگن.
مينگلر ۱۶ نچى عصرده، اينىقسە عبدالله خان دوريده، بلخ و قوندوز ده كېلگنلر.
«مينگ» لىر اشترخانيلر زمانى ندر محمد خان دوريده بلخ ده كته ماملرگە اېرىشگن.
اشترخانيلر دوريده بلخ كته اۋرىنگە اېگە اېدى. رسىمى شكلده بلخ خانلىگى قال خان
يا خان وليعهدىگە بېرىلدى. اشترخانيلر دوريده بلخ توابعى بلخ، ميمنه، سرپل،
شبرغان، سمنگان، قوندوز، بغلان، تخار همده بادغيس و بدخشان نى اۋز اېچىگە آلر
اېدى. «مينگ» لىر مقامى اشترخانيلر دوريده يوكسەلىب كېتەدى. «تذكرة مقيم
خانى» ده اېسلنگنى گە كۆرە، «مينگ» لىر اميرلردىن شكور پروانه چى مينگ، يار محمد
تۇقسابه مينگ، عادل بې مينگ، خواجه بېردى بكاۋل، پيرقى بې مينگ اشترخانيلر
دوريده بلخ ده اۋتگنلر.

شونىنگدېك، «تذكرة مقيم خانى» ده شبرغان «مينگىه» يورتى، دېب اتلگن.
دېمك، شو پىتدە «مينگ» اوروغى شبرغانده كۆپلىك نى تشكىل بېرگن بۇلسە
كېرەك. اۋشە دور ده، «مينگ» كىبى باشقە اوروغلر: قېچاق، قرغيز، قرابى و قته غن
هم بلخ ده مېم رول اۋىنەگن. بو دورده «مينگ» لىر بلخ و ميمنه دن تشقىرى، شبرغان
و سرپل ده هم يشر اېكنلر.

بلخ ده اشترخانيلر دوريده، اميرلر ترماغىدن بېرى «باروتى بې»، «مينگ»
اوروغى باشلىغى اېدى. «مينگ» لىر اېسە اشترخانيلرنىنگ تۇرت اولوسىدن بېرى
سنەلردى. ۱۶۰۱-يىلى تۇقنە شوولر جريانيدە، «باروتى بې» بلخ نى باقى محمد خان
ايناغەسى، ولى محمد خان اشترخانى گە تاپشيره دى. «باروتى بې» دن كېين اۋغلى
«اۋراز بې» اونىنگ اۋرنىنى آلەدى و ندر محمد خان اميرلردىن بېرى بۇلەدى. باشدە
قوش بېگى و اوندن كېين ترمز/ترمذ حاكمى اېتىب تعيينلنەدى. ۱۶۲۱-يىلى ميمنه
ندر محمد خان نىنگ اۋغلى، خسرو سلطان گە بېرىلەدى و «اېراز بې» اونگە اتالىق

تعیین ایتیلە دی. او، کۆپ ییللەر میمنە دە «مینگ» اوروغی باشلیغی بۇلیب دوام بېرە دی. خۇدۇ انە شو پیتدن باشلەب، «مینگ» اوروغی میمنە تاریخیدە بو منطقه دە مسلط بۇلیب قالەدی.

شو دورە بلخ دە «قتەغن» و «مینگ» اوروغلری اۇرتەسیدە بیر-بیرلریگە قرمە-قرشیلکلی بار اېدی. سبحانقۇلی خان اولرنی بیرلشیشگە اورینیب کۇردی؛ بیراق بونگە اېریشەلمەدی. قرمە-قرشیلکلی دوام اېتیشى، سبحانقۇلی خان نېرەسى مقیم خان نی قالال خان یا ولیعهد تعین قیلیشگە سبب بۇلدى. بو واقعه «مینگ» لر اۇرنی نی بلخ خانلیگیدە کوچەیتیردی، چونکه قالال خان/ولیهدنینگ اتالیقى عادل بې، «مینگ» اوروغیدن اېدی. شو باعث، محمود بې قته غن بلخ نی ترک اېتیب، قوندوزگە قەیتیب کېتەدی.

مقیم خان دوریدە ایران هجومی ینە بیر یۇلە «قتەغن» لرنی بلخگە کېلتیریپ، محمود بې نفۇذی اشیب کېتەدی.

قیسقهسى، میمنە «مینگ» لرنی نینگ اساسچیسى «اۇراز بې مینگ» بۇلگن. «اۇراز بې» شەزادە ندر محمد خان نینگ قالال خان/ولیهدلیگی پیتیدە، درانیلر قدرنگە کېلیشیدن قریب اۇتیز ییل بورون، میمنە حاکمی اېتیب تعینلنگن. اوشبو دور، هرات دە صفویلر و کابلده اېسە بابریلر حکم سورر اېدیلر. نادرشاه افشار بلخ نی آلگندن کین، «مینگ» لردن بعضی بیر بېگلر اونینگ قشونینگە قۇشیلیب، نادرشاه افشار فتوحاتیدە سھم آلگن. جملەدن «حاجی بې مینگ» مھم سرکرده لردن اېدی. نادرشاه افشار اۇلدیریلگن چاغده، «حاجی بې مینگ» احمد شاه بیلن نادرشاه افشار قوشونیدە بۇلگن. احمدشاه قندهارده حکمران بۇلگندن سۇنگ، حاجی بې مینگ نی بلخ حاکمی تعین ایتیلەدی. بلخ و میمنە مالیهسینی تۇپلەب، دولتچیلیک ایشینی منطقه دە آلیب بارەدی و کېرەک بۇلگندە، درانیلر قشونینگە عسکر جۇنەتیب توردی.

بلخ دە «قتەغن» لر اېگە بۇلیشى بیلن، حاجی بې مینگ سلالەسى میمنە دە حاکملىکنی دوام بېرە دی. میمنە نی اېنگ کېینگی «مینگ» حکمداری محمد شریف خان بۇلگن. محمد شریف خان عبدالرحمان خان نینگ هزاره لرگە قرشى اوروشیش

بویروغینی رد ایتیب، امیرگه قرشی باش کۆته رهدی. بو قۇزغالان ۱۸۹۲-ییلی امیر
بیبارگن هرات، سرپل و بلخ قوشونلری تمانیدن باستیریلیب، شریف خان اسیر بۆله دی
و کابلگه کبلیتیریلیب، اعدام ایتیله دی.

میمنه ده مینگ حکمرانیلیکلر تاریخلری

حاجی بی خان ۱۷۳۱-۱۷۷۲

جان خان ۱۷۷۲-۱۷۹۵

پسر بزرگ جان خان (آت آیینمه گن) ۱۷۹۵

محمد رحیم خان ۱۷۹۵-۱۸۰۴

اتالیق احمد قلی خان ۱۸۰۴-۱۸۱۴

علی یار خان ۱۸۱۴-۱۸۳۰

عبد المومن خان ۱۸۳۰-۱۸۳۱

مضراب خان ۱۸۳۱-۱۸۴۵

حکومت خان و شیر محمد خان ۱۸۴۵-۱۸۴۸

حکومت خان ۱۸۴۸-۱۸۶۲

محمد حسین خان ۱۸۶۲-۱۸۷۶

گورنر افغان ۱۸۷۶-۱۸۷۹

محمد حسین خان ۱۸۷۹

دلاور خان ۱۸۸۰-۱۸۸۴

محمد حسین خان (افغان نماینده سی بیلن) ۱۸۸۴-۱۸۸۸

محمد شریف خان (افغان نماینده سی بیلن) ۱۸۸۹-۱۸۹۲

اؤن تۆقیزینچی عصرده انگلیسلر نماینده لری نینگ ایشلری آرقه لی سرپل و
سیات/صیاد اوروغلری حقیده هم بعضی بیر معلوماتلر تۆپلنگن. شرقی هند کمپنیسی
ماموری میر عزت الله ۱۹ نچی عصر باشیده ۱۸۱۲-۱۳ بیللری کشمیر، یارکند،
کاشغر، قوقان، بخارا، سمرقند و جنوبی تورکستانگه سفر ایتیب، کونده لیکلرینی ثبت
اېتگن. اصل کونده لیک نسخه سی فارسچه ده یازیلگن. کونده لیکلری نینگ بیر

قسمى ۱۸۷۲ نچى يىل كلكتە دە «اۋرتە آسيا سفرنامەسى»، دېب انگليس تىلىدە باسلىپ چىققن. ميرەزت الله «مىنگ» لرنى سرپل نىنگ حاضرگى سيات/صياد اولوسوالليگىدە بارليگىنى يازگن. اونىنگ يازىشىچە، سرپلدە اۋزىپكلرنىنگ «اچە مىلى» اوروغى يشەيدى. شونىنگدېك او، «اچە مىلى» نى «مىنگ» قىبىلەسى ترماغى، دېب ثبت اېتگن. سرپل تېگرەگىدە سيات/صياددە اچە مىلى، قزە ى اغلى، مىنگ و صياد دن قويى راق قىچاق اوروغى يشر اېكن. انه شوندىن، «مىنگ» لر سيات دە كۈپ يىلردن بويان يشب كېلگنلىگى بىلىنەدى. (مىمنە و سرپل اۋزىپكلرى تىلى نىنگ لەجەلرە كۈپ و يقىن مشتركليكلر بارليگى هم بىزىنىڭچە شو مسألەگە باغلىق بۇلىشى مەكەن - ح. يارقىن)

اۋزىپكلر بعضى بىر يىرلردە تاجىك و باشقە اولوسلر بىلن بىر بىرگە يشب، اۋزىپك تىلىنى يۇقاتىب قۇيگنلر. نىمروز دە گىلر بلوچ تىلى و ھلمند دە اېسە پشتو تىلدە سۈزلەيدىلر. اينقىسە كابل و باشقە بىرىك(كتە) شەرلردە فارسچە سۈزلەيدىلر. بعضى بىر قىشلاقلردە هم فارسچە سۈزلشلىرى مەكەن. سيانده هم باشقە بىرلر كىبى فارسچە سۈزلەيدىگن «مىنگ» اۋزىپكلر بۇلسە كېرەك. مىمنە، بلخ، قوندوز، سرپل و باشقە ولايتلردە يشاۋچى دوستلرئىمىز «مىنگ» لر حقىدە بار معلوماتلرئىنى بىز بىلن شرىك اېتسەلر، جدا يىخشى و اونوملى ايش بۇلردى.

ماخذلر:

۱. تاريخ مقىم خانى، محمد يوسف منشى شىرغانى، به كوشش محمد عالم لىبىب، انتشارات مىوند، كابل: 1388 .
 ۲. تاريخ مختصر توركستان جنوبى، تاليف بهرالدين شارق، چاپ انتشارات خراسان، كابل: 1395 .
 ۳. توركهاى افغانستان، گونار يارىنگ، ترجمه جلاير عظيمى، كابل: 1392 .
 ۴. سراج التواريخ، فيض محمد كاتب هزاره، مطبعه حروفى دارالسلطنه، كابل: 1332 .
- 5 . Travel to Central Asia in 1812-13 by Meer Izzutoollah
Translated by Captain Henderson, Calcutta 1872

- 6 . Afghanistan Uzbeklari
Nasiriddin Nazarov, Tashkent 2011
- 7 . Reports and Papers, Political, Geographical, Commercial
Submitted to Government by Alexander Burnes, Lieutenant
Leech, Doctor Lord, and Lieutenant Wood, Employed on
Missions in the Years 1835–36–37 in Scinde, Affghanisthan, and
Adjacent Countries, Calcutta 1839
- 8 . The Origins of the Kazaks and the Uzbeks
H. B. Paksoy, Ed. Central Asia Reader: The Rediscovery of History,
M. E. Sharpe, 1994
- 9 . Ancient Supremacy: Bukhara, Afghanistan and the Battle for
Balkh, 1731—1901
Johnathan L. Lee, Brill 1996
- 10 . Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари
Н. Элмуродов, Самарқанд, 2008

سرای اوروغی

«سرای» اۋزبېك قديم اوروغلريدن بيرى دير. افغانستانده «سرای» اوروغى جوزجان، بلخ، سرپل، فارياب و باشقه ولايتلرده يشر.

اولكه ميزده «سرای» اوروغىنى جايلر آتيدن قيديريش ممكن. «سرای» آتلى جايلر افغانستانده كۆپ. بعضى جايلرينىنگ آتى يلغوز «سرای» دېب قۇيىلگن؛ مثلن فارياب نىنگ شيرين تگايده جايلشگن «سرای» آتلى بير قيشلاق «سرای قلعه» هم ثبت بۇلگن. آقچه همده قرقين تومنلريده «سرای» يا «جوى سراي» دېگن قيشلاق ثبت بۇلگن. شونىنگدېك، خان آباد تومنيده «سرای قيشلاق» دېگن جاي ثبت اېتىلگن. حاضركى قرقين و آقچه قيشلاقلرى ايچيده «سرای قيشلاغى» يۇق. «آق سراي» انچه جايلر، جمله دن سرپل و قوندوز ده بار. «چغه سراي» [قديمگىسى «چغانسرای» - بابرنامه، يارقين] هم كتر ولايتى مركزى اېدى، كېين «اسد آباد» گه ايلنتيريلگن. باشقه قنچه جايلر آتیده «سرای» كۆرينه دى. بعضيلرى شو اوروققه تېگىشلى بۇلىشى ممكن. [پروان ولايتیده «سرای خواجه» تومنى و «آقسرای» - يارقين]

تارىخى منبعلرده كۆره، آلتين اورده ده ايگى شهر «سرای» آتى بيلن ثبت اېتىلگن:

بيرىنى برکه خان، قپچاق دشتیده قورگن و آلتين اورده پايتختى بۇلگن. ينه بيرى «سرای» شهرىنى چنگيز خان نېرهسى باتو خان، «آق تېپه» دېگن جايدة «استراخان» يقىنى «ايتيل» درياسى بۇيیده، اعمار اېتدى. كېين بو «سرای» شهرى هم آلتين اورده مركزى تعينلندى. چون برکه خان هم «سرای» دېگن شهر تشله گن اېدى، شو اوچون باتو ينگى قورگن شهرنى «ينگى سراي»، دېب اته دى.

يىللار بۇيىچە «سراي» شەھرى رواجلەنىپ كېتىدى و اپنگ مەھم تجارت شەھرىگە
ايلندى. اۋن تۇرتىنچى عصر تانىقلى اۋزبېك كلاسېك شاعرى «سيف سرايى»
(۱۳۹۸-۱۳۲۱) انه شو شەھر دە يشب، ايجاد اپتگن. بو شەھرلرنى علاقه سى «سراي»
اوروغى بيلن انىق اپمس.

امير تېمور كۆره گان ۱۳۹۵ يىلى «سراي» شەھرىنى فتح اپتدى. كېين
تۇقتەميش خان اوروشلريده، امير تېمور اونى بوزيب تشله گن. كېينلرى روسلر
فتوحاتيده «سراي» شەھرى تەين ويرانه گە ايله نيب كېتىدى. امير تېمور اۋزى ۱۳۸۰
يىلى شەھر سبزه «آتى سراي» دېگن قصرنى قوره دى. منبعلرده «سالى سراي» اتلى
ينه بير شەھر امو دريا شماليده ذكر بۇلگن. بو شەھر امير قيزغن و كېين امير حسين
پايتختى اېدى. چغتايلىر و امير تېمور دوريده «سالى سراي» مەھم نظامى شەھرلردن
بۇلگن. بوندن باشقه «سراي جورمه» اتلى جاي هم «جامع التواريخ» ده ايرانده ذكر
بۇلگن. دېمك، «سراي» اتلى باشقه انچه جايلر منبعلرده ثبت بۇلگن بولسه كېرەك.

شيبانى خان استيلاسيدين كېين قىچاق دشتيدن كۆچمىنچى اۋزبېك اوروغلىرى
كېلىپ، ماوراءالنهرده ترقه لىپ كېته دى. بو اوروغلر شو يېرده يشاۋچى باشقه تورك
اوروغلىرى بيلن قۇشلىيب، اۋتراق تريكلىككە اۋته باشله يدىلر. اوروغلر جملە سيدة
قوييده گيلر بار اېدى: قىچاق، يوز، قىرق، ختاي، توياقلى، جلاير، منغيث، سراي، قنقلى،
قوتچى، قۇنغرات، قيات، اويشون، ايروچى، مسيت، تمه، يابو، بورقوت، كرايت، مۇغول،
دۇرمان و كينه گس.

اۋن تۇقيزىنچى عصر اۋرتەلريده، اۋتراقلە نيش اوروغلر ارە سيدة كوچه ييب،
ينگى قيشلاقلر و شەھرچەلر اۋرتە گە كېلە دى. انه شوندن كېين، اوروغلر اتيگە منسوب
توپونىملر تاپيله دى. عين شو اۋزگريشلر افغانستان شماليده هم اوروغلر ارە سيدة يوز
بېرەى و كۇلپ قيشلاق اتلرى، تۇغريدن تۇغرى اوروغلر يششيدن آلينگن.

اشترخانيلر دوريده «سراي» اوروغى بخارا خانليگيده مەھم رول اۋينب، يوقارى
منصبلرگە اېريشگن. «بحرالاسرار» ده يازيلىشچە، «سراي» لر اولده والگا بۇيلريده
يشه گنلر. خواجه سمندر «سراي» اوروغى نى بخارا خانليگيده ثبت اپتگن. «سراي»

اوروغى آق سقاللىرى اشترخانيلر دورىدە، اينىقسە سبحانقولى خان وقتىدە، خانلىك بۇيىچە بار مسالەلردە مشورە بېرىدىلەر. جملەدن اللە يارېي و غايب نظر بېلەر قوماندانلىك و اتالىق وظيفەلردە قتنشگن.

منشى محمد يوسف شېرغانى «تارىخ مقيم خانى» دە «سراى» اوروغى نى باشقە اۋزبېك اوروغلى بيلن، بلخ و اونىنگ اطرافىدە بار، دېب يازگن.

«جامع التواريخ» دە ايكي كيشى «سراى» اتى بيلن كېلگن. بو ايكي كيشى «سراى بوقا» اتى بيلن ثبت بۇلگن. بىرىنچى «سراى بوقا»، مونگە تېمور نىنگ اۋغلى. مونگە تېمور اېسە التىن اورده خانى، باتو خان نېرە سى بۇلەدى. ايگىنچى «سراى بوقا» اېسە جوجى خان نىنگ «بىسو بوقا» اتلى اۋغلىدن توغىلگن. چون «سراى» اوروغى «التىن اورده» دە شكلىنگن و «سراى بوقا» هم «التىن اورده» خانى نېرەسى بۇلگن، دېمك اونگە تېگىشلى نظامى كوچلر «سراى»، دېب ات چىغارىب، كېين «سراى» اوروغىگە مشهور بۇلگن بۇلىشى ممكن. مۇغوللردە نظامى كوچلر اتى، قوماندانلر يا اولر نىنگ اوروغلى اتىگە قۇيىلر اېدى.

«سراى» اوروغى اۋزبېكلرنىنگ انچه «نسب نامە» لرىدە ثبت بۇلگن. خانىكوف توزگن اۋزبېكلر «نسب نامە» سىدە «سراى» اوروغى كىرگن. وامبرى اېسە «سراى» اوروغى نى بخارادە گى ۳۲ اۋزبېك اوروغلىگە ثبت اېتگن. خواجه سمندر ترمذى هم «سراى» اوروغى نىنگ بخارا حدودىدە بارلىگىنى «دستورالملوك» كىتابىدە يازگن.

ذكى وليدى تۇغان هم «سراى» نى اۋزبېكلرنىنگ ۹۲ اوروغى فېرستىدە ثبت اېتگن. شونىنگدېك، اۋزبېكلر شجرەسىنى باشقە نىسخەلرى، جملەدن «نسب نامە اۋزبېك» محمد اعظم كاسانى، سالنامە خواجه عبدالحكىم ترمذى و مجمع التواريخ عوض محمد عطارده ثبت بۇلگن.

«سراى» اوروغى نىنگ كېلىب چىقىشى:

«سراى» اوروغى نىنگ كېلىب چىقىشى حقىدە معلومات يۇق. بعضى عالمر، جملەدن اۋزبېكستانلىك عالم انور شكوروف، بو اوروغ اتىنى «گىراى» و «چىراى» كىي «آى» گە تېگىشلى، دېب «سراى» نى «آى» اولادى معنا اېتەدى.

بوندن باشقه، «سرای»نى اوغوزلرگه تېگىشلى، دېب اوغوزخان اولادى «آى خان»گه قۇشيلهدى، دېگن سۇزلر هم بار. بىراق، «سرای»لر اويوشمهسى ۱۴ نچى عصر قىچاق دشتيده اۋرتهگه كىلگنلىگى و ۱۶ نچى عصر شىيانىلر دوريده، باشقه اۋزبېك اوروغلىرى بىلن ماوراءالنهرگه كېلىب قالگنلىكلرى ائىق.

«سرای» اوروغى باشقه توركى اوروغلر بىلن يشب، اولر گه قۇشېلىب كېتگن. جمله دن قىچاق سراى، از سراى، قىرغيز سراى، قۇنغرات سراى، ماجر سراى، قره باغ سراى، نيمان سراى. بولر نىنگ هر بىرى قنچه میده ترماغلرگه بۇلىنىب كېتگن. «سرای»لر نىنگ بىر ترماغى قزاقلر بىلن قۇشېلىب كېتگن و قزاقلر نىنگ «ارغىن» اوروغى نىنگ بىر ترماغى «سرای» دېيلهدى. «سرای» اوروغى قره قلىقلر اتنىك تىزىمیده هم قۇشېلگن.

«سرای» اوروغىنى ۱۹۲۴ نچى يىلى شورالر دوريده بۇلگن سرویده قويدىگى ترماقلرى ثبت بۇلگن: توغ سراى، قوريدى سراى، اولياشوم سراى، چل چوغه سراى، سراى سايلياق، پوچن سراى، آز سراى. بولردن باشقه «سرای» اوروغىنى انچه میده ترماقلرى بار. جمله دن ايلم جى سراى، جامان سراى، چىم سراى، جالانغاج سراى، جيه ن سراى، سراى كرائت و باشقه لر. فرغانه وادى سیده تۇق باى، شمه، اوكرچ، قنغير و بېك ترماقلرى و چراغچى تومنىده اېسه بايى، امان كۇر، قۇل تۇپ، بونىكم، مكد، فرمانچى، سرسان و كوچك ترماقلرى بارلىگى معلوم. آق سراى اوروغى هم منبعلرده ثبت بۇلگن. قونغراتلرده توق سراى اوروغى هم بار.

افغانستان حدودیده هم بعضى بىر منبعلرده «سرای» اوروغى حقيده معلومات بېرىلگن. دېمك، «سرای» اوروغى كۇپراق بلخده بۇلگن، كېين باشقه بېرلرگه ترقلگن. «تارىخ مقیم خانى»ده «سرای» اوروغى بلخده يشه گنلىگى حقيده يازىلگن. ياورسكى نىنگ يازيشچه، بلخده «سرای» اوروغى يشه يدى.

شرقى هند كمپنى مامورى مير عزت الله ۱۹ نچى عصر باشلریده قىلگن سفریده هم «سرای» اوروغىنى بلخ ده ذكر اېتگن. انگليس منبعلریده شىرىن تگابده «سرای» قىشلاغى بارلىگى و اونده سوباق اۋزبېكلر يششى ذكر اېتىلگن. بلخ اېسه

«سرای» اوروغی نینگ کته مرکز لریدن بؤلگن و «سرای» نینگ بیر ترماغی "بلخی" آتیده یاد بؤلگینی هم آیتیش کپرهک. "بلخی" دېگن اوروغ «سرای» دن باشقه قوتچی، کینه گس و تور کمئلده هم قوشیلیب کپتگن.

مأخذلر:

۱. اتلس قریه های افغانستان، پروژه دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲
۲. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، کابل: ۱۳۹۲.
۳. جامع التواریخ، رشیدالدین فضل الله، به کوشش محمد روشن، تهران: ۱۳۷۲.
۴. افغانستان اؤزبکلری، نصرالدین نظراوف، تاشکینت: ۲۰۱۱.
۵. تاریخ مقیم خانی، منشی محمد یوسف شبرغانی، به کوشش محمد عالم لیبیب، کابل: ۱۳۸۳.
۶. Historical & Political Gazette of Afghanistan, vol4
Ludwic Adamec, Graz 1973
۷. Zarafshan Vahasi Uzbek Khalqi Ethnic
Nematullah Elmuradove, Samarqand 2008.
۸. Узбек атамасининг келиб чикиши хакида,
Анвар Шукуров, 2011
<https://www.proza.ru/2011/03/26/492>
۹. Archeology of Uzbek Identity, Alisher Ilhamov, Journal of Central
Asian Survey, Vol. 23, 2004 – Issue 3–4
۱۰. Qashqa Darya Qishlaqnamasi, Tora Nafasov, Tashkent, 2000
۱۱. Travels in Central Asia, Meer Izzatoollah, Translated by Captain
Henderson, Calcuta 1872

چيچكه

"قته غن" قبيلهسى «مناس» اوروغى ترماغى قوندوز، تخار و بغلان ولايتلىرىدە يىشەيدى. منبىلەردە چيچكە، چيچك، شيشكە و چيچق اوروغلىرى ئىت بۇلگن. چيچك و چيچكە ايكاوى بىر بۇلسە، كېرەك. برهان الدىن كىشكى «رهنماي قته غن و بدخشان» رسالەسىدە تالقان يىقىنىدە چيچكەلر يىشەيدى، دېب يازگن. لوگوفت «شيشكە» دېگن اوروغىنى ئۆزبېكلر شجرەسىگە ئىت اېتگن. خانىكوف هم «چيچك» اوروغىنى ئىت اېتىدى. ذكى وليدى توغان هم «چيچق» يا «چيچك» اوروغىنى ئۆزبېكلرنىڭ ۹۲ باوى دە ئىت اېتگن. «چيچكە» و «چيچك» و «چيچق» اوروغلىرى بىر بۇلىشى مەمكىن. توركىمىلرنىڭ هم «چيچكە» دېگن اوروغى بار. اصلدە «خدىرلى» اوروغى نىڭ ترماغى دىر .

«افغانىستان قىشلاقلىرى اتلىسى» دە، «خواجە غار» تومنىدە "خوش گلىدى چيچكە" قىشلاغى ئىت اېتىلگن. ايرىم منبىلەردە «چيچكە تورك» ئىت بۇلگن؛ مثلاً «رهنماي بدخشان» كىتابىدە "قوم چيچكە تورك" قىشلاغى «تالقان» دە ئىت بۇلگن. قوندوزنىڭ خواجە گدر قىشلاغى دە هم چيچكەلر يىشەگن. منبىلەردە، چيچكەلرنىڭ يىشى بېرلىرى خواجە غار و رىستاق، دېب هم اېسىلگن. «افغانىستان تارىخى و سىياسى گزىتەسى» دە «چيچكە» ئىت بۇلگن و انگلىس منبىلەردە ئۇن تۇقۇزىنچى عصر دە اېسە، خواجە غار دە ۱۰۰۰ اوبلىك چيچكە بارلىكى ئىت بۇلگن. ئۇشە يىتتە ۱۰۰۰ اوى كتە جمعەت سەنلەردى. «دشت قلە» دە هم «چيچكە» قىشلاغى بار. چيچكەلرنىڭ اصل جايلىرى سمرقند ذكر بۇلگن .

«چيچكە» اوروغى «قته غن» لرنى «مناس» شاخەسى نىڭ ترماغى صفتىدە ئىت بۇلگن. منبىلەرگە كۆرە جەنۇبى توركىستان «قته غن» قبيلهسى نىڭ اوج كتە اوروغى

بۇلگن: بېش قرين، سل جاووت و تۇرت آتە. «بېش قرين» اوروغى نينگ ترماقلىرى لقهى، ينگى قتهغن، كيسومور، قيان و مناس ثبت بۇلگن. مناس ترماقلىرى بولردن عبارت: سريغ باش، بوركه، تيموس، چيچكه، يوغول، چوچه گر و سروغ. شو اوروغلر نينگ دپيرلى برچهسى اۇشه پيت قتهغن ولايتيده يشه گنلر. او پيتده قته غن ولايتى حاضرگى قوندوز، تخار، بغلان و سمنگان ولايتلر ينى اۇز ايچيگه آلر ابدى.

«چيچكه» لر اۇتميشده منطقه نينگ نفوذلى اوروغلر يدن بۇلگن. «چيچكه» باتورلر يدن بيرى «قباد چيچكه» دير. ينه بيرى «قباد خان» دير. بولر مردم ايچيده «قوات خان» يا «قوت خان» دېب اتلگن. ليكن تاريخى منبعلرده «قباد» ثبت بۇلگن. «قباد خان» تېمور شاه درانى دوريده ۱۷۸۱-يىلى كشمير و سند قۇزغالانلرى جريانيده، درانيلىر قشونىگه قۇشيليب، «ديره اسماعيل خان» فتحيده كته رول اۇينه گن. انه شو باتورليگ سببىدن، تېمور شاه اونى «تارين» ده حاكم تعيينلەيدى. ميلادى ۱۷۸۵-يىلده قباد خان اۇزىنى مستقل اعلان قىلىپ، قوندوز و بدخشاننى آليب آمو دريا دن او يان «حصار» و «ده نو» ده مسلط بۇلەدى. يىللر اۇتگندن ساره الكساندر برنس، قباد خان باتورليگى حقيده اهالى ايچيده يرە تىلگن متل (اېرتك، قصه) و قۇشيقلرنى اېشيتيب، انه بو بيت نى قباد خان حقيده ثبت اېتگن:

اۇزىنگ اۇلسنگ خدا جۇليگه آتىنگ اۇلسه قوات بۇينيگه

«قباد» مردم ايچيده «قوات»، دېب اتلگن. شو كىي بيتلر قتهغن اۇزبېكلرى فولكلور خزىنهسى ايچيده، اينىقسه قباد خان حقيده حالىگچە قالگن بۇلسه، كېرەك. علاقمند دوستلر يميز (اينىقسه بىليم يورتلرى محصللرى) قبادخان حقيده گى شونداق قۇشيقلر و متلرنى يازيب، بيز بيلن شريك قىلسه لر، يخشى بۇلردى .

باشده قباد خان و قباد چيچكه بيرگه بدخشاننى اېگللشگه بير-بيرلر يگه ياردم بېرديلر. بيراق (اما) كېينراق قباد چيچكه خدا نظر بېگ قته غنلر نينگ باشقه بير بېگى بيلن قۇلنى بير قىلىپ، قباد خاندن ايريلهدى .

قباد خان قره مە قرشيليكلر نتيجه سيدة بدخشان ميرى، محمود شاه ارقه لى اۇلديريلهدى. اونىنگ مقبرهسى «سنگ نوشته» دېگن جايدة زيارتگه ايلنگن، دېب

يازىلگن. بو ايكي كىشى نىنگ آتى قباد خان بۇلگن: بىرىسى «قباد خان قتهغن» و ايكىنچىسى «قباد خان چىچكه» ثبت ايتىلگن. يوقارىده گى يازىلگن بىر بيت شو «قباد خان قتهغن» و اونىنگ كورهشلىرى حقيده بۇلىشى كېرەك. دېمك چىچكه دوستلر يىمىز بو تۇغرىده معلوماتلرى بۇلسه، كومنت يازىب شريك قىلسه لىر يىخشى بۇلردى.

چىچكه لىر افغانستان نىنگ شمالى و تاجىكىستان جنوبيده كۇپ يىللر يىشه گن. افغانستانده «قتهغن» لىر همده چىچكه لىر ۱۹ نچى عصر ايكىنچى يىرىمىده افغان مامورلردىن اينجىب (ناراض بۇلىب)، بىر قسىمى آمو دريادن اوياققه اۇتىب بارگن. هر حالده، «چىچكه» لىر نىنگ كته قسىمى «قتهغن» ولايتىده قالگن .

روسىه توركىستان آرشيپلرىده «قتهغن» لىر تۇغرىسىده انچه معلومات بار. جملة دن قويدىه گى اوروغلىر «قتهغن» قىيله سىگه نسبت بىرىلگن: تىز، چىچكه، توغه لان، مردات، قياق، چاوجى و تۇخته مىش. تىقلى عالم قرمشىوا، «قته غن» شجره سىنى توزىب، انه بو اوروغلىرنى «قتهغن» ده شامل، دېب يازگن: جان قتهغن، چىچكه، توگول، پالوان، بوركه، تىمز، چورك، مردات، قغنى، ايچكى، مه لاي، سىرى، پنگانى و تاس. اوشبو اوروغلىرنىنگ ايرىملىرى «قتهغن» ده ثبت بۇلمه گن.

يىگىرمنچى عصر باشلىرى، امان الله خان دورىده چىچكه لىر نىنگ ياش اولوغلىردىن بىرى «صاحب نظر» اېشىك آغاسى بۇلگن. صاحب نظر اېشىك آغاسى چىچكه لىر بىگى، دېب نقل بۇلگن و ۱۹۲۴ نچى يىلى لويه جىرگه ده اشتراك اېتگن. صاحب نظر بېگ، سلطان مراد قته غنلر مىرى، قىرلوقلر بېگى و باشقه چىچكه بېگلىرى بىلن خويشلىك قىلىب، نفوذى قوندوز و تخارده كۇپه يىب كېتگن .

مىلادى ۱۸۸۸ نچى يىل عبدالرحمان خانگه قرشى سردار اسحاق خان قۇزغالان كۇترگنده، چىچكه لىر بېگى سلطان مراد اتالىق و صاحب نظر بېگلىر، اسحاق خاندن حمايت اېتگنلر. اسحاق خان شكستىدن كېين بخاراده پناه آلدىلر. اكتوبر انقلابىدن كېين صاحب نظر بېگ افغانستانگه قه يتىب كېلدى و قيته دن چىچكه لىر آره سىده اۇز اۇرنىنى تاپدى. صاحب نظر بېگدن كېين اۇغلى حاجى عبدالرسول بېگلىگ مقامىگه اېرىشدى. چىچكه قومىدن باشقه بىر مهم كىشى خواجه غاردن محمد طاهر

چیچکه دور. محمد طاهر چیچکه ملی شورا ده تخار نماینده سی و شورا معاونی اېدی.

عالم قرمشیوا «چیچکه» نینگ قوییده گی ترماقلىرىنى ثبت اېتگن: زور برون، قره کلتک، تۇرت أوول، خوجه قۇچقارى، چغتای، جاوقدو، سرمنتای، تومه لاق، توغهلان، سرى و الپ بېردى. یوقارىده گی ترماقلىرى تاجیکستان و اۆزبېکستانده بارلىگی تايید اېتىلگن. بو ترماقلىرى حقیده افغانستانده معلوماتلر آز دیر. قوندوز و تخارده بعضی بیرلری یشه سه کېرهک. شونینگدېک، تخار و قوندوز ولایتلریده شو آتلىرى بیلن بعضی بیر قیشلاقلر بۇلسه کېرهک .

«فتهغن» زمین ضیالیلری، اینیقسه قوندوز، تخار و بغلان بیلیم یورتلری استادلری و محصللری بو موضوعده کته یاردم بېرىشلری ممکن. اوشو بیلیم یورتلری نینگ تاریخ، جغرافیا و اۆزبېک دیپارتمنتلری علمى مقاله لر و مونوگرافلرینی شو موضوعلردن تلهسهلر، جدا یخشی و ینگی تحقیقات قیلگن بۇلردیلر.

ماخذلر:

۱. اتلس قریه های افغانستان، پروژه دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: 1353 .
۲. رهنمای فته غن و بدخشان، برهان الدین کشککی، چاپ مطبعه سنگی وزارت حربیه، کابل: 1302 .
۳. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: 1392 .
- 4 . Reports and Papers, Political, Geographical, Commercial Submitted to Government by Alexander Burnes, Lieutenant Leech, Doctor Lord, and Lieutenant Wood, Employed on Missions in the Years 1835–36–37 in Scinde, Affghanisthan, and Adjacent Countries, Calcutta 1839 .
- 5 . Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана
Б.Х.Кармышева. –М.: Наука, 1976
- 6 . Historical Dictionary of Afghanistan
14
Ludwig W. Adamec, Scarecrow Press, Inc. 1997

7 . Travel to Central Asia in 1812–13 by Meer Izzutoollah ,
Translated by Captain Henderson, Calcutta 1872

8 . Turkman Boyarining Gejmishi
Prof. Dr. Soltansha Ataniyozov, 1999

9 . Afghanistan Uzbeklari
Nasriddin Nazarov, Toshkent 2011

كيسومور يا كيسهمر

كيسومور قتهغن قبيلهسى نينگ بير ترماغى دير. كۇپ ييل لر بويان قوندوز و اونينگ چىگر لريده يشه ماقده. انگليس منبعليده كاي سومور و كيت سومور ثبت بۇلگن. يىگيرمه نچى عصر باشلريده توركستان حدوديده شورالر دوريده عليحده بير اوروغ كيسهمر آتيده ثبت بۇلگن.

اوندن آلدين راق، ذكى وليدى توغان اوزبىكلر و قزاقلر تۇغريسيدة يازگن رساله سيدة كيسمه وير، دېب ثبت اېتگن. توركستان نينگ برچه يېرلريده سفر قىلگن لوگوفت " 92 باوليک اوزبىک نسب نامه سى" ده بوين كيسى مر ثبت اېتگن . تاجيکستانده اېسه بو اوروغ كيسهمر ثبت بۇلگن. برهان الدين كىشكى هم جنوبى توركستانده (افغانستان شمالي) كيسهمر ثبت اېتگن.

هندوستان ليک مير عزت الله شرقى هند کمپنى سى مامورى "سفرنام" سيدة 1813 نچى يىلده جنوبى توركستانده بو اوروغ نى كيت سومور ثبت اېتگن. 19 نچى عصر بيرينچى يريميده مير عزت الله دن كېين كابلده انگليس مامورى الكساندر برنس هم "شرقى هند کمپنى سى" اوچون يازگن كونده ليكلريده كاي سومور ثبت اېتگن. كاي سومور و كيت سومور ايكيسى هم بير اوروغ؛ بيراق باشقچه راغ ثبت اېتيلگن.

مير عزت الله نينگ يازيشيچه كيتسومور قته غنلر نينگ بېش قوبان اوروغى نينگ بير ترماغى دير. كيتسومورنى جنوبى توركستانده تورت ترماغى: اندجانى، اق تاغليک، بۇيين و قولسى ثبت بۇلگن. باشقه بير يېرده كيسومور، بېش باله اوروغى نينگ ترماغى، دېب ثبت بۇلگن.

برنس اؤز گزارشیده، قته غن ترماغلری یشش جایلری و اولرنینگ سانینی هم قته غن ولایتیده تخمین اېتگن؛. اؤرنک اوچون **کای سومورلر** قوندوز و خان آباد ده یشه گنلر و 19 نچی عصر بیرینچی یریمیده **کای سومورلر** سانی 2000 اوپلیک سنلنگن. ذکی ولیدی اېسه میرعزت الله "سفر نامه" سیدن نقل قیلیب، افغانستان قته غن لری حقیده شونداق یازگن: قته غن نینگ اوچته کت اوروغی بار: **بېش قرین، سل جاووت و تۇرت آته. بېش قرین** اوروغی نینگ ترماغلری **لقه ی، ینگ قته غن، کیسمه ویر، قیان و مه نس دیر. کیسمه ویر** نینگ ترماغلری شولر دیر: **آق تاغلیک، اندیجانی، قلهسی و بومن.**

کیسیمور اوروغی "افغانستان تاریخی و سیاسی گزیتته سی" ده **کیسمه مر** ثبت بؤلگن. اونینگ یازیشیچه، **کیسمه مر** لر اېنگ کته و عالی اوروغ لردن حسابلننگن. اؤشه وقتده قته غن لر میری انه شو اوروغدن بؤلگن.

برهان الدین کشکی "رهنمای قته غن و بدخشان" رساله سیده **کیسمه مر** لرنی **کوبه ی علیا و کوبه ی سفلا** دېگن قیشلاقلرده ثبت اېتگن. **کیسمه مر** لرنینگ آق سقال لریدن سلطان مراد خان دېگن نی ذکر اېتگن. "اؤزبېک تۇقسن ایکی باولی نسب نامه" نینگ کؤپلر نسخه لریده **کیسیمور** اوروغی کپلمه گن. بیراق قته غن اوروغی چمه سی برچه سیده ثبت بؤلگن. **کیسیمور** اوروغ ترماغی بؤلگنی اوچون، فرعی ترماغ سنه لیب، شجره لرده کیریتیلمه گن بؤلسه کیره ک.

کیسیمور اوروغی قته غن لرنینگ اېنگ کوچلی و یوقاری مرتبه لی اوروغی اېدی. میرعزت الله خان "اورته آسیا سفرنامه سی" ده، تالقان حاکمی میر دوراب بېگ (میلادی 1813 - میل/هجری قمری 1228) **کیسیمور** قبیله سیدن دیر و تالقان ده گی قته غن قبیله سی میناس اوروغی نینگ **سریغ باش** ترماغیدن دیر، دېب یاز دی. **کیسیمور** لرنینگ بیرینچی باشلیغی محمود بې (وفاتی میلادی 1714 - میل) اېدی. قته غن حوزه سی اونینگ قؤلیده بؤلیب، بدخشان و بلخ هم اونینگ نفوذی آستیده کپلگن. شیانی خان، محمود بې نی بدخشان و بلخ ده حاکم مقرر اېتیب، اونگه اتالیق لقبی نی بېرگن. اوندن کپین **اتالیق** لقبی قته غن لر آره سیده میراثی بؤلیب،

قالەدى و كېنىكى اتالىق، مراد بېگ اۋغلى سلطان مراد بۇلگن. قوندوز دە كېسىمورلر نىنگ اېنگ سۇنگكى مستقل مىرى، محمد مراد بېگ كېسىمور اوروغى نىنگ قىلغاچ ترماغىدن اېدى . برنس نىنگ يازىشچە، يىللر بۇيىچە قوندوز دە كېسىمورلر نىنگ حاكم بۇلىشى اھالى كېسىمور و قته غن نى بىر اوروغ بىلىب، كېسىمورلر هم قته غن اتلگن .

كېسو مور اوروغى 19 و 20 - يوزىللىك(عصر)لر دە بخارا امىرلىكى حدودىدە كولاب، يىخ سو درياسى، پنج درياسى و جىلغە ساي اطرافىدە يشە گن . كولابدە كېسىمور اوروغى سىمىز و ايرانچى اوروغلى بىلن يانمە- يان يشە گن . हालىگە چە كېسە مورلر تاجىكىستان حدودىدە يشە ي دىلر . بىگىرمنچى عصر باشلىرىدە تاجىكىستان جنوبيدە گى توركى اوروغلر ايكى بۇلككە بۇلىنەدى . بىرىنچى بۇلك دە تورك، قىلوق، برلاس، موسابازارى، كلتە تاي و مۇغول اوروغلى كېلەدى . ايكىنچى بۇلك دە اېسە لقه ي، دورمن، قونترات، قته غن، مرکه، قاوچىن، كېسە مور و سىمىز كېرەدى . بو ايكى بۇلك نىنگ بىرىنچىسى كۇپراق قىلوق لەجەسى و ايكىنچىسى اېسە كۇپراق قىچاق لەجەسىگە سۇزلەيدى .

ايرىم لر كېسى مورلر نى نىمان و منغيت قىبىلەلردن كېلىب چىققن، دىدىلر . اصلىدە، بولر قىچاق دشتى دن كېلگن دىبەلەدى و كېلىب چىقىشلىرى بىللى اېمس . بولر نىنگ قته غن اوروغى بىلن قۇشلىشى اوچون كېسى مورلر قته غن لر ترماغى سنەلەدى . لوگوفت اېسە اۋزى تۇپلە گن " 92 باو اۋزبېكلر شجرەسى " گە، كېسى مر و قته غن نى عليحده اوروغلر، دېب ثبت اېتگن . كېسىمورلر اۋزلىرىنى قته غن قىبىلەسىدە منسوب بىلەدىلر . اۋزبېكىستاندە كېسى مورلر نىنگ قويدە گى ترماغلى ثبت اېتىلگن : قرە چرىق، كولدىمن، قىلغاچ(قىلدىرغاچ)، تاز، قمچى، كىيىكچى و نوغاي . كېسىمورلر نىنگ بو ترماغلى قوندوز و تخارده ثبت بۇلمە گن . بىراق، مراد بېگ نىنگ قىلغاچ(قىلدىرغاچ) ترماغىگە نسبت بېرىلىشى قىلغاچ ترماغى بارلىگىنى قوندوز و تخار دە كۇرسەتەدى . يوقارى معلوماتلرگە كۇرە بو اوروغ كېسە مور، كى سومور، كېسە مور، كېتسومور شكىلردە ثبت اېتىلگن .

بو اوروغ نینگ اھالی اۋرتەسىدە حاضىرگى تەلفىزى كىسومور بۇلگنى اوچون مىرعزت الله ئىتى بونگە يقىنراق كۇرىنەدى. يىخىسى، خالىگچە بو اوروغ قوندوز و تخارده يشەماقدە، اوروغ اتى نىنگ تۇغرى تەلفىزى قوندوز و تخارده يشەيدىگن كىسومورلردن سۇرەش كېرەك.

مأخذ:

۱. تاريخ مختصر تورکستان جنوبي، بهرالدین شارق، چاپ انتشارات خراسان، کابل: 1395 .
۲. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: 1392 .
۳. محاکمة اللغتين، امير عليشير نوایی، نوایی اثرلريدن، به كوشش عبدالله رويين، مزار شريف: 1392.
- 4 . Travel to Central Asia in 1812–13 by Meer Izzutoollah
Translated by Captain Henderson, Calcutta 1872
- 5 . Afghanistan Uzbeklari
Nasiriddin Nazarov, Tashkent 2011
- 6 . Reports and Papers, Political, Geographical, Commercial Submitted to
Government by Alexander Burnes, Lieutenant Leech, Doctor Lord,

«لقەى» اوروغى افغانستان شىمالى، كۇپراق تخار، قوندوز و بغلان ولايتلىرىدە ھىمدە تاجىكىستان جىنوبىدە كۇپ يىللاردىن بويان يىش كېلگن. بەشى بىر شىجرەلەردە «سقاۋ» اوروغى «لقەى» لىر تىركىيى گە كىرىتىلگن.

لوگوفت، اۋزىبىك اوروغلىرى قىتارىدە «سقاۋ» اوروغىنى ھىم ئىت اېتگن. او ۲۰ نچى عصر باشلىرىدە بخارا امىرلىكى گە سفر اېتىپ، امىرلىك حدىدە اۋزىبىك اوروغلىرىنى يازىپ اَلگن. او ۹۲ اوروغ جىملەسىدە «سقاۋ» اوروغىنى ھىم كىرىتىگن. اونىنگ يازىپ اَلگن اوروغلىرى كۇپىنچە «قىتەغىن» اوروغى تىرماقلىرى دىر. بو اوروغ تىرماقلىرى يىللار اۋتىپ جىمىتى كۇپەيىپ، ھىر بىرى يىنگى اوروغ گە ایلنگن. لوگوفت "قىتەغىن" گە تېگىشلى قىيىدە گى اوروغلىرى ئىت اېتگن:

قىتەغىن، سىرى قىتەغىن، مۇغول، تاز، تىمز، بوركە، سىرمنتاى، شىشكە، توگل، على بېردى، خۇجە قۇچقارى، سقاۋ، كىسەمر، ملای، اندىجانى، پالوان، قۇلدە من، شىرېچە، پىنگانى، باسىز، بقلە بچە، جاۋركېلدى، زار بورون، قىتەغىن قىلەسى، چورك، تۇغەلان، براق، سوباق، اېچكى و تولكىچى. «سقاۋ» يا «ساقاۋ» دېگن اوروغ حاضىرچە بار و اھالى ارەسىدە «سقاۋ» يا «سقاۋ» دىيەلەدى. قىتەغىن اوروغى نىنگ باشقە تىرماقلىرى ھىم تخار، قوندوز، بدخشان و بغلان ولايتلىرى حدىدە ئىت بۇلگن.

«سقاۋ» اوروغى اۋزىبىكلەردىن باشقە قزاق، قرە قىلپاق، توركىمىلر و قرغىزلەردە ھىم بار. قرە قىلپاقلەردە «سقىۋ»، دېب ئىت بۇلگن. «سقىۋ» اوروغى اصلىدە قرە قىلپاقلر «اشە مىلى» اوروغى نىنگ بىر تىرماغى دىر. «فردوس الاقبال» كىتابى «مىنگلى كېلدى سقاۋ» دېگن كىشىنى ذكىر اېتگن و «ىموت»، دېب لىقب بېرگن. «سقاۋ» كىسب و يىشە يا «ىموت» لىر گە تېگىشلى اوروغ بۇلسە كېرەك.

سقاۋ اتلى اوروغ توركىمىلەردە ھىم بار. توركىمىلەردە «سقاۋ»، «سقاۋلر» ھىمدە «اېسن سقاۋ» دېگن اوروغ ئىت بۇلگن. بو اوروغلر «اېرسارى» قىبىلەسى نىنگ «بىكاۋل» بوىى گە تېگىشلى. «سقاۋ» اوروغى «بىكاۋل» نىنگ يېرلى طایفەسى نىنگ

«پولات کیل» دېگن شاخه سیگه کیره دی. همده «سقاوُلر» اوروغی «قره چه» ترماغی نینگ «بغیشلی» دېگن شاخه سیگه تېگیشلی دیر. «قره چه» اېسه «اېرساری» قبيله سی نینگ «بېکاول» شاخه سی ترماغی دور. شونینگدېک «بېکاول» نینگ «لاما» ترماغی «اومچه باش» ترماغی نینگ بیرشاخه سی «سقاوُلر»، دېب ثبت اېتیلگن. بوندن تشقری، تورکمنلر نینگ «اېسن سقاو» دېگن اوروغی هم بار. بولر «ارابه چی» بوی نینگ «گوگم» دېگن ترماغیگه کیره دی. قرغیزلرده اېسه «سقوو» اوروغ و هم جای آتی و منبعلرده «لقه ی» لر و تورکمنلرده بارلیگی هم یازیلگن.

«سقاب» اوروغی قوندوز ولایتی، علی آباد اولسواللیگیده یشه یدی. جمعیتی بیر مینگ او ی دن کۆپ تخمین بۆلگن. بغلان ولایتیده هم «سقاب» اوروغی باشقه اوروغلر بیلن جمله دن بورکه، قۇنغرات، نیمان، ختای، لقه ی و تاتار بیلن بیر یېرده یشه یدی. «سقاب» اتلی قیشلاقلر نینگ تسمیه سی، انه شو اوروغ یششیدن کېلیب چیققن. افغانستان ده کۆپ قیشلاقلر نینگ آتی، اینیقسه اۆزبېکلر یشه یدیگان قیشلاقلر اؤشه یېرده یشه یدیگان اوروغلر آتیگه قۇییلگن.

«سقاب» نینگ کېلیب چیقیشی انیق بېللی اېمس. قدیمی تورکلرده «صقلب» دېگن بیر اوروغ بار اېکن. بو سۆز «سقلاب» یا «سقلیب» یا «صقلاب» یا «صقلابیه» یا «صقالیب» شکللرده هم ثبت بۆلیب کېلگن. تاریخی اوسطوره لرگه کۆره، «سقلاب» یافتنینگ اؤغیللریدن بیرى بۆلگن. اصلیده «سقلاب» قېچاقلرگه تېگیشلی و عربچه و فارسچه تاریخی منبعلرده کۆپ اوچره یدی.

«سقلاب» تورکستانده جای آتی هم بۆلگن. «سقاب» نی «سقلاب» بیلن علاقەسینی تېگیشیریش اوچون ینگى تحقیقی ایشلر کبره ک.

ماخذلر:

۱. قاموس جغرافیای افغانستان جلد ۲، به کوشش محمد حکیم ناهض، نشر انجمن دایرة المعارف آریانا، کابل: ۱۳۳۶.

۲. اتلس قریه های افغانستان، پروژه دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲.
۳. رهنمای قته غن و بدخشان کشککی، برهان الدین خان؛ وزارت حربیه، کابل: ۱۳۰۳.
۴. افغانستان اؤزبیکلری، نصرالدین نظراوف، تاشکینت: ۲۰۱۱.
۵. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلایر عظیمی، کابل: ۱۳۹۲.
۶. فردوس الاقبال، مونس و آگهی، ینگی عصر اولادی نشری، تاشکینت: ۲۰۱۰.
7. Turkmen Boulainin Gecmishi, Yayilishi, Bugunku Durumu ve Gelecegi
Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi; Sayı: 8 Kış, 1999
8. Шеробод тарихи ва этнографияси
Сайфулла Турсунов, Термиз 2014
9. Zarafshan Vahasi Uzbek Khalqi Ethnic Guruhlari
Nematullah Elmuradove, Samarqand 2008.
10. Qashqa Darya Qishlaqnamasi,
Tora Nafasov, Tashkent, 2009
11. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным); Балкис Кармышева;
Наука, Москва 1976
12. Kirgiz Toponimlar Sozlugu (Boy ve Kabile Adlari)
Olcobay Karatayev, Beshkek 2003
13. Qaraqalpaq Etnografik Tarixi, Senel Caliskan, Denizli 2001

مۇغول اۋزبېك اوروغى

بو اوروغ آتى مۇغول، مۇغل، موغول، منگول، منغول و موغل شاكللردە يازىلىپ كېلگن. فارسچە منبعلردە كۈپىنچە مۇغل و مۇغول كېلگن. ھارولد لمب نىنگ يازىشىچە، قديم توركچە دە «مونخ» اېسە باتور و باى كىشىلرگە نسبتاً ايتىلرکن. «مۇغول» يا «مونغول» سايبىريا مردمى «تونگوت» لردن توركلرنىنگ اېنگ قديمى طايفە لرىدن بۇلگن. ھرودوت بولرنى «سىس» يا «سىسى» لرى بىلىپ، «آلان» لرى و «ھون» لرنىنگ عمك بچە لرى، دېب يازگن. چىنىلر بولرنى «ھيونگ نو» دېگنلر. ھارولد لمب نىنگ نظرىگە قرەگندە، «مۇغول» ايگى توشونچە (مفھوم) دە ايشلە تىلە دى:

بىرى، چنگىز خان دورىدە اونىنگ قۇلى آستىدەگى قىيلە لرى، مۇغول دېب اتلگن.

ايگىنچى اېسە، اوروغلر يا مۇغول نژادىگە علاقەسى بۇلگن كىشىلر. بىراق (ليکن) بو اۋزبېك مۇغول اوروغى قديمى تورك قىيلە لرىدن بۇلگن. بو اوروغ اعضالرى اۋزبېكچە سۇزلب، ايرىم (بعضى) يېرلردە جملەدن سرىل «مۇغول» لرى فارسچە سۇزلەيدىلر. «اۋزبېك مۇغول» لرى «جىملاوچى» (قېچاق لەھجەسى) بۇلىپ بغلان، قوندوز، تخار، جوزجان، سرىل و بدخشان ولايتلرىدە يشەيدىلر. «مۇغول» اوروغى تخار ولايتىدە كۇپراق قسىمى رستاق و تالقاندە يشەماقدە. بدخشاندە اېسە، ارگو اولسواللىگى نىنگ انچە قىشلاقلرىدە يشەيدىلر. توركمنلردە ھم «مۇغول» اتلى اوروغ بار. اولر «سرخى» و «سالور» قىيلەسىگە كىرگنلر.

برهان الدین کشککی «قرلوقلر» و «مۇغول» لار عنبركوه ده يشه يديلر، دېب يازگن. برهان الدین نینگ يازيشيچە، «مۇغول» لار قرەمەمى، كلەچە، سرخ، اق لاي قيشلاقلريده يشب، تۇليق ۱۲۸ اويلىك دور. كلfgان ده هم «مۇغول» قيشلاغى نى ثبت اېتگن. شونينگدېك، ارگو ده «ترو مۇغول» (طرق بۇلسە كېرەك)، قرە مۇغول و حافظ مۇغول قيشلاقلرينى ثبت اېتتېب، اھاليسىنى تورك دېگن. ارگو نينگ اولوغلريدن قوبيدە گيلرنى «حافظ مۇغول» جمعيدن ات آلگن: دانيار باي، نورعلى باي، كريم باي، يعقوب باي، آستانه قۇل باي. ھمدە طُرق و طُرق مۇغول، دېب حاجى عبدالرحمن طرق، نعمت الله باي طرق مۇغول و احمد على باي طرق مۇغول نى ثبت اېتگن. دېمك، «طُرق مۇغول» مۇغول اوروغى نينگ بير ترماغى بۇلسە، بيراق بونينگ تۇغرى ثبتى نى ارگو اھالى سيدن سۇرە ليشى كېرەك.

بوندن تشقري، «بيليو» بلخ حدوديده «يكە» و «چركە» اوروغلرينى «مۇغول تورك»، دېب اېسلەگن. «بابرنامە» دە هم «مۇغول» اوروغى گە منسوب نېچە كيشى نينگ اتى كېلگن. جملە دن امير مۇغول، على سيد مۇغول، تيشغى مۇغول، سلطان احمد مۇغول، قنبر على مۇغول. بو كيشيلر «مۇغول» لرنينگ قيسى اوروغيدن بۇلگنليگى انيق اېمس. دېمك، اۋزېك مۇغول اوروغىگە تېگيشلى بۇلسە كېرەك.

«مۇغول» اوروغى نى خانىكوف، لوگوفت و وليدى تۇغان اۋزېكلرنينگ (۹۲ باو) نسب نامە سيدة ثبت اېتگن. بوندىن باشقە، لوگوفت و خانىكوف «مونگول» اوروغى نى هم ايرى ثبت اېتگن. انه شو نسب نامە لردە، اصليده مۇغول بۇلگن باشقە اوروغلر هم كيريتيلگن؛ مثال اوچون: نيمان، قۇنغرات و باشقە لر. دېمك، اوشبو «مۇغول» اوروغى، مۇغوللرگە تېگيشلى بشقە اوروغلردن فرقلى بۇلسە كېرەك.

۱۹ نچى عصرده «مۇغول» اوروغى، بخارا خانليگيده هم ثبت بۇلگن. بيراق، وامبرى ثبت اېتگن بخارا حدوديده گى ۳۲ اوروغ ايجيده «مۇغول» اوروغى ثبت بۇلمەگن. ييگيرمنچى عصر باشيده دكتور ذكى وليدى تۇغان اۋزېكلر و قزاقلر حقيده قيلگن تحقيقاتى ھمدە توركستانده بۇلگن تېكشبيرو (سروى) دە باشقە اۋزېك اوروغلرى يانيدە «مۇغول» اوروغى هم ثبت بۇلگن.

بلىقىس قىرمىشيوانىنگ نظرىچە، «مۇغول» اصلىدە بىر عمومى آت بۇلىپ، انچە مۇغول، تورک و باشقە اوروغلرنى اۆز ايچىگە آلگن اېدى. بىراق، حاضرچە «مۇغول» اېسە اۆزبېكلرنىنگ بىر اوروغىگە خاص بۇلىپ قالگن. بو آت بخارانىنگ شرقى حدودىدە يشەيدىگان كىشىلردن اۆرتەگە كېلگن. بونگە تېگىشلى على مۇغول و اوترنجى بولرگە قرەگندە اتتونىم معناسىگە برابر كېلر.

قزاقلرنىنگ «بوداي» اوروغى «مۇغول»، دېب ايتىلردى و شونىنگدېك، بىر ترماغى على دېلر. يىگىرمىنچى عصردن آلدىن بو اوروغ مۇغولستاندە يشر اېدى. شو اوچون مۇغول آتىنى آلگن و «مغان» بىلن علاقه سى بۇلىشى ممكن. «اوترنجى» ابوالخىرخان خدمتىدە بۇلگن «اوترچى» يا «اوترچى» اوروغىگە تېگىشلى بۇلىشى ممكن.

ظھىرالدىن محمد بابر اېسە توزوكى(بابرنامە)دە ايكى «اوترچى» آتلىك كىشىنى اېسلەگن. بولرنىنگ ايكلەسى هم مۇغولستاندن كېلگن. محمد حيدر دوغلات «تارىخ رشىدى» اثرىدە «اوترچى»نى «مۇغول» اوروغى، دېب يازگن. يىگىرمىنچى عصرده «اوترچى» آتى اېسە اۆزبېك اوروغى «ختاى» و «لقەى» بىلن بىرگە ذكر بۇلگن.

اۆزبېكستان، تاجىكستان و افغانستان بدخشانى مۇغوللرى، مۇغولستان توركلرى نسلدىن بۇلىشى ممكن. بولر ماوراءالنهرگە كېلىپ، باشقە تورک اوروغلرى قىرلوق، قىنگلى، ارلات، قوشچى و بهرىن بىلن اوچرەشگن. بىر قسىمى اولر بىلن قۇشلىپ كېتگن و قالگنى هم «مۇغول» آتىنى سىقلب قالگن بۇلىشى ممكن. وىزىب منطقهسىدە يشەيدېگن «مۇغول»لر، بابالرىمىز سمرقنددن كېلگن، دېب ايتەدىلر. اولرنىنگ «مىرزا مۇغول» و «سارت مۇغول» ترماقلىرى بار. بعضى «مۇغول» اوروغى گروهلرى ۱۹- عصر اۆرتەسىدە شمالى افغانستان تاجىكستانگە كېلدىك، دېيدىلر. يىكە «مۇغول»لر اېسە احتمال رستاق نىنگ «يىكە توت» قىشلاغىدن كۆچىپ كېلگن بۇلىشى ممكن.

«شورمن» اېسە افغانستان «مۇغول» لرى حقىدە يازگن اثرىدە قۇيىدەگى «مۇغول» ترماقلىرىنى ئىت اېتگن: چوڭ، حافظ مۇغول، قرە على مۇغول و مۇغول. «حافظ مۇغول» كۇيىنچە «يەكە مۇغول»، دېب تانىلگن. «على مۇغول» و «يەكە مۇغول» اېسە افغانستاندە «مۇغول» اوروغى نىڭ اېنگ كتە ترماقلىرىدىن حسابلنەدى. اندريوف ۲۰- عصر باشىدە، افغانستان بدخشانىدە «مۇغول» لىرگە تېگىشلى چىرىكىچى مۇغول، على مۇغول و يەكە مۇغول اوروغلىرىنى ئىت اېتگن.

«اوريوال» افغانستاندە «مۇغول» نى باشقە قوملىر قطارى علىدە ئىت اېتگن. اونىڭ لىستى انە بولدىن عبارت: پىشتون، هزارە، اۋزبېك، تاجىك، توركىمن، شادى باز، گوارباتى، طاھرى، عرب، قىزىلباش، جۇگى، تايمنى، براھوايى، گوجر، تىرايى، سىك، مورى، مۇغول، مونجانى، شىخ محمدى، زورى، قىرقىز، قىچاق، اشكاشمى، شىغانى، يەھودى، جت، سىنگلىچى، قىرلوق، تېمورى، پىكراخ، روشانى، فارسى، فىروز كوھى، مىش مست، قزاق، واخى، جىمشىدى، گوربت، پىراچى، نورستانى، ايماق، ملكى، وانگ والا، اورمىرى، بلوچ، جلالى، تاتار، كوتانا، ھىندو.

ايرىم تحىقاتلىرگە كۆرە، «مۇغول» قتە غن اوروغى بىلن قۇشلىب ذكىر بۇلگن. قىرمنىوا خانم تحىقاتىگە كۆرە، «مۇغول» قتە غنلىرىنىڭ تىموز اوروغى ترماغى، دېب تانىلگن. تىموزلىر ترماغى انە شولدىن عبارت: كولىدىمن، توگە رك، ساقاۋ، سوپك، بقلە بچە، شىرىبچە، قشقر بچە، برەك، تولىكىچى، قوتچى، اىچكىلى تىموز، عرب نى، مۇغولنى، آلچىن.

تارىخى مىنبلردە قۇيىدەگى اۋزبېك اوروغلىرى توركى و توركى-مۇغولى قىبىلەر حسابلنگن: قىرلوق، جلاير، برلاس، قوچىن، ارلات، موسى بازارى، كلتە تاى، مۇغول. توركى-مۇغولى دېشىدىن ھدف تورك اوروغلىرى مۇغوللىرى بىلن ىشب، مۇغولچە ھم سۆزلىشگن.

اوشبو اوروغلىر اتى اېسە برچە (۹۲ بولى) اۋزبېك نىسب نامەلىرىدە اوچرىدى. امىر تېمور اردوسىدە انچە اوروغ نمايندەلىرى شامل بۇلگن. قۇيىدەگى ۱۲ اوروغ اېسە امىر تېمور تىموزگى دە ئىت بۇلگن و امىر تېمور اولرگە خاص تمغا بېرگن: برلاس،

ترخان، ارغون، جلاير، تولکيچى، دۇلداى، مۇغول، سۇلدوز، توغاي، قىچاق، ارلات و تاتار. مۇغول اولوسى دن تېمور خواجه اۇغلان امير لقبى نى آليىب، اېنگ يوقارى اميرلردن بۇلگن. توزوكده باشقه بير قنچه اوروغلر آتى اېسه شخصلر آتى صفتيده ذكر بۇلگن مثلن اېركنك، كرايت، يسون، توركمن، قاوچين، دۇلان، جووان، قاومى، نيمان و باشقه لر. بو اوروغلر نينگ بعضى سى "اۇزبىكلر نسب نامه سى" ده تاپيله دى.

شيبانى خان ماوراءالنهرنى آلگنيدن كېين قىچاق دشتيدن انچه كۇچمنچى اۇزبىك اوروغلر كېلىب، ماوراءالنهرده جايلىشگن. اېنگ مهم اوروغلر: قىچاق، يوز، قىرق، ختاي، توياقلى، جلاير، منغيت، سراى، قنقىلى، قوتچى، قۇنغرات، قيات، اويشون، ايروچى، مسيت، تمه، يابو، بورقوت، كرايت، مۇغول، دۇرمان و كينه گس لر اېدى: بو اوروغلر ماوراءالنهرده يشه يديگان باشقه تورك اوروغلرى بيلن قۇشلىب، استه - سېكىن اۇتراق تريكليكيكه اۇته ديلر. سياسى اۇزگريشلىر جريانيدە، انچه اوروغلر افغانستان شماليگه كېلىب قالگن. كۇپينچه قيشلاقلر آتى انه شو اوروغلر اقامت قىلىشىدىن كېين اولرگه قۇيىلگن.

اۇزبىك مۇغول اوروغى انچه ترماملرگه بۇلىنىپ كېتگن. منبعلرده قويدەگى شاخه لر ذكر بۇلگن: سارت مۇغول، چرىكچى مۇغول، على مۇغول، يكه مۇغول، حافظ مۇغول، قره مۇغول، كته مۇغول و سارى باش. بولردن باشقه ترماملرى هم بۇلسه كېرەك. مۇغول اوروغى نينگ ترماملرى اۇزبىكستان، تاجىكستان همده افغانستانده بارلىگى معلوم. افغانستانده كۇپراق بدخشان و تخار ده ذكر بۇلگن. اما باشقه ولايتلرده، جملە دن بلخ، جوزجان، سرپل و بغلان ده هم بار. روسچە منبعلرگه كۇرە مۇغول، قىرلوق، برلاس، كلته تاي، چونگ و چنگيز اوروغلرى بدخشان حدوديده يشر. اشكاشم حدوديده مۇغول اوروغى نى ۱۲ ترماغى بارلىگى ذكر بۇلگن. جملە دن چرىكچى مۇغول، امى مۇغول و يكه مۇغول. اما برلاس و چنگيز اصل مۇغولچە اوروغلر اېسه مۇغول اوروغيدن اجره تىلىب ثبت بۇلگن.

«مۇغول» تخار ولايتيده بير قيشلاق دىر و باشقه انچه «مۇغول» اتلى قيشلاقلر باشقه ولايتلرده هم ثبت بۇلگن: جملە دن «على مۇغول» فيض آباد

جوزجان دە، «مۇغول قىشلاق» درزاب دە، «قرە مۇغول» و «حافظ مۇغول» فيض آباد (بدخشان) دە، «علی مۇغول» جرم دە، «مۇغول» خاش دە، «علی مۇغول» وردوج دە، «پس مۇغول» و «مۇغول قىشلاق» و «پس مۇغول» تالقان دە، «مۇغول» بادام دره و «باي نظر مۇغول» رستاق دە، «مۇغولان» خواجه غار(خواجه ايلغار) دە، «مۇغول» بنگی دە، «مۇغول قىشلاق» ينگی قلعه دە، «مۇغولان» ينگی قلعه دە، «مۇغول آبل» بغلان مركزیده، «مۇغولان» نو شهر چمتال دە، «شاخ مۇغولان» دولت آباد بلخ دە، «مۇغول برات» لولاش دە، «باي مۇغول» شيرين تگاب دە، «كۆرەك مۇغول» سرپلده، «مۇغولها» سنگچارك دە. باشقه ولايتلرده هم شونداق قىشلاقلر بۇلسه كېرەك.

بعضى منبعلرده بو اوروغ نامى مۇغول خلقى و چنگيزخان اردوسىگه تېگىشلى قبيله لرگه منسوب ايتىلگن. بعضى بير عالمر «مۇغول» اوروغى نى قديمى توركى قبيله، مۇغولستان مۇغول لريگه علاقه سى يۇق، دېب نظر بېرگنلر. جمله دن «يودين» و قرميشيوا خانم قديمى تورك قبيلهسى، دېب قيد ايتگنلر. شونينگدېك «يودين» نظريگه كۆرە «مۇغول» لر اصلیده تور كچه و قپچاق شيوهسىنى سۇزلر اېكن. افغانستان و اۇرته آسياده «مۇغول» دېيلگن جاى آتلىرى هم انه شو اوروغ يىشى اوچون تاپىلگن.

دېمك، چنگيزخان استىلاسىدن كېين ماوراءالنهرده قالگن «مۇغول» لر هم تورك لهشيب يا كېين اېسه اۇزبېك لهشيب كېتگن و حاضرگى دور اولرنى بير-بيريدين اجره تىلىشى قىين. قىسقهسى، هر حالده «مۇغول» اوروغى اۇزبېكلرينىنگ اوروغلريدن بۇليب (۹۲ باو) نسب نامهلرده ثبت بۇليب كېلگن. ايلديزى نيمه بۇلسه هم، بولر حاضرگى كونده اۇزبېك حسابله نيپ، اۇز اره لريده اۇزلرينى «مۇغول» دېسه لر ممكن.

ماخذلر:

۱. تزوكات تيمورى، ابوطالب حسينى تربتى، نشر كتابفروشى اسدى، تهران: ۱۳۴۲.

۲. تاریخ رشیدی، میرزا محمد حیدر دوغلات، تصحیح و تحقیق عباسقلی غفاری فرد؛ مرکز نشر میراث مکتوب، تهران: ۱۳۸۳.
۳. بابر نامه، ظهیرالدین محمد بابر، چاپ قازان: ۱۸۵۶.
۴. بابر نامه (واقعات کابل)، ظهیرالدین محمد بابر، ترجمه دکتر شفیع یارقین، کابل: ۱۳۸۳.
۵. اتلس قریه های افغانستان، پروژه دیموگرافی مرکز احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲.
۶. رهنمای قته غن و بدخشان، برهان الدین کشککی، چاپ مطبعه سنگی وزارت حربیه، کابل: ۱۳۰۲.
۷. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلالیر عظیمی، نشر انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲.
۸. اتلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، محمد حلیم یارقین، انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۸۹.
۱. Ethnic Atlas of Uzbekistan ,
Editor: Alisher Ikhamov. Tashkent 2002.
۲. Materials on the ethnography of the Iranian tribes of Central Asia:
Ishkashim and Wukhan. Andreev, MS, AA Polovtsov. Collection of the
Museum of Anthropology and Ethnography 9. 41
۳. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и
Узбекистана.
Бэлькис Халиловна Кармышева; Наука, 1976
۴. Tarixi Rashidi, Mirza Haidar Dighlat,
Edited by N. Elias & Translated by E. Denison Ross. Karakoram Books
2009
۵. The Origins of the Kazaks and the ôzbeks;
Z. V. Togan, Central Asian Survey, Vol. 11, No. 3.1992.
۶. Qashqa Darya QIshlaqnamasi
Tora Nafasov, Tashkent 2007
۷. Afghanistan Uzbeklari
Nasiriddin Nazarov, Tashkent 2011
۸. Historical Dictionary of Afghanistan
Ludwig W. Adamec, Scarecrow Press, Inc. 1997

دۇرمن، دۇرمان، دۇربان

اۋزبېك اوروغلىرىدىن بىرى، اصلدە مۇغول بۇلگن. «دۇرمن» اوروغى افغانستان نىنگ بلخ، بغلان، جوزجان، تخار، سمنگان و قوندوز ولايتلىرىدە يىشەيدى. «دۇرمن» لار مۇغوللار ھجومىدىن كېيىن مەركىزى ئاسياگە كېلگن. اما افغانستان شىمالىدە كۆپىنچە شىبانييلار دورىدە جايلىشىپ. «دۇرمن» لار بىرىنچىدىن ماوراءالنھىرگە كېلگنلەر. سۇنگەر باشقە منطقەلەر، اينىقسە افغانستان شىمالىدە تارقىلىپ كېتىپ. ئامو دريائىنىڭ ايگى قىرغاقىدە، اينىقسە «قباديان» دە «دۇرمن» لار يىشەيدى. قباديان دە بىر گروھ اۋزبېكلار اۋزلىرىنى شىبانييلار، دېپ ايتەدىلەر و دۇرمن، قۇنغرات، لقەى، قيات و قىرلوق اوروغلىرى اونىگە شامال دىر. «شىباني» دېيىشلىرى نىنگ سىبى، اولر اولدىن شىباني خان بىلەن فتوحاتىگە قۇشىلگن و اونى قۇللىق-قوتلىق كېلگنلىكى دىر. «دۇرمن» لارنىڭ تىل لەھجەلىرى كۇپراق قىپچاق(جىم لاۋچى) بۇلگن.

افغانستان دە انچە جايلار «دۇرمن» اتىگە منسوب دىر. «افغانستان قىشلاقلار اتلىسى» دە انە بو «دۇرمن» اتلى جايلار تىب بۇلگن:

قوندوزدە «دۇرمن ئابد» (ئاتۇغرى دامن ئابد يازىلگن!)؛ امام صاحبىدە دۇرمن؛ قلەه زال دە دۇرمن؛ چاردە دە دۇرمن؛ بلخ ولايتى نىنگ دولت ئابدە دۇرمن. "اتلس" دەگى بو مەلۇمات قىرقل بىلەن بورونى مەلۇمات دىر. باشقە يېرلەردە ھم «دۇرمن» اتلى قىشلاقلار بۇلىشى مەمكىن؛ اۋرنىك اوچون: رۇستاق دە «ئالتى دۇرمن» قىشلاق تىب اېتىلگن. كىشكى قوندوزدە ايگى قىشلاقنى «دۇرمن» اتى بىلەن تىب اېتىپ: بىرى «طايغە دۇرمن» چار درە سىرىدە و ايگىنچى سى اېسە «دۇرمن و باسوس» قلەه زال سىرىدە.

افغانستان تارىخى و سىياسى گزىتەسى» ناملى ائردە «دۇرمن» قىشلاقى بلخ دولت ئابدە تىب بۇلگن. بوندىن باشقە «كىلىفت» يۇلىدە قەغەن، لقەى، ولى و

دۈرمن ۋەزىپىلىرىنى ئىتاپتىن. شۇنىڭدەك، كىلدار اولوسواللىگىدە ھەم «دۈرمن» ۋەزىپىلىرىنى ئىتاپتىن. ھەمدە «دۈرمن» لار قۇنغرات اوروغى بىلەن بىرگە ۋەزىپىلىرىنى ئىتاپتىن. ھەمدە «دۈرمن» لار قۇنغراتلار چارۋاچىلىق ۋە «دۈرمن» لار ۋەزىپىلىرىنى ئىتاپتىن. شۇنىڭدەك، دېب يازىق.

«دۈرمن تىپى» دېگەن جاي ھەم قوندوزدە بار. بۇ يېرىدە ۱۹۶۳ يىلى بۇدايى ئابدەلر ۋە كوشانلار يادگارلىقلىرى بۇيىچە جاپانلىق باستانشاسىلر سۈرۈ ئىتاپتىن. «دۈرمن» لار اولدە «قېچاق دىتى» دە باشقە تورى ۋە مۇغول اوروغلىرى بىلەن يىش، شىيانىلر دورىدە ماوراءالنھىرگە كۆچىپ كېلىن. معصوم ابن عثمان كۆھىستانى «تارىخ ابوالخىر خانى» دە يازىشىچە «ئاق اوردە» كۆچمىچى ۋەزىپىلىرىدە قۇيىدەكى اوروغلىر بار ئىكەن:

بورقوت، قىيات، قوشچى، ايجان، قۇنغرات، اوشون، اۋتەچى، نىمان، جت، چىمباي، قۇلۇق، كىنە گىس، دۈرمن، قورلاوت، توباي، منغىت، تىنگوت، اۋىغور، ختاي، تايىمس، اېچكى ۋە تومن مىنگ. «دۈرمن» كۆچلىرى، ابوالخىر خان قشونىنىڭ سۇل(چى) يانىدە جايلىشىن اېدى. معمولگە كۆرە ۋەزىپىلىرىدە، خان اوروغى قشونىنىڭ قۇلى(قلىبى، مركزى)دە ۋە اېنگ مھم اوروغلىر قشونىنىڭ سۇل يا چى يانىدە تۇختا اېدى. ايكىنچى اۋرىندە بۇلگن اوروغلىر قشونىنىڭ اۋنگ(راست) ياندا جاي بېرىلدى. «دۈرمن» اوروغى، "اۋزىپىك نىسب نامەلىرى" نىڭ بىرچەسىدە ئىتاپ بۇلىپ، ۋەزىپىلىرىنىڭ مھم اوروغلىرىدىن سىلگن. «دۈرمن» اوروغى نى خانىكوف ۋە لوگوف ھەمدە وامبىرى ئىتاپتىن. دكى وليدى توغان ھەم ۹۲ بولىك اۋزىپىك شجرەسى دە ئىتاپتىن ھەمدە «مجمع التواريخ»، «تحفة التواريخ خانى»، «نسىب نامە اۋزىپىك» ۋە «اسامى نود ۋە دو فرقه اۋزىپىك» اثرلىرىدە اۋزىپىك اوروغلىرى قىتارىدە ئىتاپ بىلىن. «دۈرمن» لار مركزى اسيادە، شىيانىلر دورىدە اېنگ مھم اوروغلىرىدىن بۇلگن. ابوالخىر خان گە ياردىمچى بۇلگن ۲۴ اوروغىدىن بىرى «دۈرمن» اوروغى بۇلگن. دۈرمن بېگلىرى مىلادى ۱۴۳۰ يىلى باشقە اوروغلىر يانىدە تاخت، ابوالخىرخان نى اۋزىپىك خانى، دېب تىيىنلەنگەن.

شونىنگدېك شىيانى خان ماوراءالنهرده كېلگنده، فقط گينه آلتى اوروغ جملەدن
«دۇرمن» اونى قۇللب، كوچەيتىرگن. بو آلتى اوروغ قويىدە گىلر بۇلگن:

قوشچى، نايمن، اويغور، قورلاوت، اپچكى و دۇرمن. كىينراق، باشقە اوروغلر
شىيانى خان بىلن قۇشلىيب، اۋزىبكلر قشونى آشيب كېتگن. «دۇرمن» لر نفوذى انه شو
دورده كۇپەيبىب كېتىب، شىيانى خاندن كىين اونىنگ اولادى ھمدە اشترخانيلر دورىدە
دوام اپتگن.

شاعر بنايى ھم «شىيانى نامە» دە (بىر «شىيانى نامە» ھم شىيانى خان نىنگ
ممدوحى محمد صالح نظم قىلگن. او بىلن يىنگلىشىلمە سىن-يارقىن) دۇرمن
اوروغىنى باشقە اوروغلر يانيدە شىيانى خان قشونىدە بارلىگىنى تاكىدلەگن. حافظ
تانىش ۱۶ نچى عصر تارىخچىسى اۋز اثرى «شرفنامە شاھى» دە انچە اوروغلرنى،
جملەدن «دۇرمن» نى ھم ثبت اپتگن: جلاير، نىمان، قىرلوق، قىچاق، قتە غن، اۋترچى،
بېش يوز، شكاكى، كولان اينانى، كرايت، آلچىن، مىنگ، بەھرىن، اوغور، قىنگلى،
قۇنغرات، دۇرمن، قشچى، مجر، اوشون، چشم ابرو، بۇلەچى، ارغىن، يابو، كىنەگس،
منغيت، توبىن، نوکوز، قيات.

محمد يار بن عرب قتە غن ۱۷ نچى عصر مورخى كتابى «مسخرالبلاد» دە
باشقە اوروغلر قطارىدە «دۇرمن» نى ھم ذكر اپتگن. اونىنگ يازىشىچە، بو اوروغلر
شىيانى خان قشونىدە بۇلىب، شىيانىلر دولتى نىنگ اساسچىلریدن بۇلگن: برلاس،
ارغىن، بلقوت، جلاير، دۇرمن، قىلماق، قۇنغرات، قوشچى، قىچاق، ارلات، اۋيشون،
منغيت، بورقوت، كرايت، قتە غن، گنچى، قزىل اياغ و باشقەلر.

محمود بن ولى كىتابدار «بحرالاسرار» اثرىدە ابوالخىر خان كوچلرى جملەسىدە
قويىدەگى اوروغلر بارلىگىنى يازگن: قيات، منغيت، دۇرمن، قوشچى، اۋتە چچى، نىمان،
توباي، تىمس، جت، ختاي، اويغور، قىرلوق، اوشون، قورلاوت، اپچىك، تومن، مىنگ،
تىنگوت، قۇنغرات و باشقەلر.

ھىترخانيلر دورىدە بو اوروغلر حربى ايشلردن باشقە دولتچىلىك و اجتماعى
ايشلردە ھم قۇشلىگنلر.

خواجە سمندر ترمزى ھەم ئۆز اثرى «دستور الملک» دە «دۆرمەن» لرنى بخارا خانلىقىدە بارلىقىنى ذکەر اېتگەن.

تارىخ مقيم خانى ھەم «دۆرمەن» لرنى ثبت اېتگەن و بلخ و اونىنگ اطرافىدە قويدىكى اوروغلر بارلىقىنى انىقلەگەن: يوز، دۆرمەن، پولادچى، اۆتچى، كېلىچى، ارلات، قۇنغرات، تورکەن، مىنگ، لچىن، قتەغەن، يابو، سراى، قىلماق، قىچاق، نىمان، قورەمە. اشترخانىلر تارىخچىلریدن میر محمد سلیم، ھەم ئۆز اثرى «سلسلە السلاطين» دە "دۆرمەن" اوروغىنى باشقە اوروغلر يانیدە ثبت اېتگەن.

دۆرمەن اوروغى، مرکزی آسیادە سیاسى و نظامى ایشلردە فعال قتنشگەن. عبدالباقى بې دۆرمەن، شاه غازى بې دۆرمەن، تین علی دۆرمەن و كولىه بې دۆرمەن ۱۷ نچى عصر دە تاشكېنت و فرغانە وادىسىدە ھەمدە قزاق دشتیدە مھەم امیرلردن بۇلىب اۆتگەنلر.

شونىنگدېك، «دۆرمەن» لرگە منسوب عالملردن بىرى ۱۸ نچى عصر تارىخچىسى محمد امین بخارى بۇلگەن. او كىشى اشترخانىلر دوریدە «عبیدالله نامە» اثرى يازىب، عبیدالله خانگە بغيشلەگەن. انە شو دورە، خان نىنگ يقین كىشىلریدن بۇلگەن «دۆرمەن» اورغیدن بېك محمد بې دۆرمەن و محمد رحیم دۆرمەن لرنى ذکەر اېتگەن.

بلخ و بخارا، اشترخانىلر دوریدە نسبتاً مستقل ایشلر اېدى. جملەدن اوروغلر امیرلرى کوچەبېشى خاننى تشويشگە سالر اېدى. انە شونداق فكر سببلى، پیر محمد خان دۆرمەن امیرلرىنى تصفیە اېتىشگە باشلەدى. بو ایش ۱۵۹۹ نچى يىل باقى محمد خاننى قدرتگە اېرىشىشىگە سبب بۇلدى.

بوندىن باشقە عبدالعزیزخان دوریدە بلخنىنگ مستقل عمل اېتىشى، تۆقتەشولرگە سبب بۇلدى. عبدالعزیزخان اشارەسى بىلن ۱۶۵۴ نچى يىل، دۆرمەن و قۇنغرات امیرلرى قاسم سلطان قوماندەسى آستیدە بلخگە يوریش كېلتىرىب، امامقولى خان و ندر محمد خاننى حاکمیتدن بۇشتماقچى بۇلدىلر. بىراق بو مقصدگە اېرىشالمەدىلر.

سبحانقولى خان و مقیم خان دورلریدە اوروغلر اۋرتەسىدە تۇقنەشوولر كۆپەيىپ كېتىدە، اوروغلرنىڭ ايكى بىرلەشۋى(ايتلافى) يۈزەگە كېلدى: بىرى مىنگ-قۇرمە و ايگىنچىسى قىچاق-دۇرمن اېدى. قىچاق-دۇرمن محمود بې قتەغىن بىلن قۇل بېرىكتىرىپ، بخاراگە قرشى توردىلر.

دۇرمن/دۇرمان سۇزى نىڭ تۈزىلىشى حقىدە:

منبەلردە دۇرمن اوروغى اصلیدە مۇغول قىبىلەسى، دېب يازىلگن. عالملر نظرىگە كۆرە، دۇرمن ایلدىزى مۇغولچە و توركچە سانى تىور (دىور) يا تۇرتدن كېلگن. حاضرچە مۇغول تىلىدە تۇرتىنچى اېسە «دوربون» دىبلەدى. «دىور» يا «دور» اېسە «من/مان» قۇشیمچەسى بىلن (دور+من = دۇرمن/دۇرمان) بۇلگن. «من» يا «مان» قۇشیمچەسى انچە توركى اترلگە كۆرىنەدى، جملەدن توركمن، نىمن، قرە من و باشقەلر. بو قۇشیمچە معناسى آدم، كىشى، اوروغ و جماعە، دېب ایشلەتىلگن. لیكن «دۇرمن» اتى نېچون قىبىلە اتىگە ایلنگى انىق اېمس.

«مۇغول سېرى تارىخى» و «جامع التواریخ» اثرلرى نىڭ يازىشىچە، بو اوروغ اتى تۇرت سانى(عددى)گە بالىغ. اولرگە كۆرە، بىر كىشى نىڭ تۇرت اۋغلى بۇلگن و يىللر اۋتىب كېنچە يا تۇرتىنچى اۋغىل اېسە بېگلىككە يېتگن. انه شو تۇرت اۋغىل نىڭ هر بىرىنى اۋز اېلى بۇلگن و تۇرتىنچى اۋغىل اېلى «دۇرمان» يا تۇرتىنچى جماعە، دېب اتلگن. كېين اوروغ اتىگە ایلنگن.

انه شو قصە ابوالغازى خان نىڭ "شجره تراكمه" سیدە بونداق كېلگن: بچىن قىان اتلى مۇغوللردن بىر پادشاهنى بېش اۋغلى بار اېكن. اېنگ كىچىك اۋغلىنى كۆپ سېور اېكن و اېلىگە شو اۋغلىمنى مېندن كېين تۇرە اىلنگلر، دېب وصیت اېتگن. اۋلگىنىدن كېين خلق كىچىك اۋغلىنى تۇرە اىلب دورلر، بىراق(اما، لیكن) باشقە اۋغىللر اونگە راضى بۇلمەى، خلققە بىز اوندىن كتمىز، بىزلردن بېرىمىزنى تۇرە اىلنگ، دېب ایتىپ دورلر. خلق پادشاه وصیتىگە بناءً بو ایشگە بۇى سۇنمگن. تۇرت اۋغىل اېسە اچىغلب، كۆچىپ كېتیتى. انه شو اىنیلر اېلىنى باشقە خلقلر «دۇرمان» ات قۇبىدىلر. «دۇرمان» مۇغولچەدە تۇرتنى ایتە دىلر.

«جامع التواريخ» دە «دۇربان» قومی حقیقە بەغى مەلۇماتلار یازیلگەن .

بو قوم نېرون دن دیر و بارین قومیگە یقین . چنگیزخان دوریدە تاجیوت قومی بیلن قۇشلیب اونگە قرشى تورگن . لیکن انچه اوروشلردن کپین چنگیز خانگە ابل بۇلگن . دۇربان امیرلردن بیرى قوبیلاى خان دوریدە بۇلاد آقا اۇتگن . آتەسى بوركى باورچى اېسە چنگیزخان نینگ باورچىسى(أشپزی) بۇلگن . امیر مازوق قوشچى، قوشچیلر باشلیغى هم شو قومدن اۇتگن . قوبیلاى خان نینگ بیر خاتینی هم دۇربان قومیدن بۇلگن . «دۇربان» لار اېسە چنگیزخان قشونیدە راست یاندە یا میمنەدە توررکن . حاضرچە مۇغولستاندە دوربت قومی بار . بو قدیمی دۇربان یا دۇرمان اوروغى نی ینگى آتی دور . «دوربت» لار یا «دوروان» لار ۱۵ نچى عصرده اویراتلر بیلە بیر بۇلیب ، دورین - اویرات خانلیغینی توزدیلر .

انچه بیللر مۇغولستان باش وزیرى همده سوسیالیست حزبى رئیسى، انه شو اوروغدن اېدی .

«افغانستان اۇزبېکلرى» کتابیدە «دورمن» لار حقیقە بیر آز مەلۇمات بېریلگن . حاضرچە دۇرمنلر افغانستاندە شبرغان، بغلان، قوندوز، تخار، هلمند و سمنگانده یشەیدیلر . جملەدن اییک یقینیدە شیکى یرده، قوندوز اطرافى تپه بۇرى، گور تپه، جنگلی، ارباب شریف و ارباب رحمت الله قیشلاقلریده یشەیدیلر . بعضى دۇرمنلر افغانستاندن سعودى عربستانگە مهاجرت اېتگنلر .

دۇرمنلر حقیقە ینگى منبعلرده، تۇلیق مەلۇمات یۇق . دېمک دۇرمن ییگیتلری بېل باغلب، کبره کلى مەلۇماتلرنى دۇرمن اوروغى حقیقە اۇز منطقهلردن ییغیب، هیچ بۇلمسە انترنت دە باشقەلر بیلن شریک قیلسە لر، دېب امید اېتەمیز . دورمن لرنینگ قوییدە گى ترماغلری منبع لردە ثبت بۇلگن: اوچ اوروغ، قیانمە، گۇردک، سکسان .

باشقە منبعلرده دورمن نینگ ایکی ترماغى حصارى و قبادیانى قید بۇلگن . باشقە ترماغلر: اله گونن، قوش تمغه لی - جشکک، اردبل، بیشتن بیر، چرچور .

سرخان دریاچه دورمن آته دېگن زیارت بار. دورمن لرونی بابالریمیز مقبره‌سی،
دېب آته‌یدیله. دورمن‌نی جیلانی دېگن اوروغی بار. بېش کپه، تولخر و سنگو دېگن
قیشلاغلرده یشه‌یدی.

ماخذلر:

۱. اتلس قریه‌های افغانستان، پروژہ دیموگرافی اداره احصایه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲.
 ۲. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲.
 ۳. جامع التواریخ، رشیدالدین فضل الله، به کوشش محمد روشن، تهران: ۱۳۷۲.
 ۴. شجره تراکمه، ابوالغازی بهادر خان، بارون ده میزون اهتمامی بیلن، پترسبورگ: ۱۸۷۱.
 ۵. افغانستان اؤزبکلری نصرالدین نظروف، تاشکېنت: ۲۰۱۱.
 ۶. تاریخ سړی مؤغولان، پل بلیو، ترجمه داکتر شیرین بیانی، تهران: ۱۳۸۲.
 ۷. تاریخ مقیم خانی، منشی محمد یوسف شبرغانی، به کوشش محمد عالم لیبب، کابل: ۱۳۸۳.
- باشقه منبعلر:

1. History of Civilizations of Central Asia: The crossroads of civilizations, A.D. 250 to 750
Ahmad Hasan Dani, B. A. Litvinsky, UNESCO, 1996
2. History of the Mongols: From the 9th to the 19th Century
Sir Henry Hoyle Howorth, Longmans, Green, and Company, 1830
3. Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889
.R. D. McChesney, Princeton University Press, 2014
4. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History; Edward A. Allworth, Hoover Press, 2013
5. Zarafshan Vahasi Uzbek Khalqi Ethnic
.Nematullah Elmuradove, Samarqand 2008

گجی قومی حقیدہ

گجی لر توغریسیده معلوماتیمیز انچه آز. بو قوم آتی منبعلرده اوچرهمهیدی. گجی قومی تالقان و کلفگان ده یشهیدی. اولر اؤزبیکچه سؤزلهیدی. گجی لر نینگ ایکی ترماغی: **بای گجی** و **میده گجی** دېگن کلفگان ده یشه ماقده. دېمک، باشقه ترماغلری هم بؤلسه کبرهک. **گجی** آتلی قیشلاقلر هم منبعلرده اېسلنگن. جمله دن **گجی قیشلاق هزار سموچ** تالقان یقینی تخارده و **گجی دند شهاب الدین بغلان** ولایتیده بار. برهان الدین کشککی "رهنمای قتهغن و بدخشان" کتابیده **گجی قیشلاقی** همده **قچی** و **سبزی مارنی** ارگو اولوسوالیگیده ثبت اېتگن. بولر **گجی** قومیگه تېگیشلی بؤلسه کبرهک.

بعضی بیر طایفه لر و توپونیم لر آتی **گجی** گه ارتباطلی بؤلسه کبرهک. دای فولاد هزاره لر ی نینگ **گنجی** ترماغی کجران اولوسوالیگیده بار. دایزنگی قبیله سی گدی، جاغوری لرنی گری و گدی همده دای ختای هزاره لر نینگ گدی دېگن اوروغی بار. اندجان ولایتیده اېسه **کجگان** قیشلاغی بار. ایران نینگ خرم آبادی ده **تپه گجی قیشلاقی** و آذربایجانیده اېسه **گجی قلعه** بار. شونینگدېک، **گجی زی** بلوچ لرنی بیر قبیله سی مکران ده و براهوی لرنی **گجی خان زی** اوروغی بار. بولرنی **گجی** قومیگه تېگیشلی نی انیقلش اوچون شو توغریده ینگی تدقیقاتلر کبرهک.

تانیقلی آلمان عالمی خانیم اینگه بورگ بالدوف نینگ یازیشیچه، تخارده **بلند سای** یقینیده تخت سلیمان اېتگیده **قره تو** دېگن قیشلاقدہ **گجی** لر یشهیدی. **قره تو** اهالیسی اؤزلرنی **گجی** لر دېدی. همده **قوروق سای** و **بلند سای** قیشلاقلریده یشهیدی. اولر کېلیب چیقیشلرنی مؤغول دېدی. آقسقال لر آیتیشیچه اصلیده مغان دورلر و بوگونگی کونده **گجی** دېله دیلر. آقسقال لرگه کؤره، اولر اندیجان و مرغیلان

بیلن باغلیق، او یپردن مهاجر بۇلیب، افغانستانگه کبلیب قالگنلر. قره تو گجی لری تالقان دن کۆکچە دریاسی بۇیلریگە کۆچیپ بارگنلر. کۆکچە دریاسی بۇییدە بیر نېچە قیشلاق گجی لر قیشلاقی، دېب ناملنگن. اولرنینگ اۇزبېکچە شیوهسى بلندسای تورکلری شیوهسى و کلفگان قرلوقلری شیوهسیگە اۇخشەیدی. گجی لر اۇزلرینی تالقان دەگی شیخ عبدل حسن اولیا مریدلریدن بیله دیلر. گجی لر کلفگانده قرلوقلر بیلن بیر بیرگە یشە دیلر.

گجی لر ۱۹۴۰ نچی ییللردە کلفگان شمال شرقیدن تالقان دەگی مۇغول قیشلاقده کۆچیپ بارگن. تالقان اطرافیدە انچه مۇغول لر یشەیدی. بو مۇغول لر اۇزبېکچە سۇزلب، جیملاوچی دیر. هزار سموچ یقینیدە گجی دېگن قیشلاق بار. جیملاوچی بۇلگن اوچون مۇغول قیشلاق دبیله دی. مۇغول لر تخار، قوندوز و بدخشان و باشقە ولایتلردە یشب کبلیگنلر. برهان الدین کشککی نینگ یازیشیچە، مۇغوللر تالقان قره مەمی، کلە چە، سرخ و آق لای قیشلاقلریدە یشە گن. کلفگانده هم مۇغول دېگن قیشلاقی ثبت اېتگن. مۇغوللرگە تېگیشلی بیر جای آتی تخارده درقد دور. حالی گچە مۇغولستان دە دېگن بیر قبیلە درخد درهسیگە یشەیدی. اصلیدە درخدلر اویرات قبیلەسیدن اجرەلنگن.

مولفی تنیلمە گن "سالنامە خواجه عبدالحکیم ترمذی" کتابیدە چنگیز خان دن ابوالفیض اشترخانی زمانیگە چە بۇلگن واقەلر قیسقە چە ثبت اېتیلگن، مؤلف "اۇزبېکلر نسب نامە" بۇلیمیدە ۹۲ اۇزبېک اوروغلرینی بېرگن. بو ۹۲ اوروغ آتی باشقە "نسب نامە" لردن آزگینە فرقلی دیر. اما ۳۳ نچی سانده گجی دېگن بیر اوروغ بو یپردە ثبت اېتیلگنی قیزیق دیر. گجی دېگن اوروغ باشقە شجرەلرگە ثبت بۇلمە گن. انه شو گجی تالقان و کلفگان دەگی گجی دېگن قوم بیلن بیر بۇلیشی کبەرەک. اۇز وقتیدە گجی اوروغی مەهم و کتە اوروغلردن بۇلگنی اوچون بو شجرە دە ذکر بۇلگنینی هم اېسلش کبەرەک. قوییدە انه شو (۹۲) اوروغلرینی کۆرەمیز:

70. جرات	47. بورقوت	24. كېلەچى	1. مىدىگ
71. كىلاوچى	48. مەنەيات	25. بۇيرەك	2. يوز
72. بەدى	49. اوكلان	26. اوپرات	3. قىزىق
73. اوھلان	50. ئلچىن	27. قىيات	4. اودىگ
74. قورلاوت	51. قىرى	28. قونىرات	5. اودىگەجىت
75. چىيىباي	52. غرىب	29. قىلگى	6. جىلاير
76. مەدى	53. شىرھان	30. اوز	7. سىراي
77. چىكىس	54. قوشلىق	31. جولايچى	8. خىتاي
78. اويغور	55. توركىن	32. جوسولاوچى	9. قىچاق
79. انگرگور	56. نورمن	33. كىچى	10. نىمان
80. نوغوز	57. تىن	34. اوتراچى	11. چىقساق
81. قرەتوشلوب	58. تم	35. قورلاوچى	12. اورمىك
82. يابو	59. تىين	36. جويوت	13. تودىك
83. قرغىن	60. رمەدان	37. جىت	14. بوستان
84. كوھلت	61. مىقن	38. چولچوت	15. سمرقى
85. شاپران	62. اويشون	39. بويازت	16. قىساق
86. شىرىن	63. بوسە	40. اويماوت	17. قرلىق
87. تەمە	64. خەفت	41. كرايت	18. قىتەھان
88. بېرىن	65. قرغىن	42. يىگن	19. ارلات
89. كىراي	66. تىكلر	43. ادىگىت	20. ارغون
90. سىخيان	67. بىچقىر	44. كىنگوت	21. بىراس
91. موھال	68. سولنوز	45. مەنغىت	22. بوئىتاي
92. قايان	69. نوجر	46. مرىكىت	23. كىدەگىس

خانىكوف و لوگوفىت ثبت اېتىگن "اۋزىپىك نسب نامەسى" دە مۇغول دېگن اوروغ اۋزىپىكلرنىڭ ۹۲ قىبىلەلى شجرەسىگە كىرگن، بىراق **گىجى** يۇق. گرىيىنكىن يازىشىچە، بىيگىرمنچى عصر بىرىنچى يىرىمى بخارا خانلىگىدە مۇغول اۋزىپىك قىبىلەسى زرافشان وادىسىدە اۋزىپىكلرنى ۲۰ مەھم اوروغى قاتارىدە كېلگن. ۱۹۲۴- يىلدە رىسمى مەنبەلدە ايكى اوروغ، **مۇغول** و **على مۇغول** اۋزىپىك اوروغلىرىدە ثبت ايتىلگن. ذكى وليدى توغان ھم مۇغول اوروغىنى "۹۲ باولى اۋزىپىك شجرەسى" دە ثبت اېتىگن. دېمك، مۇغوللار چىغتاي خانلىگى و آلتىن اۋردە دە توركلر بىلەن بىر يېرگە يىشب توركلەشىپ كېتىگن. **گىجى** لار ھم باشقە اوروغلر كىبى توركچە سۆزلەپ، كىيىن راغ اۋزىپىكلر تىركىيىدە قۇشىلىپ، اۋزىپىك نام آلگن و اۋزىپىكلر قاتارىدە سىلگن.

دېمك، يىللەر بۇيىچە اوروغلر آتى باشقە بۇلىپ كېتىگن بۇلسە كېرەك. ايرىم مۇئلەر اوروغلر آتى بىلەن آشنا بۇلمىسلىكلرى اوچون، عام كىشىلر تەلفىزى يا اۋزىلرگە قولەى توشكىننى مەنبەلدە ثبت اېتىگنلر. كاتب و نساخلر كەمچىلىكلرى ھم بىر مەنچە يىنگىلىشلرگە سەبب بۇلگن. سىف الدىن اخسىكىتى اثرى "مجموع التواريخ" دە ۹۲ اوروغ

جمعیە ۳۱ نچى سانده **كوچى** ثبت بۇلگن. **كوچى** دېگن، **قوچى** بۇلسە كېرەك ھمدە **قوشچى** يىنگلىش ثبت بۇلگن بۇلسە كېرەك. **كجى** گە يقين كۆرىنەدى. مېمنە دە ھم **كوچى** دېگن اوروغ ثبت بۇلگن. "اسامى ۹۲ فرقه اۋزېپك" اثرىدە ۳۳ نچى سانده **قادجى** ثبت بۇلگن ھم **كوچى** و **كجى** گە اۋخشەيدى. "دېوان لغات التورك" دە محمود كاشغرى بىر يېردە **كوچا** دېگن اوروغ و محمد صالح اېسە "شېبانى نامە" دە **قاچو** دېگن اوروغنى ات الگن. **گنجى** دېگن اوروغ ھم اۋزېپكلر اوروغى، دېب ثبت بۇلگن. ذكى وليدى ۹۲ اۋزېپك اوروغلىرى جمعیە قۇنغراتلرنى ثبت اېتگن و قۇنغراتلر ترماغلىرىدە **قجەى** دېگن اوروغنى ات الگن. اونىنگ يازىشىچە، قۇنغراتلرنى ۵ تە كتە ترماغى بۇلىب، بىر ترماغى اويونلى دىر. اويونلى اوروغى نى ۹ ترماغىدن بىرى **قجەى** ثبت بۇلگن.

توركمىلرنىنگ اوروغ توزومىدە ھم **گجى** اوروغى كىرگن. يارى قىبىلەسىدە **كيجىلر** دېگن اوروغ بار. قرە دشلى قىبىلەسى جىلانلى اوروغىنى **كچ** دېگن ترماغى بار. پامىكلرنى كىكىرلر شاخەسى نىنگ **كيجىلر** ترماغى بار. گوگم اوروغى نىنگ **گوتور گيجىلى** اوروغى بار. مورچەلى قىبىلەنىنگ يوزباشى بۇلىمىدە **گيجىلى** ترماغى بار. آتە اوروغى نور آتە بۇلىمى نىنگ بىر ترماغى **گيجى** دىر. نور آتە نىنگ احمد آتە بۇلىمىنى **گيجىلر** دېگن ترماغى ھم بار. اىلى لرنىنگ اۋن بېگى اوروغى مودوت بۇلىمىنى **گيجىلى** ترماغى بار. ارسارى لرنى بكاول اوروغى لامە بولىمىنى **گيجىلى** ترماغى بار. ارسارى نى گونش اوروغى سلیمان بولىمىنى **گيجىلى** ترماغى بار. دېمك، باشقە بۇلىملردە ھم **گيجى** ترماغى بۇلسە كېرەك.

چىن تارىخىدە **گيجى** دېگن قىبىلە ثبت بۇلگىنى دە اېسلىشىمىز كېرەك. **گيجى** قىبىلەسى قيانگ سلالەسى دورىدە، سىچوان ولايتىدە يىشراپدى. بو قىبىلە جىنگچى بۇلىب، كۇپ يىللر قيانگ سلالەسى بىلن اوروشدە بۇلگن. بو اوروشلرنىنگ قىسەلرى حالىگەچە خلق فولكلور اېرتك(افسانە، قىسە)لرىدە سقلەنىپ كېلگن و **گيجىلر** بو اېرتكلردە تىكرار ذكر بۇلگن. حاضرگچە قيانگ دېگن خلىق چىن اۋلكەسىدە يىشەيدى. اما **گيجى** و **گجى** و **كجى** نىنگ بىر- بىرىگە تېگىشلىكلىرى انىق بېللى اېمىس.

قۇلده گى معلوماتلرگه كۆره حاضرچه گجى لر تخار ولايتى تالقان و كلفگان اولوسوالليگيده يشه يدى. دېمك، باشقه يپرلرده هم گجى لر بۇلسه كېرەك. هر حالده، برچه لرى اۇزبېكلر قطاريدە سنه له دى. تاريخى منبعلرده بو اوروغ اۇزبېك اوروغلىرى يانيدە كجى، دېب ثبت اېتىلگن.

گجى تلفظى حقيده: گجى "گ" كسرەسى بيلن اۇقيله دى. بعضيلر فتحه بيلن تلفظ اېته ديلر. خانيم اينگه بورگ تخار گجى لرى تلفظى اساسيده گه جى ضبط اېتگن. "سالنامه خواجه عبدالحكيم ترمذى" ده كجى **Кажи** ثبت بۇلگن. توركمنلرده گيجى ضبط بۇلگن. "مجمع التواريخ" دېگن اثرده **كوچى كۇچى** يازيلگن. اسامى "۹۲ فرقه اۇزبېك" دېگن رساله ده **قادجى Қоджи** يازيلگن. باشقه نسخه لرده بعضى بير اوروغلر، **گجى** يپريده يا يقينده گى سان ثبت بۇلگن گه اۇخشه يدى. باشقه اوروغ هم بوليشى ممكن. اۇرنك اوچون، مخدوم اعظم كاسانى نينگ "نسب نامه اۇزبېك" دېگن رساله سیده **قويچى Куйчи** كېلگن. ذكى وليدى ثبت اېتگن قۇنغراتلر بير ترماغى نى **قجهى** ثبت اېتگن. لوگوفيت **قوشى** دېگن اوروغ نى ثبت اېتگن. محمد صالح نينگ "شيبانى نامه" سیده **قوشچى** كېلگن. پروفيسور خدای بېردى دانياروف و قنچه باشقه منبعلر هم **قوشچى** نى ثبت قیلگن. ايريم بير يپرلرده **كوچا، قاچو و قوچى** هم كېلگن. اداعده شونى آيتيش كېرەك، حدودالعالم تعلیقاتیده هم **کيجى** دېگن اوروغدن آت توتیلگن.

مأخذلر:

۱. اتلس قريه های افغانستان، پروژە ديموگرافى اداره احصاييه صدارت عظمى، كابل: ۱۳۵۲
 ۲. تورك های افغانستان، گونار يارينگ، ترجمه جلاير عظيمى، انتشارات خراسان، كابل: ۱۳۹۲
 ۳. حدودالعالم من المشرق و المغرب: مؤلف گنم، با تعلیقات بارتولد و مينورسكى، ترجمه ميرحسين شاه، تصحيح و حواشى مريم مير احمدى و غلامرضا ورهرا، چاپ دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۲.
1. Zarafshan Vahasi Uzbek Khalqi Ethnic Grohlari; Nematullah Elmuradove, Samarqand 2008.
 2. Turkman Boyarining Gejmishi; Prof. Dr. Soltansha Ataniyazov, 1999

اونگه جيت حقيده ايزله نيش

اونگه جيت اتونومي افغانستان اۋزبېكلرى آره سیده ثبت ایتیلگن. باشقه اتونوملرگه كۆره، اونگه جيت ناملى توپونيم افغانستان ده اوچرهمه یدى. اونگه جيت افغانستان اۋزبېكلرى نینگ كيچيك اوروغلريدن بۇليپ، بو حقدە معلوماتلر انچه آز دير. منبعلر ده بو اتونوم اونگه جت، اونغه جت، اونگه چيت، انكاچت و باشقه املايى شكللر ده اوچره یدى. بو مقاله ده "اونگه جيت" املا شكلیدن فايده لنگن.

"افغانستان تاريخى و سياسى گزيتەسى" اونگه جيتنى اۋزبېكلر شاخه لريدن و ميمنه حدودیده يشه یدى، دېب يازگن. "گزيتە" نینگ يازيشيچه، اونگه جيت باشقه گروهلر بيلن بيرگه يشب، تورلى ناملر بيلن اتلگن؛ اۋرنك اوچون: قيصار واديسى بۇرى قيشلاق ده يشاۋچى بۇرى اونگه جيت اۋزبېكلرينى ثبت اېتگن. مد خواجه قيشلاغيده اېسه حيدر اونگه جيت دېگن گروهنى آت توتكن. شونينگدېك، قيصار حدودیده كوهى اونگه جيت دېگن ترماق(شاخه) نى كوهى قيشلاغيده ذكر اېته دى. "گزيتە" ايماسيگه كۆره، قيصار حدودیده كوهى اونگه جيت، حيدرى اونگه جيت و بۇرى اونگه جيت بارليگى انيق بۇلسه، دېمك اونگه جيت نینگ باشقه ميده ترماقچه(شاخچه) لرى بۇليشى ده ممكن.

بوندن تشقري، "گزيتە" هيراك تگاۋى اھالى سيني اونگه جيت، دېب يازگن. شونينگدېك، قيصار نینگ غربى تمانیده گى صوفى قلعه، جوالاق يا جورولوق، يكه پسته، نودارى، بلوچ خدايار، چيچكتو مجنون و هزاره قلعه اۋزبېكيه قيشلاقلرى يشاۋچيلرينى اۋزبېكلر، دېب بيله دى. قيصار نینگ تنگى پايين يا قوبى قيصار ده هم اونگه جيت لر بار دېگن. شو كى، "گزيتە" چارشنبه قيشلاغى يشاۋچيلرينى هم اونگه جيت، دېب ثبت ايتگن.

دېمك، قيصار تومنى اونگه جيت لر ييشش مسكنى بۇلگن. "افغانستان تاريخى و سياسى گزيتەسى" نینگ يازيشيچه، قيصار نینگ برهغان قيشلاغيده اونگه جيتلر قره

قېچاقلر و خواجهلر بيلن يشه ديديلر. شو بيلن بيرگه، قيصار يقينيدە نارين واديسيني قيصارده مربوط، دېب او بيرده هم اونگه جيتلر بارليگيني يازگن. همده باش بيلميش قيشلاغيده هم اونگه جيتلر نينگ بارليگي يازيلگن. شونينگدېك، بيركه قيشلاغي ني چيچكتوگه تېگيشلى، دېب برچه اهالى سيني اونگه جيت، دېب قيد اېتگن. انگليسلر نينگ اون توقوزينچى عصرده گى ايريم منبعلىرى، بيرنى بيلكه هم ثبت اېتگن. "گزيته" اونگه جيتلرني قيصار نينگ قيزيل سوو قيشلاغيده هم يازگن.

"افغانستان تاريخى و سياسى گزيته سى" فاريابده اونگه جيتلر يشه يدگن باشقه جايلرني هم ات توتگن. جمله دن گرزويان اولسوالليگي نينگ كل تيه قيشلاغيده، ميمنه يقينيدە كل قچاق، همده چيچكتونينگ گل بولاق قيشلاغيده، اق شيخ اؤزبكلر و اونگه جيتلر يشه گيني انيقله گن. "گزيته" نينگ يازيشچه، قيصار نينگ سزاي كلان قيشلاغيده هم اونگه جيتلر اؤترافلشكن. قيصار شمال تمانى، كاريز بركه، بركه، قره قؤل و نهرين على خان قيشلاقلر اهاليسى هم اونگه جيتلر بؤلگن. چيچكتوده پام گذر يا پايين گذار قيشلاغي اهاليسى ني اونگه جيتلر قيد اېتگن. "گزيته" بو اونگه جيتلر، اصليدە كل قچاق بؤلگن، دېب اشاره اېتگن.

"گزيته" معلوماتيگه كوره، **اونگه جيت** اوروغى ميمنه حدوديده يشه گن. بو اوروغ افغانستان دن تشقرى اؤزبېكستان و قزاقلر آره سیده ذكر بؤلگن. **اونگه جيت**، بير قنچه "اؤزبېكلر نينگ ۹۲ بوليك نسب نامه" لريده ثبت اېتيلگن. بويوك توركشناس عالم دكتور ذكى وليدى توغان اؤز تدقيقى، "قزاقلر و اؤزبېكلر ايلديزى" اتلى اثریده **اونگه جيت** ني نسب نامه ده قيد اېتگن. نسب نامه نينگ "تحفة التواريخ" ثبتى همده اؤزبېكستان شرقشناسليک نسخه سیده بو اوروغ **اونگه جيت** ثبت اېتيلگن. خوقندليک مورخ، عوض محمد عطار اېسه، **اونگ كجات** يازگن. بعضى بير نسخه لرده هم **اونگ كجات** كېلگن. دېمك، بو سؤز نينگ تۇغرى ثبتى **اونگه جيت** بؤلسه كېره ك.

اونگه جيت افغانستان ده چاپ اېتيلگن منبع، "سراج التواريخ" كتابيده ذكر بؤلگن. "سراج التواريخ" اثریده، نايب علم خان تمانيدن ميمنه ضبط اېتيلگندن كېينگى واقعه لرده قوبيدە گيلر اېسلنه دى: عين پيئده نايب علم خان تمانيدن كابلگه بيباريلگن

مىمىنەنىڭ بورونىغى ھاكىمى محمد حسين خان كابلدە اېدى، فرمان اساسىگە دلاور خان اۋرنىگە امير شىرعلى خان تمانىدىن قەيتە مىمىنە ھاكىمى تەيىنلەنىپ، اونگە خلعت بېرلەدى. عىن چاغدە سوباق، ارغون، اوون، كفاش، موچى، بچاق، قىچاق، اونگەچىت، مكرىت، قرابى چىھار تىگاب، كوزاب، شاگردىپىشە و بارى سىنە رىھىرلىگە بوپروق بىبارىلدى. فرماندە، اولر محمد حسين خان نى اۋزلىرىگە ھاكىم، دېب بىللىشلىرى و دلاور خان قۇزغالانى طفىلى مسلمانلر قانىنى تۇكمسلىكلرى كۇرسەتىلگن اېدى. بو اثرىنىڭ انگلىس تىلىدە ترجمە بۇلگن نىسخەسىدە **اونگەچىت**، قرە توركمنلردە نسبت بېرىلگن.

يوقارىدە ايتىپ اۋتىلگندېك، **اونگەچىت**لر مىمىنەنىڭ باشقە گروھلىرى بىلن بىرلىشتىرىلگن. "افغانىستان نىڭ تارىخى و سىياسى گزىتەسى" **اونگەچىت**لرنى اۋن ايكى اىماقلر بىلن باغلىگن. احتمال بو اىماقلر قىچاق بۇلىپ، اۋزبىكلر بىلن تورموش طفىلى اۋزبېك بۇلىپ قالگن. بىراق، اۋزبىكلرنىڭ ۹۲ ايكى باولىك نسب نامەلرىدە **اونگەچىت** ھمدە قىچاق قىد اېتىلگن. دېمك، **اونگەچىت**لر و قىچاقلر يانمە-يان ىشب، بىر-بىرىگە قۇشىلىپ كېتىگن. شونىڭدېك، مىمىنە **اونگەچىت**لرى قىچاقلر تركىبىدە منطىقەگە كېلىپ قالگن بۇلىشلىرى، احتمال. بعضى بىرلىرى، قىچاقلر ارقەلى اىماقلرگە قۇشىلگن بۇلىشى مۇمكىن.

اونگەچىت اوروغى قزاقلر ارەسىدە ھم ذكر بۇلگن. **اونگەچىت** قزاقلرنىڭ تىلنىڭ اوروغى بىلن باغلىق. تىلنىڭ قزاقلر نىڭ اتنىك تۈزىمى يا يۈزلىرگە كىرمىس. تۇغرى راغى، يۈزلىردن تشقىرى تۇرە، خواجه و تىلنىڭ گە قۇشىلەدى. قزاقلرنىڭ تىلنىڭ اوروغى اوبرات-قلماق گروھى، اوبراتدن كېلىپ چىققن. قزاقلرنىڭ تىلنىڭ اوروغىگە اېسە ممدىيار، قوششى، قلماق، دىيت، تابىن، نىمان، جمىت، قرە ايشكى، اونگەچىت، جىلنگ، تاز، جولىكە، اونگەچىت، بوران و تىلىو دېگن ترماقلر بار.

تىلنىڭ يا تۈلنىڭ توركلرنىڭ قدىمى اوروغلىرىدن بۇلىپ، اېنگ اېسكى اوروغلر ھونلر/ھيونگ نولر بىلن باغلىغ. تىلنىڭ اىلدىدە التاى تاغلىرىدە ىشەگن و ھالىگچە التايلرنىڭ اوروغ تۈزىمىدە تىلنىڭ اوروغى بار. مورخلر تىلنىڭ گە كۇرە،

تېلنگېتلەر ئېسە، قىدىمى تېلىلر قىبىلەسى نىنگ دوامى دىر. تېلى قىبىلەسى ھيونگ نو اتحادىيەسىنى بىر قىسمى بۇلگن. "جامع التوارىخ" كىتابىدە موغول بۇلمەگن تىلكوت دېگن قوم ئېسلىب ئۇتىلگن، ئۇشە پىتدە، موغول دېب تانىلگن. تىلكوت اصلىدە تېلنگىت بۇلگن. موغول تېلىدە تىلكوت دېلگن. تىلكوت اوراسوت قىبىلەسىگە باغلىق، دېب دىر بۇلگن و "جامع التوارىخ" ئېسە بولرنى ئۇرمان قومى، دېب يازگن. "موغوللارنىنگ يىشىرىن تارىخى" ئىردە بو قومنىنگ ئاتى تىلگ و تېلنگ يازىلگن. موغول تېلى اساسىدە بونىنگ كۇپلىگى، تىلكوت بۇلدەدى. "جامع التوارىخ" تىلىقاتلرىدە تىلكوت ئېسە تىلنگوت و تىلنگود ھم يازىلگن. تېلنگىت باشقە توركى خىلقلر بىلن ھم قۇشىلگن. **اونگەجىت** نىنگ اىلدىزى يا كېلىب چىقىشى ئىنىق ئېمس؛ بىراق ئۇزبېكلر ارەسىدە **اونگ** و **جىت** يا **جىد** ئتلى اوروغ بۇلگن. بو ئىكىسى بىر بۇلىب **اونگەجىت** دېلگن بۇلىشى دە ممكىن. **اونگ** و **جىت** اوروغلىرى ھم **اونگەجىت** كىبى ئۇزبېك نىسب نامەلرىدە اوچرەيدى. عالملىرىنىنگ نظىرىگە كۇرە، **اونگەجىت** بعضى بىر باشقە ئۇزبېك اوروغلىرى كىبى نظامى تىزىمدن كېلىب چىققن. بو نظىرگە كۇرە، **اونگەجىت** قشون نىنگ باشقە بۇلكلىرى مىنگ، يوز و قىرق كىبى، ئۇن بۇلگىدن ئلىنگن. دېمك، ئۇزبېكلر ارەسىدە ئۇن دېگن اوروغى ھم بار. [سۇنگى خىلاصەگە كۇرە، بو اوروغ نىنگ تۇغرى امالاسى **اونگەجىت (O`ngajit)** دىر-يارقىن]

مأخذلر:

۱. تورك ھای افغانستان، گونار يارىنگ، ترجمه جلاير عظيمى، چاپ انتشارات خراسان، كابل: ۱۳۹۲.
۲. سراج التوارىخ، فيض محمد كاتب، ، مطبعة حروفى دارالسلطنه كابل: ۱۳۳۲.
۳. جامع التوارىخ، رشيدالدين فضل الله، به كوشش محمد روشن، نشر اختر، تبريز: ۱۳۷۳.
1. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan; Ludwic W. Adamec, Graz 1979
2. Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари
Н. Элмуродов, СамДЧТИ нашри, Самарқанд 2008

3. Средняя Азия в древности и средневековье
Б. Г. Гафуров, Наука , Москва 1977
4. Содержание десятичной системы: В Военной организации монгольской эпохи; А.К. Кушкумбаев, сборник научных статей, ИП «BG-print», 2013
5. 'Собрание историй' (Маджму ат-таварих); Сайфаддин ибн да мулло Шах Аббас Аксикенти, , Ленинград 1960
6. The Secret History of the Mongols; Translated by Igor De Rachewiltz, Short Version 2015

اور اوروغى حقيده

اۋزبېك اوروغلىرىدىن بۇلگن اور اوروغى، سربىل ولايتى سيات (صياد) اولسوالليگيده بارليگى ذكر بۇلگن. افغانستان منبعليده بو اوروغ حقيده معلومات اوچره مه يدى. بو اوروغ يلغوز اۋزبېكلر بيله گينه اېمس، بلكه انچه توركى قوملر بيلن قۇشيليپ كېتگن. اوشبو مقاله ده اور اوروغى حقيده تۇخته لىپ اۋته ميز.

افغانستان منبعليده اور توپونىمى اوچره مه يدى. افغانستاندىن تشقري، اور دېگن دريا اېسه مشهور اورال درياسى نىنگ بيرترماغى دور. (۵ بيت ۹۸) بو دريا قزاقستان و روسيه ده آقه دى. بونگه تېگيشلى اورسك دېگن شهر هم روسيه نىنگ اورينبورگ ولايتيده ثبت بۇلگن. بو شهر اېسه اور و اورال دريالرى نىنگ قۇشيليش نقطه سيده جايلىشگن. قزاقلر بو شهرنى جامان قلعه، دېب هم ايتهديلر. شهر، آسيا و اروپا ايكي قاره ده بيرلشكن. اېسكى اور شهرى اورال درياسى نىنگ جنوب شرقيده، آسيا قاره سيده و ينگى اور شهرى اېسه اورال درياسى نىنگ باشقه قيرغاغى، اروپاده موقعيتى بار. اور شهرى نىنگ شرق تمانيده هم اوره دېگن قيشلاق بار.

كرىميه يريم اراليدە اورگه تېگيشلى انچه جايلىر آتى اېسلنگن: جمله دن اور شهرى، اور قپوسى، اور قلعهسى، اوربوغازى. (تونمان، ۴۲- بيت) اور شهرى تاريخى شهر بۇلىپ، ۱۵- عصرده حاجى گىراى، قريم تاتارلر نىنگ خانى قورگن. كېينراق، مينگلى گىراى و سۇنگره اېسه ۱۶ نچى يوز يىللىك (عصر) ده ساغيب گىراى شهرنى كېنگه يتيگن. ارمين وامبرى اۋز "سفرنامه" سيده خيوه ده اور دروازهسى نى ذكر اېتگن. (وامبرى، ۳۳۰- بيت) اونىنگ يازيشيچە، اۋشه پيئده خيوه شهرى نىنگ تۇقوزته دروازهسى بۇلگن و بيرتهسى اېسه اور، دېب اتلگن. اور دروازهسى، خندق بارليگى اوچون يا اور اوروغى گه تېگيشلى بۇلگنى اوچون بېرىلگن بۇلسه كېره ك.

اېندى اېسە اور اتونىمى نى كۆرۈپ چىقەمىز.

باشقىرلاردا اور اوروغى بار. بو اوروغ اېسە باشقىرلارنىڭ اوسرغان دېگن قىبىلەسى نىڭ سوراىش ترماغىگە تېگىشلى دور. (۱۶) آلتاى جمھورىيىتدە هم اور اوروغى بارلىگى بېللى. جملەدن كوماندىن توركلرى نىڭ بىر ترماغى اور دېلگن. (تومىلوف، ۳۲۷ و ۳۶۵- بېتلر) كوماندىن اوروغلىگە اور اتمەسى قوشىلىب اتەلەدى. جملەدن اور كوماندى، اور شبات و اور تېسىقە دېگن كىچىك ترماغلى بار. (شاتىنوا، ۱۸۱-۲- بېت)

اور اوروغى توركمنلاردا هم بار و ارسارىلر قىبىلەسىگە قرەيدى. آتە نيازوف اور تېرەسىنى ارسارىلر نىڭ مېنگىش لالى اوروغى نىڭ ترماغى، دېب ثبت اېتگن. (آتە نيازوف، ۹۴- بېت) شونىڭدېك، اور اېسە يېتباش اوروغى نىڭ ترماغى و بو اېسە اولوتېپە ترماغى بۇلىب، اولو تېپە هم ارسارىلر نىڭ كتە شاخەلرېدن دېر. آتە نيازوف اورنى توپواتونىم، دېب يازگن و قزاقستاندا اېسە اور دېگن دريا بار، دېب يازە دى. ھمدە اور اتونىمى باشقىرلر و اۋزبېكلاردا بار دېگن.

اور اوروغى "اۋزبېك نسب نامە لرى" دە هم كىلگن، جملەدن "تحفة التواريخ" كىتابىدە "اۋزبېكلر ۹۲ بولىك نسب نامەسى" دە قىد بۇلگن (اسقروف، ۴۸۸-بېت). اور، قوقان (خوقند) خانلىگىدە هم ثبت بۇلگن. منبەلاردا قوقان خانلىگىدە قوئىدەگى اوروغلر بارلىگى معلوم بۇلگن: القار، بېلىكچى، نارىن، سىنچقىلى، سىرگەلى، تورك، توروكشەر، تاغاي، اور اوروغى، چىگىل، چوراس، يىغما، قارە قىراق، چون بىغىش، سولتە، بوغە، سىرى بىغىش، بېش تمغەلى و باشقەلر.

اۋزبېكلر نىڭ اتنىك تىزىمىدە اور اوروغى اصلىدە قۇنغراتلر نىڭ بىر ترماغى دور. (قرمىشىوا، ۹۳-بېت، آپىلدىف، ۳۹-بېت) قونغرات اوروغى نىڭ بېشكە كتە ترماغى بار: وخ تمغەلى، قوش تمغەلى، قان تمغەلى، آيىنى و تورتاۋلى. بو جملەدن تارتولى اوروغى نىڭ بىر ترماغى اور دور. تارتولى نىڭ اېسە آلتى ترماغى بار: توغىز، مونكە، اور، اباخلى، مېدە توبە و چوپاق. (قرمىشىوا، ۹۳-بېت)

قونغراتلارنىڭ اور اوروغى ھم يىللار بۇيىچە انچە ايرماغلارگە بۇلىنىپ كېتىگن. قيرمىشيوانىنىڭ ئىتتىگە كۆرە، اور نىنىڭ كىتە ترماعلرى بۇرى باى، اورىس، كلچە، خاپ، چو، بېش قزان و شىخ نظر دور. بولر نىنىڭ ھر بىرىنى نېچە شاخابچە لرى بار. قويدە گى مېدە ترماعلر شو جملەدن دىر: دالبە، قرە بېردى، جنگلى، ايت بلىق، لولى بچە، كۆك تىرناق، پىرمان، بېك تودە، اوى باش، خاسە، جستەبان، چداى، ازغاچ، آق باى و گىرناى. اوشبو ترماعلردن بىرى كۆك تىرناق سىرپلەدە بىر جاى نامى دىر. (قرمىشيو، ۹۳-بېت)

اور اوروغى "الپامش" داستانېدە ھم يادلنگن. "الپامش" دە آلتىمشدن آرتىق اوروغ آتى كېلگن. قويدەگى اوروغلر "الپامش" داستانېدە كۇپراق اوچرەيدى: قۇيون، بندى، كوچوك، برماق، بايمقىلى، بېش بالە، بوغەجىلى، گلە، دوسكە، جالقياق، زامبرى، ابرغاقلى، ايشقىلى، كۇرتورغەى، كۇسە، كۇچە خۇرى، كل چال بچە، مالتكە، ماوئىش، مونقە، نوغاي، اباقلى، آى تمغەلى، آچەمىلى، آق پىچاق، آق تنە، ساورى بوزر، تىلاومت، تۇلن، توپار، توركمن، آيىنلى، تۇپ قرە، توغىز، اويولى، اولوس، چنگچىلى، چلىكە، چال بچە، چوران، چولك، اور، اۇتراقى، حاجى بچە، قۇش تمغەلى، قىچىلى، قاودە، قازاياقلى، قارە، قارە بورە، قارەكش، قارە تمغەلى، قارە قلىاق، قارە قسماق، قارە قورساق، قارە قۇنغرات، قۇنغرات، قاچاي، قۇلداولس، قلماق و باشقە لر. (بىرچىن يونسوا، ۳۸۸-بېت)

تارىخى جھەتدن اور اوروغى توركمنلرنىڭ آق قۇيونلور اتفائىگە قۇشىلگن. آق قۇيونلور توركمنلرنىڭ بايندر قىبىلەسىنى بىر ترماعى بۇلگن. اوزون حسن، آق قۇيونلور اساسچىسى، شجرەسىگە اونىڭ اجدادى بايندر، دېب اتلگن. (حسىن مىر جعفرى، ۲۷۹-بېت) محمود كاشغرى نىنىڭ يازىشىچە، بايندر اېسە اۋغوزلرنىڭ ۲۴ قىبىلەلردىن بىرى اېدى. آق قۇيونلور اتفائىگە اولدە بىات، دوخار و چىنىنى اوروغلر قۇشىلگن كىنراق اېسە اينالو، اور، جاگىرلو، كىك، اربگىرلو، بچىن، بايراملو، حاجىلو، موصللو، بورناك و قوجە حاجىلو اوروغلر كىرگن. (حسىن مىر جعفرى، ۲۸۱-بېت)

منبىلردە اورىيگى دېگن وظيفە قىد اېتىلگن. اورىيگى نوغاي اوردە سىدە حربى منصب بۇلگن. قىرېم تاتارلرى آرەسىدە اورىيگى وظيفەسى چىگرەلرنى قۇرىماق بۇلىپ،

كرىمىيەدىن تشقىرى نوغاي اورده نى نظارت قىلىش بۇلگن. بو ايشنى كۇپىنچە تاتارلارنىڭ بورهغان اوروغىدىن كىشىلەر باشقۇردى. (گوسىنوف، ۲۳-۳۴-بېتلەر) اورپىگى گاهىدە اوروشلاردا هم سەم آردى.

اور ايلدىزى حقىدە تورلى نظرلار بار. منبع لردە اور چوقورلىك، دېب اتلگن و اورده يا خان يشەيدىگن جاي تېگرگىگە قازىلگن خندققە اشاره بۇلگن. ھمدە اور تېپە لىك، بلندلىك و يوكسكىك معناسى بار و گاهىدە جريلك و باتىقلىك معنادە ايشلەتيلگن. (قارەيىف، ۲۳۵-بېت)

شىخ سلیمان افندى هم بلندلىك، خندق، قلعه و بوزىلگن شەر و سنگر و قلعه اطرافىدەگى خندق معنالىرىنى كېلتىرگن. (اۋشە، ۵۱ و ۳۲۵-بېتلەر. "سنگلاخ" سۆزلىگى اورگە دۇنگلىك و مشت ھمدە بادام و پستەنىگ تورى معنالىرىنى كېلتىرگن. (۴۱۶-بېت) كاشغرى اېسە اورنى قىزىل و سريخ اۋرتەسىدەگى رنگلى ات ھمدە كۈيلك قۇلتىغى معنا قىلگن. (۱۰۲-بېت)

اېندى اور اوروغى حقىدە كېلىك، نېچە احتمالنى كۆزدە توتىش كېرەك. بىرىنچىدىن، اور ات تورى معناسىدىن آلىنگن بۇلسە دە، قديمدە شو گروە توتىمى بۇلگن و كېين اوروغ نامىگە آيلنگن.

ايكىنچىدىن، اور جغرافىيى اتمە، آينىقسە دۇنگلىك بۇلىب، اونىڭ يقىنىدە يشەيدىگن گروە شو اتنى اۋزلىگە تىلب اتنونىم قبول اېتگنلر. آلتاي جمھورىيىدە حاضرگچە اور سۆزى يوقارى و دۇنگلىك معناسىدە ايشلەتيلەدى. شو معنا بىلن كوماندىن اوروغلىدە اور اتمەسى قۇشىب اتەلەدى. جملە دن اور كوماندى، اور شبات و اور تېيسقە دېگن فرعى ترماغلر ثبت بۇلگن. (شاتىنوا، ۱۸۱ و ۱۸۲-بېتلەر)

اوچىنچىدىن، اور درياسى يانيدە يشەيدىگن اھالى اور نامى بىلن اتلگن و اتنونىم استە-سېكىن ترقلەيب كېتگن. بو سۇنگى سىنى باشقىر عالمى قۇزىيف و اۋزىپك عالمى قرمىشىوا هم نظرده آلب، اور ترماغى حقىدە اشاره اېتگنلر.

حرمتلى اۋقووچىلر هم مقاله موضوعىگە تېگىشلى فكر و بىلگىلرلىنى شريك قىلسەلر يىخشى بۇلەدى.

[قۇشىمچە:

۱. توركلرنىڭ اېنگ قديمگى اجدادى سنلميش سومرلرنىڭ بوندن ۴-۵ مىنگ يىل بورون قوريلگن اېنگ اېسكى بويوك شەرلريدن بىرى هم اور و ينه بىرى اوروك، دېپ اتلر اېكن. امريكالىك عالم پروفيسور وولى (Wooley) پىنسلوانيا يونيورسيتىتى و برىتانىا موزىمى تمانيدن بجرگن ارخئولوژىك كاولشلىرى نتيجه سيدة، سومرلرنىڭ اور، اوروك و باشقه شەرلريدن جدا كۇپ اوسكونه، بويوملر و تارىخى قالدىقلر يېر استيدن كشف اېتىلگن. قازيشمهلر اقيمىده (۳۰) مىنگ ته مخصوص لايدن يسلگن بيتىك لوحلر، دنياده بشر يره تكن بىرىنچى مدنى قانونلر، كېچە-كوندوز چاغلر بۇلىنمهلر(تقويم)، جدا كۇپ تمير بويوم-اوسكونه لر،... سقلنگن اېكن - يارقين) (بو حقده كۇپراق بيلگيلر اوچون باقىنگ: سومريان نياكان تركان، تاليف: بگمراذ گرى، چاپ دوم، انتشارات ندائى شمس، تبريز: ۱۳۸۹ھ. و برگه يايى از تارىخ اۇزبيكان افغانستان، محمد حليم يارقين، انتشارات خراسان، چاپ سوم، كابل: قوياش يىلى ۱۳۹۲، ص ۲۰-۲۴)

۲. بولردن تشقرى، اۇرته شرق/شرق ميانه و اۇرته آسيا/بويوك توركستان ده بىر قنچه شەرلر اتيگه "اور" سۇزى قۇشىلگن:

اور/ سومر - بين النهرين

اوروك: اور + وك/ سومر - بين النهرين

اورشليم: اور + شليم/ اسرائيل

اورگنج: اور + گنج/اۇزبېكستان

اورومچى: اور + وم + چى/شرقى توركستان

اوروميه: اور + وم + يه/ آذربايجان-ايران

اوره تپيه: اور + ه + تپيه/ تاجيكستان

اوردو: اور + دو = اوردو

اورده: اور + ده = اورده/اوردو

التين اۇرده: قپچاق دشتيده گى جوجى خان پايتختى

آق اۋردە و قىزىل اۋردە- يارقىن]

۳. سومر تىلىدە "اورو" سۆزى قورماق معناسىنى انگلەتەدى. شو يوزدن:

اوروق ← اوروك: (قورماق فعلیدن) ارگ؛ قلعه؛ شهر؛ جمعیت

"اور" نىنگ قورماق معناسىگە باغلىق افغانستان اۋزىپكلىرى تىلىدە هم بار. بو سۆز پخسه ديوارگه گينه قوللنەدى. غيشت، بيتون و باشقه نرسەلردن ديوار قىلماقچى بۇلگندە،

"قورماق" سۆزى ايشلەتيلەدى. بيراق پخسه ديوار موردیدە "اورماق" سۆزى قوللنەدى:

ديوار اورماق يا پخسه اورماق-يارقىن]

منبعلر:

۱. فرهنگ چغتایی فارسی، تالیف شیخ سلیمان افندی، ترجمه و تحشیه حسن عبدالهی

جهانی، تبریز: ۱۳۹۲.

۲. دیوان لغات التورک، تألیف شیخ محمود بن حسین کاشغری، برگردان به فارسی و مقدمه

توسط دکتر حسین محمدزاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۸۳.

۳. تاریخ تیموریان و تورکمان، ویراست ۲، تالیف دکتر حسین میر جعفری، انتشارات دانشگاه

اصفهان، تهران: ۱۳۸۸.

۴. فرهنگ تورکی به فارسی سنگلاخ، میرزامهدی خان استرآبادی؛ مقدمه، مقابله و تصحیح:

دکتر حسین محمدزاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۹۴.

۵. Орская городская энциклопедия; АОО "Исполком НПСО" г.

Оренбург: ОАО "ИПК "Южный ,Урал", 2007

۶. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и

Узбекистана; Бэлькис Халиловна Кармышева, Изд-во "Наука",

1976

۷. Сурхон воҳаси бекликларидаги ижтимоий-сиёсий ва

иқтисодий ўзгаришлар; Файзулла Очилдиев, «ABU

МАТВUОТ-KONSALT» Тошкент 2008

۸. Toponimika; Suyun Qorayev; O'zbekiston faylasuflari milliy

jamiyati nashriyoti; Toshkent 2006

۹. Крымское ханство; Иоганн Тунманн; Гостипография

Крымполиграфтреста; 1936

- Travels in Central Asia; Arminius Vámbéry; London 1864 .۱۰
- O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi; Ahmadali Asqarov; .۱۱
O‘zbekiston NMIU 2015
- Тюркские народы Сибири; Функ Д.А. & Томилов Н.А; .۱۲
НАУКА 2006
- Алтайско–кумандинские этнографические параллели; Н. И. .۱۳
Шатинова; Культура и традиции коренных народов
Северного Алтая; С.–Петербург 2008
- To the ethno– and polygenesis of the Crimean Tatars and Kumyks .۱۴
in the historical context of their ancient and medieval
relationships; Garun–Rashid Guseynov pp 23–34; Crimean
Historical Review No 2, 2014
- Ethnolinguistic & Linguacultural Analysis of Ethnonyms in .۱۵
“ALPOMISH”, Yunusova, Barchin (2020) pp 387–393 * Scientific
and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and
Technology: Vol. 2: Iss. 3
۱۶. سوره اش اوروغی <https://rb.gy/gmej4q>

براموغ، برامغ، برامق، برامی

براموغ سرپل ولایتی سؤزمه قلعه اولسوالیگیده بیر قیشلاق دیر. **برامق**، **براموغ**، **برمغ** و **برامک** شکلیده هم ثبت بؤلگن. "افغانستان تاریخی و سیاسی گزیتته سی" **براموغنی** نیچه بیرده ذکر ایتگن:

بیری اېسه، **براموغ** یا **برامک قیشلاغی** سرپل ولایتی، کچن وادیسى توگزار غریبه جایلشگن، دېب یازگن. قیسی مردم او بیرده یشی حقیده معلومات ثبت بؤلمه گن.

ایکینچیسى، **برمک** یا **برموغ قیشلاغی** سؤزمه قلعه ده بؤلیب، او بیرده اوزبیکلر یشهیدی، دېب ذکر بؤلگن. انه شو قیشلاق حاضر **براموغ**، دېب اته لیب، ینگى منبعلرده ذکر بؤلگن.

۱۳۵۳-ییلده چاپ ایتیلگن "افغانستان قیشلاقلر اتلسی" ده بو قیشلاقلر ثبت ایتلمه گن. ینگى منبعلرده، اینیقسه بیرلشگن ملت(ملل متحد) سندلریگه کوره سؤزمه قلعهده **براموغ قیشلاغی** بارلیگی معلوم بوله دی. دېمک، "گزیتته" ده اېسلنگن توگزار یقینیده گى قیشلاق انه شو سؤزمه قلعهده گى "براموغ" بؤلسه کبره ک. بوندن باشقه، **برامک**، دېگن قیشلاق بلخاب ده هم ثبت بؤلگن.

سمنگان حدودیده خرم و ساریاغ ده هم "**برامک**"، دېگن قیشلاق بارلیگی معلوم. اما **براموغ** دېگن جای منبعلرده ثبت بؤلمه گن. "افغانستان قیشلاقلر اتلسی" سمنگان مرکزیده "بورمه"، دېگن قیشلاقنى ثبت ایتگن. بونی **برامق** اوروغى گه تېگیشلى اېکنى بېللى اېمس.

سرپل ده هم بعضى بیر منبعلرده "بورمه" قیشلاغى ثبت ایتیلگن. "افغانستان تاریخی و سیاسی گزیتته سی" اییک(آی بېک) یقینیده "برمه"، دېگن کؤتلنى ثبت

اېتگن. دهنه(دهنه غوری)نی چونگور تاغیدن اؤتیب، اییککه قۇشیلهدی، دېب یازیلگن. کؤتل اوزاقلیگی دهنه غوری نینگ شمال غریبدن ۱۸ میل سنلگن. منبعلر قیدیریلیشی نینگ کؤرسه تیشچه **براموغ، برامک، برامق** همده **بورمه** و **برمه** دېگن جای آتلىرى بىر-بىرىگه تېگىشلى بۇلىشى ممکن. بو ایکی جای **بورمه** و **براموغ** آتی بىر-بىرىگه باغلىق اېمىسلىگی هم ممکن.

افغانستان دن تشقرى، اؤزبېکستان حدودى خوارزم ولايتى ینگى اریق تومنیده برامق، دېگن محله بار. همده بو تومنده قۇنغرات، سبورزان، آیدین و باشقه محلهلر ثبت بۇلگن. انه شو **برامق** بعضى منبعلرده **بورامق** یازیلگن. اگر ده **برامق** اوروغ آتیدن کېلگن بۇلسه، دېب قیاس قىلسک، **برامق** لرنى قۇنغراتلر بیلن قۇشیلیب كېتىشى ممکن.

اېندی، **براموغ** نامى تۇغرىسىده دقت اېتمىز.

"اؤزبېکلر نسب نامه" لرىده **براموغ**، دېگن اوروغ اوچره مەيدى. فرعى اوروغلردن بۇلىشى ممکن. اما قزاقلرده **برامق** يا **بارامق** دېگن اوروغ ثبت اېتىلگن. "اؤزبېك نسب نامه" لرىده اېسه قزاق دېگن اوروغ ثبت بۇلگن. هر حالده، اؤزبېك اوروغلىرى اره سیده قزاق دېگن اوروغ بارلىگی، اؤزبېکلر و قزاقلرنینگ بىر-بىرىگه يقينلىگینى كؤرسه تەدى. **برامق** اېسه قزاقلرنى "اله شه" اوروغى نینگ بىر ترماغى بۇلىب، "اله شه" هم "باى اولى" قىبىلهسى نینگ مهم ترماغلرىدن دىر.

دېمک، كۇپل ناملىرى اۇخشش اوروغلر و قىبىلهلر توركى ملتلر اره سیده بار و شاخابچه(ترماق) لرى باشقه ملتلر بیلن قۇشیلیب كېتگن. بو قۇشیلیش و موازى اوروغلر، اؤزبېکلر و قزاقلرده كۇپراق اوچره مەيدى. بونینگ سببى، آلتین اؤرده ده برچه توركى اوروغلر بىر يېرده يشب كېلگنلىرى دىر. كېينراق، ابوالخیرخان دوریده اؤزبېك خان گه تېگىشلى آلتین اؤرده اوروغلر و قىبىلهلرى ایکی گه بۇلىنىب، بىر بۇلگى "اؤزبېك" آتىنى سقلىب ماوراءالنهر گه كېلىب، اداغده اؤزبېك ملتىنى توزه تەدى.

ایکینچى بۇلگى اېسه، حاضرگى قزاقستان حدودیده يشب، قزاق خانلىگىنى قورىب، كېينراق قزاق ملتى، دېب اته لهدى.

بو اجرەلش، ابوالخیرخان دوریدن کپین شیبانی لر و اشترخانلی دوریده ینه ده اۋزبېک و قزاق اوروغلری بیر-بیرگه قۇشیلیب، اینیقسه فرغانه وادیسیده بیر پیرده یشب، او پیردن باشقه جایلرگه ترقلیب کبتگن. شیبانی لر و اشترخانلی لر همدە منغیتلر دوریده بۇلگن اوروشلرده انچه اوروغلر بیر پیردن باشقه پیرگه کۇچیب، ینگى جایلرده اۋترقله شیب قالدگنلر. شو اوچون، ماوراءالنهر و امو دریانینگ ایکی قیرغاغیده انچه اۋخشی اوروغلر اوچرەیدی. جملەدن یوری بریگل نینگ "اۋرتە آسیا تاریخی اتلسی" گە کۋرە، قتهغن، قۇنغرات، سرای، قپچاق، مینگ و باشقه لر امو دریانینگ ایکی قیرغاغیده یشه ماقده لیگی کۋرسە تیلگن. انه شو اوروغلر افغانستان حدودیده هم یشب، شمال ولایتلریده ترقلیب کبتگن.

یوقاریده ایتگنیمیزدېک، براموغ اصلیده قزاقلر نینگ "اله شه" اوروغی نینگ ترماغی بۇلگن. "اله شه" اوروغی قزاقستان غربی حوزە سیده یشه ماقده. قزاقلر اوروغ توزومی اېسە اوچتە بیریک (کتە) بۇلیمدن توزیلگن: **اولی یوز، اۋرتە یوز و کپچی یوز**. قزاق اېرتک (افسانه) لریگە کۋرە، بو اوچتە بویوک قبیله قزاقلر نینگ "الش" دېگن آتە- باباسیدن اۋرتە گە کبگن. "اله شه" اېسە "بای اولی" قبیله سی و "بای اولی" هم "کپچی یوز" قبیله لریدن بیرى بۇلگن.

برامق نی هم اوچتە ترماغی بار: اغالاق، شاغلاق و قویبالی.

سمنگانده قزاقلرگە تېگیشلی جایلر آتیدن بیرى اېسە "اله شه" قیشلاقی دیر. بوندن باشقه سمنگانده قزاقلی یا قزایاقلی دېگن بیر قیشلاق ثبت بۇلگن. بوندن باشقه، سمنگان ولایتیده **تلکچی** یا **تولکچی** دېگن قیشلاق بار. **تولکچی** اۋزبېک اوروغلریدن بۇلیب، تخار، قندوز و باشقه ولایتلرده هم یشه ماقده. **تولکچی** لر شجره سیده "برماق" دېگن کیشی اۋتگن و قۇنغرات اوروغیگە تېگیشلی دیر.

تورکستان تاریخیده کبگندېک، قۇنغراتلر شجره سیده قۇنغرات نینگ اۋغیللری **وقتلی تاغمه**، **قوچلی تاغمه**، **قنجغەلی تاغمه** و **آیندی** ثبت بۇلگن. **وقتلی تاغمه** باله لریدن بیرى اېسە **تلکچی** یا **تولکچی** بۇلگن. شو کبی **تولکچی** ده تېگیشلی باله لر قویبیده گیلر اۋتگن: **بۇلاچی، ناونچی، یامچی، قیماچی، سیراچی، ارشلی، سانچولی، اچە**

میلی و برماق. انه شو "برماق" دېگن برماق يا باراموغ بۇلىشى ممكن. بو، بعضاً "برامه" يا "برامى" هم، دېب اتلگن. برماق اتلى باله انه شو كىشى نىنگ فرزندى بۇلگن.

سۇزمه قلعه اولسوالليگيده براموغدن باشقه قزاقلرده تېگىشلى بعضى بير قىشلاقلر اتى بار. جمله دن قزاق قىشلاقى، باى سر، خوجه پرانى قزاق و قزاق ملك قىشلاقلرى. دېمك، اۇزبېكلرنىنگ قزاق اوروغى اوچون ناملشگن بۇلسه كېره ك. انچه اوروغلر، اۇزبېك و قزاقلرده موجود بۇلگن. جمله دن كولن يا كولان اېسه قپچاق لرنىنگ بير اوروغى بۇلىب، اۇزبېكلر همده قزاقلرده بار. انه شو اوروغ سزاي كلان دېگن قىشلاق آتىگه سۇزمه قلعه ده سقله نىب كېلگن. قىزىغى شونده كه، منطقه ده تغاى خواجه و ملك [قزاق ملك] قشلاقلرى بار و قزاقلرده "اله شه" اوروغى نى هم توغاي و ملك دېگن ترماغلى بار.

سمنگانده قزاقلرگه تېگىشلى قىشلاقلردن بيرى "اله شه" قىشلاقى دير. بو اۇزى قزاقلرنى منطقه ده بارليگىنى يقال كۇرسه ته دى. اله شه قزاقلرنىنگ كنه اوروغلىردن بۇلىب، براموغ اونىنگ بير ترماغى دير.

الش يا اله شه اوروغى توركمنلر و تاتارلرده هم بار. توركمنلرده اله شه اوروغى ساريق لرده ثبت بۇلگن. قزاق افسانه لريده كۇره "اله شه" نىنگ آتىمس و براموغ اتلى ايكي اۇغلى بار ابدى. براموغ نىنگ اوچ باله سى: قره توقاي، بايمبت و زوريم دېگنلر ابدى. بير قطار عالملر "اله شه" لرنى قديملرده اۇرته آسياده يشه يدگن خلجلر فرزندلرى، دېب ايما اېنگنلر. باشقه عالملر اېسه "اله شه" لرنى "الان" لرگه تېگىشلى دېگنلر. بوندن باشقه "اله شه" لر يشه يدىگن يېرنى، يىنىسى درياسى بۇييده گى سايان منطقه سى دېگنلر. يىنىسى درياسى نىنگ بير ترماغى "اله شه"، دېب اتلگن. حاضرگى زمانده اله شه لر غربى قزاقستانده يشه ماقده لر. قزاقلرنىنگ قهرمانلريدن بيرى "آق قۇزى باتير" اېسه برامق اوروغيدن بۇلگن. اونىنگ آتىگه بير كۇل قزاقستانده ناملنگن.

قزاق منبعلرده قوييده گى اوروغلر اله شه ترماقلرى ذكر بۇلگن: مال باسر، جىلاى، آتى بس، شوتقره، توقبس (توقبس)، آق برلى، اتمس، سارى، قوجم بيرلى، قوداي بېردى، كوكب، باى براق، جومرت، قره باتير، مالقره، ممبت، بات پناى، باى

ماولت، بايساي، قوی ساری، اپس نظر، قۇیدی قۇل، توکی، قوجه غۇل، ملای، تغای، میماق، دوسای (باسای)، بوكاس، اتالق، قۇزی بېک، ایتیمیت، قره بوره، بوجان، برامق، قۇییلای، تۇق بیرلی، قۇنغیر بېک، جابو، مالکە، بای میرزا، اۇلجای، آقین، کېنجە قره، رمبای، بورشی، دریس، قره، کۇلتای (اېلبۇل)، اوكیتای، ترسکە، توگل، بای غیبیل (بېک نظر).

تاریخی منبعەرگە كۆرە، "برامق" قە تېگیشلی بیر کیشی مصر مملوکلری دوریده ثبت بۇلگن. ابن خلدون نینگ یازیشیچە، سیف الدین برامق مملوکلر دوریده امیرلردن بیرى بۇلگن. هجرى قمرى ۶۵۲ نچى ییلدە المغز آى بېک و اقطاعى ارەسیدە تاپیلگن تۇقنە شوولر سببلى اقطاعى اۇلدیریلیب، اقطاعى امیرلری رکن الدین بېرس، سیف الدین قلاوون، بدرالدین بن بیسری، سیف الدین سونقور، عزالدین ازدمر، سیف الدین سکز، بلبان مستنصرى، سیف الدین برامق و بلبان رشیدی و باشقەرلر بیلن شام تمان قاچتدیلر.

ابن خلدون تاریخیگە كۆرە، اختلافلر جریانیده آى بېک اۇلدیریلەدى و سیف الدین برامق، سیف الدین سکز و سیف الدین سونقور حلب دە قماق قە آلینەدى. بو امیرلر، هولاکو خان تهاجمیدن کپین قماودن آزاد بۇلیب، اۇز شەرلریگە بیباریلەدیلر. دېمک، برامق بو یپردە لقب بۇلسە-دە، اوندە قبیلە یا قوم نى بیلدیردى. ابن خلدون نینگ ایتیشیچە، مملوکلر کۇپینچە قپچاق بۇلگنلر. جملەدن بېرس اۇزی قپچاق من، دېب ایتگن. شونینگدېک، بېسرى هم اوروغ نامى دير و شو حاضر قزاقلردە باىسرى دېگن اوروغ بار. مملوکلر دوریده قزاقلر خانلیگی حالی تشکیل تاپمەگنلیگینی، اېسلش کبرەک. بو نکتە "برامق" نینگ قدیمی قبیلەلیگی گە دلالت بېرەآلەدى. برامق، قپچاقلر بیلن بیر یپردە بۇلگن بۇلیشى ممکن.

اداغده، حاضرچە "براموغ" قزاق اوروغلریده ثبت بۇلگن و اصلیده قدیمی تورکلر خلجلردن قیقیب کپلگن بۇلیشى ممکنلیگی نى اېسلش کبرەک. مۇغوللر هجومیدن آلدین، برامق اوروغى قپچاقلر بیلن بیرگە بۇلگن و کپین آلتین اۇردە ناملنگن منطقهده یشەگن. مصر مملوکلری دوریده، سیف الدین برامق دېگن امیر اۇتگن. برامقلر

مملوكلر قلمرویده یشه گنلر. بو اوروغ ییللر بویچه باشقه قبیلهلر بیلن قوشیلیب کپتگن. جمله دن اؤزبیکلر بیلن بیر یپرده یشب، اؤزبیک اوروغلریگه هم قوشیلگن. براموغ یا برامق اوروغی حاضرچه اؤزبیکچه سؤزلب، اؤزبیکلر قطاری حسابلنهدی. سؤز مه قلعه اولسواللیگیده براموغ قیشلاغی انه شو اوروغ طفیلی ناملنگن. سمنگانده اېسه "برامی" ناملی اوروغ هم "برامق" یا "براموغ" اوروغی نی قیسقرتیریلگن شکلی بؤلشی کبره ک. افغانستانده گی براموغ هم "خلج" لر قالدیقلری بؤلیب، اؤزبیکلر بیلن قوشیلیب کپتگن بؤلسه کبره ک.

بولاقلر:

۱. اتلس قریه های افغانستان، نشر اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳.
۲. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲.
۳. تاریخ ابن خلدون، تألیف ابن خلدون، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: ۱۳۸۸.
4. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan Ludwig Adamec, Graz 1978
5. An Historical Atlas of Central Asia Yuri Bregal, Brill, 2013.
6. Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари Н. Элмуродов, Самарканд, 2008.
7. СЫЛЫРО КИРАБИҲТЫРУЛЫНЫҢ ӨМИРІ МЕН ҲЫЗМЕТІ Ә. Муктар, Ахметов Ким Гусманович Биобиблиографический указатель литературы (۲۰۱۰–۱۹۳۰), Уральск –2010
9. Топонимдердегі түр–түс атауларының семантикасы <https://stud.kz/referat/show/26275>
10. Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде; Алматы: Алаш, 2010.

تۇيۇمىس و تايۇمىس

تۇيۇمىس قىصار اولسواللىگى نىنگ قىشلاقلىرىدىن بىرى دىر. بو قىشلاق، مركزى احصاييه سىندىرىدە تۇيۇمىس تىب بۇلگىن و محلى مستقل ارگانلر اېسە بو قىشلاقنى طويۇمىس يازگىن. تخار ولايتى تالقان حدودىدە ھىم تىكە تۇيۇمىس قىشلاغى بار. "ارمغان ميمىنە" ائرىدە ھىم طويۇمىس تىب بۇلگىن. دېمىك، طويۇمىس و تۇيۇمىس اېسە تۇيۇمىس نىنگ بوزىلگىن شىكلى دىر.

افغانىستاندىن تشقىرى، تۇيۇمىس تىكە اۇخشىش بعضى بىر توپونىملر اوچرىدى. تاتارىستان جىمهورىتىدە تايۇمىس، دېگىن قىشلاق بار. باشقىرىستان جىمهورىتىدە ھىم تايۇمىس تومىنى (اولسواللىگى) بار. بو اولسواللىگى مركزى ھىم تايۇمىس، دېب اتلگىن. انە شو جىمهورىتىدە تايۇمىس دېگىن دريا ھىم بار. شونىنگىدېك، باشقىرىستاندە تىمىان تايۇمىس دېگىن قىشلاق بار. قىرىم يىرىم اورالىدە ھىم تايۇمىس دېگىن قىشلاق اېسلنگىن.

"افغانىستان تارىخى و سىياسى گزىتەسى" ھىم تۇيۇمىس قىشلاغىنى تىب اېتگىن. تۇيۇمىس نىنگ موقعىتىنى بىت قىلگىندە، بو قىشلاقنى تۇيۇمىس يازىب، ميمىنە نىنگ شىمال شىرقى تىمان شىرىن تىگاو حدودىدە، دېب كېلتىرگىن. يىنە بىر تۇيۇمىس اتلى قىشلاق نى ميمىنە جىنوبىدە، دېب يازگىن. دېمىك، ميمىنە حدودىدە نېچىتە تۇيۇمىس دېگىن قىشلاق بۇلگىن. اىكىتەسى قىصارگە تېگىشلى بۇلسە كېرەك. "گزىتە" قىصار قىشلاقلىرى جىملەسىدە تويۇمىس قىشلاقنى اېسلەگىن. تۇيۇمىس قىشلاغى اھالىسىنى قىصار جىنوبىدە، قىچاق اۋزىبىك تىب اېتگىن. يىنە بىر تۇيۇمىس قىشلاغى ھىراك تىگاو غرىبىدە، اھالىسىنى بېگ اۋزىبىكلر و مكرىت اۋزىبىكلر، دېب يازگىن.

توركىمىلردە تايۇمىس تىرماغى (تىرەسى) انچە اوروغلر تىرماغلىرىگە قۇشلىگىن. جىملەدىن تايۇمىس ارسارىلر نىنگ اېسن مىنگلى دېگىن تىرماغى نىنگ بىر تىرەسى دىر. تىكە

توركىمىنلارنىڭ ھىم تۇقتە مىش ترماغى شاخابچە لىرىدىن قىد بۇلگىن. ارىمىن وامبرى توركىمىنلەردە **تايىمس** اوروغى بار، دەپ يازگىن. وامبرى، توركىمىنلار طايىفەلىرىنى تىنىف اېتىپ، **تايىمس**نى تۇقتەمىش اوروغىگە مىسوب دەپگىن. مىنبلەرگە كورە، تىكە توركىمىن اېسە تىقتامىش و اۇتامىش بۇلىنگىن. تىقتامىش ھىم اىكى بۇلك بېگ و وكىلگە بۇلىنگىن. قويدە بېگ ترماغلىرىنى اېسلەيمىز:

بېگ شىبەسىگە تېگىشلى طايىفلەر:

الف) گۇگجە: سارى گۇگجە و قرا گۇگجەگە بۇلىنەدى؛

ب) **تايىمس** و موچىك؛

ج) امان شاھ: كالىو، سۇنگ و اجىرباش طايىفە لىرىدىن عبارت؛

د) شار: يعقوب و شار طايىفە لىرى اونگە بار؛

ھ) قىنگور: قارا قىنگور و اق قىنگور گە بۇلىنەدى.

تايىمس دەپگىن اوروغ باشقىرلەر ارەسىدە ھىم نام الىنگىن. باشقىرلەردە ترخان يا غاينا دەپگىن اوروغ بار. بو اوروغ نىنگ مۇل غاينا، دەپگىن شاخابچەسى بار، اوندە باى، قىچاق، ايش بولات، مىشر، سقاي، سىرى باش، سىرمىش، اېرىمس، تورغاي، تايىمس، تاوباش، نۇقىشى، اوساى و باشقە شاخبە لىرى بار. بو اوروغلار تارىخى بارىپ بولغارلەرگە قۇشىلەدى.

ھزارە لىردە ھىم **تۇيىمس** دەپگىن اوروغ بارلىگى اېسلىنگىن. ايوىن، تالقان دە يشەيدىگىن ھزارە لىردە **تىكە تۇيىمس** اوروققە اشارە اېتىگىن. بو حققە باشقە مىلومات قۇلگە كېلمەدى.

تۇيىمس دەپگىن اوروغ فارىاب ولايتىدە اېسلىنگىن. "تارىخ مىختىر توركىستان جنوبى" كىتابىدە، فارىاب ولايتىدە يشەيدىگىن اوروغلار شوندىكى ات الىنگىن: اَلچىن، توكلى، قىچاق، كۇكى، سىرقىش، بېك، ارات بايقرا، قۇچانى، قىلوق، نە جىبى، ارات بۇين ترغ، ارزولوغ، بۇرى، بىركە، چوولو، تۇيىمس، بېك قىرامان، چىتاي، قىزاق، يتروغ، نوغىلى، بېش قرە، قرە غوىلى، پىشە يى، بىماغلى، سارىبان، جىمشىدى، اۇنغە جىت، چومت، خلىج، اۇغوز، قىيات، اىماق، جىلاير، اويرات، افشار، اذرى، پوگانى، تىلان، قىرايى،

يوزبېگى، ختاي، يېتى سرلۇغ، تيگن، وغيره. كىتابدە اورۇغلارنىڭ يىشىش يېرىلىرى نىقلانمەگن.

تايىمىس دېگن اورۇغ ۱۵ نچى مىلادى عصر دە ارال بۇيلرىدە كۇچمىنچى اۇزبېكلەر آرە سىدە اېسلانگن. اۇن تۇرتىنچى عصر دە جوجى خان اولوسى ضعيف بۇلىشى بىلن، اورۇغلر آرەسىدە تۇقنە شوولر كۇپەى يىب كېتەدى و جوجى اولوسى ايكى اۇردە: آلتىن اۇردە و آق اۇردەگە، بۇلىنەدى. مسعود ابن عثمان كوھستانى "تارىخ ابوالخىرخانى" كىتابىدە آق اۇردە دە **تايىمىس** اورۇغى بارلىگىنى ثبت اېتگن. اونىڭ يازىشىچە، آق اۇردە دە كۇچمىنچى اۇزبېكلر اولوسىدە قويدەگى اورۇغلر كىرەدى: بورقوت، قىيات، قوشچى، ايجان، قۇنغرات، اوشون، اۋتە جى، نىمان، جت، چىمباى، قىرلوق، كىنە گس، دورمن، كورلاوت، توباي، منغىت، نوكون، تنگوت، اويغور، ختاي، تايىمىس، اىچكى، تومن مىنگ. دېمك، بو اورۇغلر آلتىن اۇردە دە ھم ترقه لىب كېتگن اېكن.

آنە شو تۇقنە شوولر اقمىدە، ابوالخىر خان اورۇغلرنى بىر يىرگە قىلىپ، قىچاق دشتىدە اۋتكىن كوچ و عظمتنى قىتەدن تىكلەماقچى بۇلەدى. شو اقمىدە، ابوالخىر خان نى ۲۰۰ دن كۇپ اورۇغلر باشلىغى حمايە اېتىپ، اونگە خان بۇلىشىگە ياردم بېرەدىلر. ۱۴۲۸- يىل قورىلتايدە، ابوالخىر خان ۲۴ اۋزبېك اورۇغلر باشلىغى تمانىدن قىچاق دشتىدە خان تىلنەدى. شو جمعدە، **تايىمىس** اورۇغى باشلىغىرى ھم قىتتىگن. شو قورىلتايدە تارىخى منبىلر، جملەدن "بحرالاسرار" دە قويدەگى اورۇغلر بارلىگى ثبت اېتىلگن: قىيات، منغىت، بايلى، قونغرات، تنگوت، بىيجان، دورمن، قوشچى، اۋتە جى، نايمن، اۋگرىش- نايمن، توباي، تايىمىس، جت، ختاي، بارك، اويغور، قىرلوق، كىنە گس، اويشون، ايمچى، تومن و مىنگ.

دېمك، **تايىمىس** اورۇغى بىرىنچىدن قىچاق دشتىدە شىكلانگن و كىپىن راغ باشقە اورۇغلر بىلن قۇشىلىپ كېتگن بۇلسە كېرەك.

شونىڭدېك، اۋزبېكلردە **تايىمىس** دېگن اورۇغ، دورمن اورۇغىگە ھم نىسبت بېرىلگن. بلقىس قرمىشىوا اۋزبېكستان و تاجىكستان جنوبى منطقەلرىدە، بىگىرمىنچى

عصر اۋرتەسىدە تەتقىقى ايشلر آقیمیده، دورمنلر تۇغریسىده بعضى بیر معلوماتلرنى بیغیب آلهدى. او، دورمنلر ترماعلرینی قوییدهگیلر، دېب ثبت اېتگن: اوچ اورو، قیانمه، گوداق و سكسان. **تۇیمس** اېسه دورمنلرنینگ قیانمه ترماعلریگه کیرهدى. **تۇیمس** و **تایمس** بیر-بیریگه ماسلیگی انیقلمهگن. دېمک، ایکسی بیر اوروغ بۇلسه کېرەک. میرعزت الله اۋز "سفرنامه" سیده قتهغلر ترماعلرینی افغانستان شماليده ۱۹- عصرنینگ بیرینچی یریمیده ثبت اېتگن. میرعزت الله، **تیموز** اوروغینی **تیتوموس** ثبت اېتگن. اونینگ یازیشیچه قتهغن نی اوچ ترماعی: بېش قوبان، سلجوت و تۇرت آته دیر. **تیموز** اېسه بېش قوبان ترماعی نینگ موناس اوروغیگه کیرهدى. داکتر لارد اېسه قتهغن شجرهسینی خان آباد دن تاپیب و یادداشتلریده **تیموز** اوروغینی ثبت اېتگن. او، **تیموز** نی مناس ترماعی، دېب یازگن و **تیموز** لرنی اشکمش، چال و امام صاحبده یشهیدیله دېگن.

لوگوفت تیارلهگن "نسب نامه" ده **تیمز** اوروغی کېلگن. لوگوفت اېسه کۇیینچه قتهغن ترماعلرینی "نسب نامه" گه کۇچیریب آلگن. بلقیس قرمىشیوا قتهغلر شجرهسیده، **تیماز** یا **تیمز** اوروغینی ذکر اېتهدى. قرمىشیوانینگ فکریچه، ایکى کته گروهگه بۇلینهدى: بیرینچىسى جان قتهغن، چیچکه، توغول و پلوان و ایکینچىسى اېسه بورکه، تیمز، مردات و چوراق دیر. بو گروهلر اعضالری چیچکه-توغول، بورکه- تیمز و چوراق-مردات قۇشه یا جۇرهلردن عبارت دیر. بو جۇره بیر-بیری بیلن یشهیدیله. شو اوچون نارین اولسواللیگی اۋتمیشده **بورکه-تیمز** هم دېلگن.

تیموز اوروغی بغلان، قوندوز و تخارده یشهیدی. **تیموزلر** ترماعی انه شولردن عبارت: کولدیمن، توگهرك، ساقاو، سوبک، بقله بچه، شیربچه، قشقر بچه، برهک، تولکیچی، قوتچی، اېچکیلی تیموز، عربنمی، مغولنمی و آلچین.

بلقیس قرمىشیوا قتهغن اوروغی نینگ مهم ترماعلرینی جان قتهغن، چیچکه، توغول، پلوان، بورکه، تیمز، چوراق، مردات، کگنی، اېچکی، ملای، سرى، پنگانی و تاز ثبت اېتگن. بو اوروغلر هر بیرى میده ترماعلرگه بۇلینگن. قرمىشیوا نظریگه کوره

فتهغن ترماغلى آتى نىنگ كۇپلىرىنى مردم اونوتىنلر. قرمىشىوا اېسه اۇز ساحوى تحقيقاتىده ۱۴ گه يقين ترماغنى يازىب آلگن.

تایمس سۇزى ایلدىزى حقىده عالملىر آره سیده انتروپونىم يا شخص آتى، دېب بحث بۇلگن. تورکمن عالمى آته نیازوف **تایماز** اتونىمى نى شخص آتىدن كېلىب چىققن دېدى. تورکمنلرده اۇغىل باله لر آتى **تایماز** بۇلگن. شونىنگدېك، بو آت قزاقلر، تاتارلر، باشقىرلر و باشقه تورک قوملرده اوچرەدى. **تایماز** تورکچە آت بۇلىب، جۇرەسىز يا همتاسىز معناسى بار. **تایماز** ايکى بۇلىم: (تای و ماز)دن توزه لگن. **تایماق** تورکمنچە ده سىلجىش معناسیده ايشله تيله دى و **تایماز** اېسه مستحکم و برقرار دېگن معنای افاده لەيدى. تورکمن حماسى مثل لریده **تایماز بابا** دېگن کىشى اوچرەيدى. **تایماس** مۇغوللر امیرى بۇلگن او اېسه جلال الدین منگو بېردى نى ایزیدن توتىش اوچون بيارىلگن.

منبعلرگه كۆره، **تایمس** اوروغى جوجى اولوسى، قىچاق دلەسىده احتمال اۇزبېك خان دوریده شکلنگن. ابوالخیر خان دوریده **تایمس** اېنگ مهم اوروغلردن بۇلگن. **تایمس** اوروغى باشلىغلىرى باشقه اوروغلر قطارى اېسه ابوالخیرخاننى قۇلب خانلىككە كۆتەرىلىشگه ياردم بېردیلر. ابوالخیر خان، اينىقسە شىبانی خان فتوحاتى اقيمیده بو اوروغ قىچاق دلەسىدن يەیره لىب، ماوراءالنهرده ترقه لىب كېتگن. لىکن شىبانی خان بىلن ماوراءالنهرده كېلگن اوروغلر قطارىده ثبت بۇلمەگن.

تایمس ماوراءالنهرده قتهغىلر بىلن قۇشىلىب كېتگن بۇلسە كېرەك. قرمىشىوا **تایماز/تایمز** و **تایمس** نى بىر اوروغ دېگن.

اداغده، منبعلرده ايکى اوروغ آتى **تایمس** و **تایمس** كوزە تیلدى. هيچ بىر منبعده **تایمس** [بو شكلى، افغانستانده فارسچە لىشتىرىلگن محرف شكلى بۇلسە كېرەك-يارقین] تاپىلمە دى. **تایمس** اوروغى اېسه دورملرده نسبت بېرىلگن. شونىنگدېك، **تایمس** هزاره لر آره سیده تالقان ده ثبت بۇلگن. افغانستان ده گى منبعلرده فاریاب ولايتیده **تایمس** اوروغى ثبت بۇلگن. دېمک، **تایمس** سۇزى **تایمس** بىلن بىر اوروغ بۇلىشى ممکن. بو حقدە منبعلرده ایما بۇلمە گن. **تایمس** اېسه ايرىم

تورکی قوملر آره سیده ثبت بؤلگن. هر حالده **تؤیمس** یا **تایمس** اېسه قیچاقلر بیلن منطقه ده کبلیب قالگن.

بولاقلر(منبعلر):

۱. اتلس قریه های افغانستان، معرفی واحدهای اداری، ج۲، پروژه مطالعات دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳.
۲. ارمغان میمنه، به کوشش محمدناصر کوهی، چاپ مطبعه ستوری، میمنه: ۱۳۲۴.
۳. تورکههای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلایر عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲.
۴. تاریخ مختصر تورکستان جنوبی، بهرالدین شارق، نشر انتشارات خراسان، کابل: ۱۹۹۴.
۵. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan v4
Ludwig W. Adamec, Graz ۱۹۷۵
۶. Словарь туркменских этнонимов
Солтанша Атаныязов, Ашхабад : Ылым, 1988
۷. Происхождение башкирского народа: Этнический состав,
история расселения
Р. Г. Кузеев, М. Наука, 1974
۸. Казахстан: Летопись трех тысячелетий
Кляшторный С.Г., Султанов Т.И.; Алма-ата: «Рауан». 1992
۹. Монголы на Волге
Ракушин Алексей Иванович, Саратов 2016
۱۰. The Modern Uzbeks: From the fourteenth Century to the Present:
A Cultural History
Edward A. Allworth, Hoover Institution Press 1990

سالتیق حقیده قیسقه بیلگی

سالتیق افغانستانده توپونیم(جای) و اتنونیم(اوروغ) شکلیده قید ایتیلگن. بو توپونیم، منبعلرده سلتق، سلئوق، سالتق، سالتق وغیره شکلدرده ثبت بؤلگن. بیرینچیدن سالتق توپونیمی نی کؤریب چیقهمیز.

محلای ارگانلر مستقل ادارهسی جوزجان ولایتی خواجه دوکوه(اصلی خواجه دوکوه) اولسواللیگی ده سالتق قیشلاغی، سالتق افغانیه قیشلاغی و سالتق خورد ترکمنیه قیشلاق نی قید ایتگن. شونینگدېک، جوزجان ولایتی مردیان اولسواللیگی ده سالتق افغانیه، سالتق ترکمنیه و سالتق سیلبرد قیشلاقلرنی آت توتگن. بو سالتق سیلبرد اصلیده سالتق سیلبر بؤلسه کېرهک. بلخ ولایتی دولت آباد اولسواللیگی قیشلاقلری قطاریده هاشم آباد سالتق حاجی یعقوب و هاشم آباد سالتق رحمت پهلوان قیشلاقلرنی کېلتیرگن.

"افغانستان قیشلاقلر اتلسی"، شبرغانده تېگشلی سالتق کلان، سالتق خورد ترکمنیه و سالتق خورد افغانیه قیشلاقلرنی قید ایتگن. "اتلس" باسیلگن پیتده، خواجه دوکوه اولسواللیگی تشکیل بؤلمه گن اېدی. بوندن تشقری، مردیان علاقدارلیگیده سالتق تورکمنیه، سالتق افغانیه و شینواری های سالتق قوربکه و فتح آباد قیشلاقلرنی قید ایتگن. "اتلس"، بلخ نینگ دولت آباد اولسواللیگی قیشلاقلریده هاشم آباد قیشلاغینی قید ایتگن، بیراق هاشم آباد سالتق حاجی یعقوب و هاشم آباد سالتق رحمت پهلوان قیشلاقلری کورینمه یدی.

"افغانستان تاریخی و سیاسی گزیته" سی بو نام نینگ سلئوک و سالتق قید ایتگن. شو منبع نینگ یازیشیچه، سالتق تورکلردن کېلیب چیققن طایفه بؤلیم هژده نهر تومنیده یشه یدی. بولرنی ارساری اېمس، دیب یازه دی. بیراق ارساری ترماغی، بکاول نینگ ترماغلری قطاریده سالتق نی قید ایتگن. (۸۳ بېت) انگلیس منبعلریدن آلیب

سالتق خواجه دوکوه نینگ شرقیده خواجه اخته دېگن قیشلاقدە یشەیدی و اصلیده دولت آباد دن کېلگن، دېب نقل اېتهدی. دولت آباد تومنیده چارشنگی طایفهسی بیلن بیرگه یشردی. کۆپ ییللر آلدین پنجدەدن سریقلر هجومیدن کېین دولت آبادگه کۆچیب کېلگنلر، دېب یازەدی. (گزیتە، ۴۸۴ بېت)

"گزیتە" سالتق کلان قیشلاغی شبرغان شمال غربی، اندخوی یۇلی نینگ شمال شرقیده جایلشگن دېدی. سالتق کلان دن یوقاری راغ، سالتق نو و سالتق خورد قیشلاقلرینی هم قید اېتگن. (گزیتە، ۴۸۴- بېت) بوندن باشقه، آقچە و نیملیک اؤرتەسیده جایلشگن منطقە هم سالتق ناملنەدی، دېب یازگن. بو یېردە تورکمنلر تمانیدن قاوون اېکیلیشی هم یازیب آلینگن. (گزیتە، ۴۸۵- بېت) "گزیتە" سرپل نینگ سید آباد قیشلاغی یقینیده جایلشگن خاتون قشلاغیده هم سالتوقلر یشەیدی دېیدی. (۴۷۳- بېت)

یوقاریدە قید اېتیلگن توپونیملردە، منبعلردە قیسی بیر اوروغ یشی انیقلمەگن. افغانستان تدقیقات و بهالش بۇلیمی (واحد تحقیق و ارزیابی افغانستان)، خواجه دوکوه تومنیده آلیب بارگن تدقیقاتیگه کۆره سالتق کلان و سالتق خورد قیشلاغلریده اؤرپک، تورکمن و پشتونلر یشەیدی، دېب قید اېتگن. انه شو تدقیقات، سالتق کلان قیشلاغیده اهالیسی اؤزبک ۵۰٪، تورکمن ۳۰٪ و پشتون ۲۰٪ شونیندېک، سالتق خورد قیشلاغیده تورکمن ۷۰٪ و پشتون ۳۰٪ یشەیدی، دېب یازەدی. (۱۱۴- بېت) بیراق اوروغلرنی انیقلمەگن.

[سیلولر مستقل کمیسیونی تماندن ترتیب قیلینگن خواجه دوکوه تومنی قیشلاقلری جدولیده سالتق کلان، سالتق افغانیه و سالتق خورد ترکمنیه ثبت بۇلگن/اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، ص ۲۳- یارقین]

آته نیازوف نینگ یازیشیچە، سالتق ارساریلرنینگ قرە و اولو دېپە همده اولم نینگ ترماغی دیر. (۱۰۲- بېت) اولم اوروغی ترماغلری قوییده کیلردن عبارت: قوره مه اولم، داتخه، دوقوز، داوولر، ایلیبی، یالوق، جنلی، زرگر، کییک، کییکچی، قزیل، کوسه، قورت، گوک دانلی، قیرقلر، موروشگر، اوروس، پیشمک، داسوقلر، سالتق، سیات، تات،

توقلى، خياللر، خرم، خيشه، شيردم، يلاقلر، ييگ، اياغ آچيق، بېتلى، بولكه، قاجار، قره، قره چه، قرساقچى و غيره. آته نيازوف نينگ يازيشيچه، اولم اوروغى توركمىستاندن تشقرى اۋزبېكىستان نينگ سمرقند ولايتى توگره گيده هم يشه يدى. بوندن تشقرى، اۋزبېكىستان نينگ سرخان دريا ولايتى ده هم اولم اوروغى يشه شى معلوم بۇلگن. (۹۳- بېت) آته نيازوف باشقه بير اثرىده، **سالتق اولو ديه نينگ** قزىل اياغ بۇلىمى ترماغى و قره اوروغى نينگ چكىچ بۇلىمى ترماغى همده بوكاول نينگ لامه ترماغلريدن، دېب قيد اېتگن. (۲۷-۸ بېتلر)

روس عالمى كارپوف، **سالتق** اوروغىنى توركمىلر نينگ **ارسارى** ترماغى، دېب يازهدى. اونينگ يازيشيچه، **ارسارى** لرده **قره بكاول** دېگن ترماغ بار. **قره بكاول** اوروغى ايكي ترماقچه: **قره و بكاول** گه بۇلىنهدى. كارپوف، **قره** اوروغى ترماغلرى افغانستان ده آقچه شھرى حدودىده يشه يدى، دېب قيد اېتگن. آقچه حدودىده يشه يديگان **قره** ترماغلرى **تغان و قره بويىن** همده **سالتوق**، دېب يازگن. **سالتوق** اوروغى اېسه شبرغان و اريالچه ده يشه يدى، دېيدى. **سالتوقلر** اۋزلر ينى **ارسارى** لردن حسابله سه لر-ده، اما كارپوف، **سالتوق** نى **ارسارى** لردن حسابله مه يدى. (گونار يارينگ، ۳۴- بېت)

منبعلرگه قره گنده، اۋزبېكلر آره سيدة **سالتق** اوروغى **دورمن** لر ترماغلرى بيلن قيد اېتىلگن. بلقيس قرمىشيوانىنگ، اۋزبېكىستان و تاجيكىستانده آليب بارىلگن ساحوى تدقيقاتيگه كۆره، **دورمن** اوروغى نينگ ميده ترماغلريدن بيرى **سالتق** بۇلگن. انه شو تدقيقاتده، **دورمن** لرنينگ تۇرتته بۇلىمى ثبت بۇلگن. اوشبو بۇلىملر **اوروج اوروغ، قيانمه، گوردك و سكسن دن** عبارت دير. **سالتق، اوروج** اوروغى ترماغلريگه كيرهدى. **اوروج** اوروغ نينگ ميده ترماغلرى **تبير، سالتق، قره تنه، قونور، اله تاي، جمان تاي، اخچه و اوپلى** دير. (۱۰۷-۸ بېتلر) **سالتق** نينگ كوشوك، دېگن بير ميده ترماغى بار.

سالتق ايلديزى حقيده كېلسك، آته نيازوف **سالتق** نى انتروتوپونيم، دېب يازگن. اصليده كيشى آتى بۇليب كېين اوروغ آتىگه ايلنگن. ليكن **سالتق** نى كيم بۇلگنى حقيده ايضاح بېرمه گن. **سلجوق** نام محمود كاشغرى نينگ "ديوان لغات التورك" اثرىده هم كېلگن. "ديوان لغات التورك" بو نامنى **سلجوك** قيد اېتىپ، ايلديزىنى **سلجوق**

خانلری نینگ باباسی و سلجوق سوباشی هم دیدیلر، دېب یازگن. (۲۷۸-بیت) بو نام توری شکلدرده یازیلگنی اوچون، توری معنالر هم بېریلگن. جمله دن یوسف گیدیکلی، سلجوقنی کیچیک تاشقین؛ سلجوق کیچیک قلقیماق و سلجیک هم مناظره چی دېگن معنالرنی بېرگن. (۶۴۹- بیت)

منبعلرده سالتق و سلجوق بیرلیگی حقیده سوزلنمه گن. سلجوق نامی اېسه سلجوق بی، سلجوق بیک دقاغ و سلجوق شکلدریده هم منبعلرده اوچرهدی. داکتر صالح راسخ سلجوقلر حقیده شونده ی یازهدی: سلجوقلر اصلیده اوغوزلرنینگ قنق اوروغیگه تېگیشلی بۇلیب، ایکی تور دیر. بیر، آنه تیل لرینی اونوتنگلر. هرات سلجوقلری انه شو جمله دن دیر. ایکینجیسی، حاضرگچه تورکی خصوصیتلرنی سقلب کېلنگلر. بو ایکینجی گروه افغانستان شمالی، سلتوق، شکرک بازار، یانداق سای و باشقه قیشلاقلرده یشهدیلر. (راسخ، ۱۱۷- بیت)

"سلجوقنامه" ده سلجوق حقیده شونده ی کېلگن: سلجوق بن لقمان توقشورمیش نژادیدن بۇلیب، گوگجو خواجه اوغلی قیق (قویوق) اوروق و استخوانیدن تورکستاندن ماوراءالنهرگه کېلیب قالگن. سلجوق نینگ اسراییل، میکاییل، موسا بیغو، یوسف و یونس آتلی بېشته اوغلی بۇلگن. (۱۰- بیت). دېمک، بو اوروغ قیق اېمس، اصلیده قنق یا قنیق دیر و اوغوزلر اوروغلریدن بۇلگن. "راحة الصدور" کتابیگه کوره، سلجوق ابن دقاق نینگ اسراییل، میکاییل، موسا بیغو و یونس اسملی تورت اوغلی بۇلگن. (۸۴- بیت) روسلرده سالتق فامیلی آت بۇلیب، ایلدیزی تاتارچه دېیلگن و تاتارچه ده اېسه چولاق معنا سیده ایشله تیلهدی. (فدوسیوک، ۱۶۳- بیت) شونینگدېک، ساری سالتق بابا یا ساری سالتق ده دېگن کیشی بۇلگن. ساری سالتق بکتاشیه طریقتی گه منسوب بۇلگن. بعضی منبعلر بونی اصلیده تاتار بۇلگن، دېب بخاراده یسوی طریقتی ده منسوب دېگن. ساری سالتق اؤز مریدلری بیلن اناتولیه دن بالقانلرگه باریب، البانیانینگ کروجه منطقه سی، آق حصار آتلی یېریده یشب، اؤز طریقتینی باشلهدی. حاضرچه ساری سالتق زیارتی انه شو کروجه منطقه سیده بار.

قیسقه‌سی، باشده **سالتق** کیشی آتی بۇلیب، کبین اوروغ آتیگه ایلنگن. **سلجوقلر** سلاله‌سینی هم **سلجوق** بن دقاق آتلی کیشی اساس قۇیگن و اسلامی منبعلرده **سلجوقیلر**، دېب آت قازانگن. دېمک، **سالتق** اصلیده تورکمنلر اوروغی بۇلیب، انچه تورکمنلر اوروغلری بیلن قۇشیلیب کبتگن. اۇزبېکلرده هم **سالتق** اوروغی بارلیگی معلوم بۇلگن و **دورمن** لر ترماغلری بیلن قید ایتیلگن. باشقه اۇزبېک اوروغلری بیلن هم قۇشیلیب کبتگن بۇلیشی ممکن. حاضرچه **سالتقلر** افغانستان شمالی قسمیده جوزجان و بلخ حدودیده یشب کېلماقدلر.

ماخذلر:

۱. اتلس قریه‌های افغانستان، ج ۲، پروژة دیموگرافی مرکز احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳ش.
۲. تورک‌های افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، چاپ انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲ش.
۳. تاریخ و فرهنگ تورکمن‌ها، تالیف محمد صالح راسخ ایلدرم، ناشر: انجمن یورت ۱۳۹۴.
۴. راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق، تالیف محمد بن علی بن سلیمان الراوندی، به کوشش محمد اقبال، لیدن: ۱۹۲۱م.
۵. سلجوق نامه، تالیف ظهیرالدین نیشابوری، تصحیح میرزا اسمعیل افشار و محمد رمضان، تهران: ۱۳۳۲هـ.
۶. حق آب و روند حل معضل مربوط به آن در افغانستان: مورد مطالعاتی حوزه فرعی سرپل، واحد تحقیق و ارزیابی افغانستان، مترجم: عبدالرحیم احمد پروانی، ۱۳۹۳هـ.
۷. دیوان لغات التورک، تالیف شیخ محمود کاشغری، برگردان فارسی دکتر حسین محمد زاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۸۳.
۸. اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، پژوهش و نگارش محمد حلیم یارقین، نشر غضنفر بانک- انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۸۹.
۹. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана

Балкис Кармышева, Изд-во 'Наука', 1976

- Historical and Political Gazetteer of Afghanistan v4 .10
Ludwic W. Adamec, Graz 1979
- Словарь Туркменских Этнонимов .11
Солтанша Атаниязов, Издательство «Блым», Ашхабад 1988
- Русские Фамилии Популярный Этимологический Словарь .12
Юрий Федосюк, Флинта 2009,
- "Selçuk" kişi adının köken ve anlamı (Etimolojisi) .13
Gedikli Yusuf, Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, Cilt. 2, 2015

ابوز حقيده ايزله نيش و بيلگى

محلې اورگانلر مستقل ادارهسى المار تومنيده گى قيشلاقلر جمله سيده **ابوز گلدارى** و **ابوز بالا** دېگن قيشلاقلرنى روخطاگه آلگن. "افغانستان قيشلاقلر اتلسى" ده المار تومنيده تېگيشلى **ابوز پايين** و **الوز بالا** قيشلاقلرينى يازيب آلگن. قوس ايچيده **ابوز پايين** قيشلاقنى **الوز پايين** و **الوز بالا** قيشلاقنى اېسه **ابوز بالا**، دېب قيد اېتگن. بو قيشلاقلر نامى، منطقه ده اهالى آره سيده قيسى بير تلفظى ايشله تيلگنى انيق اېمس. روخطاگه آليش جريانيدە ينگليش يوز بېرگن بۇليشى ممكن. "افغانستان قيشلاقلر اتلسى" ده گى **ابوز بالا** قيشلاغي، محلې ارگانلر مستقل ادارهسى فهرستيدە اېسه **ابوز گلدارى** شكيلده ثبت بۇلگن.

افغانستاندن تشقري هم **ابوز** سۇزى جاي ناملريده اوچره يدى؛ اؤرنك اوچون: **ابوز** تاشكېنت ولايتيده جاي نامى صفتيده ثبت بۇلگن. شونينگدېك، اؤزبېكستان نينگ سۇرخان دريا ولايتى، جرقۇرغان تومنى ده **ابوز** قيشلاغي بار. انه شو ات، سرخان درياده اېسه **ايبز** شكيلده ثبت بۇلگن. روسيه نينگ سايريا حدودى كراسنوبارسك ولايتيده هم **ابوز** دېگن جاي نامى بار. **ايبز** قزاقستان نينگ قره گنده ولايتى، كركره لى منطقه سيده بير قيشلاق آتى دير. شونينگدېك، شو منطقه ده **ايبز** دېگن دريا و **ايبز** وادىسى جايلىشگن. بونگه اۇخشش توپونيم **اويهز** اېسه اؤزبېكستان نينگ جيزخ ولايتى همده تاجيكستان نينگ سغد ولايتيده قيد اېتيلگن.

"افغانستان تاريخى و سياسى گزيتەسى" المار قيشلاقلرى جمله سيده ايكي **الوز بالا** و **ابوز پايين** قيشلاقلرنى كېلتيرگن. باشقه بير يېرده، بو قيشلاقلرنى **وابوز بالا** و **وابوز پايين** ثبت اېتگن. **وابوز بالانى** دره يىخك، شورنينگ جنوبيده و **وابوز پايين**نى اېسه دره المارده صياد زال جنوبيده جايلىشگن، دېب يازهدى. دېمك، **ابوز** گاهيده **وابوز**، دېب ايشله تيلگن بۇلسه كېرەك.

اېندى اېسە **ابوز** يا **ايبز** اتنونىمى حقيده بحث اېتمىز.

ايرىم منبعەر و توركى قوملارآرسىده **ايبز**، **ابوز**، **اويز** و **ايبس** اوروغ آتى بۇلگن. **ايبز** و **ابوز** اۋزبېكستانده اتنوايكونىم صفتىده ثبت بۇلگن. يعنى اوروغ آتىدىن كېلىپ چىققن توپونىم دىر. **ايبز** اېسە اۋزبېكلرنى بىر اوروغى بۇلگن. بو اوروغ **قىرقمن-يوز** اوروغى جملە سىده ثبت بۇلگن. **يوز** اوروغىنى **مرقه** ترماغى نىنگ بىر شاخەسى **ايبز** يا **اويز** يا **اويهز** دىر. **قىرقمن-يوز** اوروغى نىنگ سىكىز تە كنه ترماغى بار: **پرچە يوز**، **قتاي يوز**، **سالىن**، **اويهز**، **قرپچە**، **نىمان**، **بىش يوس** و **سولاقلى**. انه شو **اويهز** دېگن ترماق اېسە **ايبز** يا **ابوز** نىنگ باشقە شكلى دىر. تحقيقاتچى عالم ماكشيف تدقيقاتىگە كۆرە **اويهز** اوروغى نىنگ ترماقلىرى **آق چىگمن**، **نارن**، **چون قان** و **سىر بويونلوك** دىر. **اويهز** اېسە **اوياس** شكلىده هم ثبت بۇلگن.

قارە قلىقلرده **ايبز** اوروغى، **اچەمىلى** ترماغلىرىدە كىرەدى. **اچەمىلى** قرە قلىقلرنىنگ قۇنغرات اوروغى نىنگ بىر ترماغى دىر. قالدەبېرسە، **اويسون** ترماغلىرىدە **ايبس** دېگن اوروغ قىد اېتىلگن. قرە قلىقلرنىنگ **مويتن** اوروغىنى دە بىر ترماغى **ايبز** بۇلگن. قزاقلرده هم **ايبز** اوروغى بۇلگن. قزاقلرنىنگ **يېتى اورو** دېگن اوروغى بار، **ايبز** انه شو اوروغ نىنگ ترماغى بۇلەدى. **نوغلاقلرده** هم **ايبزلر** دېگن اوروغ بارلىكى معلوم. باشقىلرده هم **ايبز** دېگن اوروغ بار. **ايبز** اوروغى **يورمتى** دېگن باشقىلر اوروغىگە قۇشىلگن. **يورمتى** اوروغى نىنگ آلتى تە ترماغى بار: **قرمىش**، **مىشر يورمتى**، **نوغازى جوركتى**، **تاتىغاس**، **جورمتى** و **تالتىم**. **ايبز** قرمىشلىرىنى بىر ترماقچەسى دىر. قرمىش نىنگ ترماقچەلىرى: **ايبىتل**، **آق قوبىياق**، **ايبز**، **بىك زىان**، **اىراى**، **قوداش**، **قوسيار**، **قرە تىياق**، **قبرغە**، **قلماق**، **كىلمش**، **موكشە**، **ساده**، **ساز**، **سكسان تىياق**، **تونگتار**، **سرقاى** و **اېتىمس**. **قرغىز باشقىر** اوروغى نىنگ بىر ترماغى هم **كىلك ايبز** ائەلەدى.

منبعلرده **ايبز** اوروغى قىچاقلر بىلن هم ذكر بۇلگن. ۱۲ و ۱۳ نچى يوزبىللىك(عصر، قرن)لرده دون درياسى بۇيلرىدە يشەگن قىچاقلرنىنگ خانى اېسە **سارى خان** دېگن كىشى بۇلگن. **سارى خان** نىنگ باباسى **قونان ايبز** دېگن كىشى بۇلگن. انه شو قىچاقلر، روسىە منبعلىرىدە **پولووتسى** يا **سارى قىچاق**، دېپ اتلگن. بولر

اېسه بۇرى قبيله سيدن كېلىپ چىققن، دېب اېسلنگن. قىچاقلرنىڭ قىبلىوى تىزىمى قويىدە كىدېك بۇلگن: سۇلىم-الپ-اق كوك-الپ-موزىدو-الپ و سارى ابيز-الپ. موزىدوسارى ابيز قىچاققە تېگىشلى بويوك گروهلر: سريق قىچاق، قرە قىچاق، قوتن قىچاق و قولان قىچاق بۇلگن.

ابيذ يا ابوز سۇرى ايلدىزى حقيده انيق معلومات يۇق. قزاقچە دە ابيز سۇرى عربچە سۇر حافظانى اۇزگرگن شكلى دىر و ملا و قرآننى حفظ اېتگن معنالرنى افادەلەيدى ھمدە تجربەلى كىشى و اوروغ باشلىغى معناسيدە ايشلەتيلەدى. تاتارلردە ھم شو معنالردە ايشلەتيلگن. ابيز اوچون باشقە معنالر: بت پرست و خداسيز ھمدە عالم و كتە ايناغە ثبت بۇلگن. بىراق ابوز و ابيز علاقەسى اويەز بيلن انيق اېمس، بو يېردە اويەز معنالرنى كۆرىپ چىقەمىز.

اويەز اېسه "ديوان لغات التورك" دە چىينىڭ بىرتورى، مېدە چىين، دېب كېلگن. اۇزبېكستان دە اېسه اويەز قارەمال نىڭ بىر جنسى، تاغلردە يشەيدىگن اينك(سىگىر) يا قوتوس، دېب ثبت بۇلگن. دېمك، اويەز سۇرى ابوز و ابوز و اويىز شكللردە تحريف اېتىلگن بۇلىشى مېمك. بىراق اويەز نى قارەمال يا اينك تورىنى اساس االسك، بو قديملردە شو اوروغ نىڭ توتىمى بۇلگن و كېين اوروغ ايتىگە ايلنگن.

اوشبو مقاله دە، ابوز/ابيذ و اويەز/اويىز كى اتونىملرگە دوچ كېلدىك. ايكىسى بىر اتونىم بۇلسە كېرەك. چونكە يوز اوروغى نىڭ ابيز ترماغى اويەز شكليدە ھم ثبت اېتىلگن. بو اوروغلر، "نسب نامە" لردە كېلمەگن؛ بىراق يوز اوروغى برچە اۇزبېك "نسب نامە" لرىدە اوچرەيدى. ھرحال دە، ايكەسى ھم توپونىم صفتيدە قيد اېتىلگن. المار تومنىدەگى ابوز قىشلاغى انە شو اتونىملردن كېلىپ چىققن و قىچاقلرگە تېگىشلى بۇلىشى مېمك.

بولاق(منبع)لر:

۱. اتلس قريه ھى افغانستان : معرفى واحدهاى ادارى، ج ۲، پروژە مطالعات ديموگرافى

اداره احصاييه صدارت عظمى، كابل: ۱۳۵۳.

- Historical and Political Gazetteer of Afghanistan v4 .ʹ
Ludwig W. Adamec, Graz 1979
- Топонимика .ʹ
Suyun Qorayev, Oz faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti,
Toshkent 2006
- Из Сибири: страницы дневника .᠔
Радлов Василий Васильевич, Наука, Москва 1989
- Qaraqalpaqlarin Etnigrafik Tarihi .᠑
Senel Caliskan, Denizli 2001
- ᠚... Тюркских слов в русском языке .᠖
Е. Н. Шипова, "Наука" КазССР, Алма-Ата 1976
- Uzbek tili toponimlarining Oquv izohli lug'ati .ʷ
Tora Nafasov va Vazira Nafasova, "Yangi asr avlodi" nashri,
Toshkent 2007
- Караганда. Карагандинская область .᠕
А. Абдулин et al, Алматы: Атамұра, 2008

براتی حقیده بیلگی

براتی افغانستان نینگ شمالیده بیر قنچه جای نامی دیر. "افغانستان قیشلاقلر اتلسی"، فاریاب ولایتی، پشتونکوت اولسواللیگیده **براتی** همده **دېوانه براتی** دېگن قیشلاقلرنی قید اېتگن. "اتلس" گه کوره، بو قیشلاقلر میمنه شهری نینگ جنوبی قسمیده جایلشگن. شو بیلن بیرگه، پشتونکوت تومنیده **برات** دېگن قیشلاق بارلیگینی قید اېتگن. "اتلس"، **لولاش** تومنیده **موغولی برات** یا **برات قیشلاق** نی ثبت اېتگن.

بولردن باشقه، **براتی** دېگن قیشلاق بغلان ولایتیده قید اېتیلگن. مستقل ارگانلر ادارهسی بغلان نینگ ده صلاح تومنیده، **براتی بای خیل** و **برات خیل** دېگن قیشلاقلرنی رویخطگه آلگن. بادغیس ولایتی، قلعه نو تومنیده ایکی **برات** و **چشمه گیلک برات** قیشلاقنی قید اېتگن. "افغانستان قیشلاقلر اتلسی" بادغیس ولایتی، کشک کهنه تومنیده **آقه بروت** قیشلاق بارلیگینی کورستگن.

افغانستاندن تشقری، روسیه نینگ بوریات جمهورتی نینگ سیلینگا تومنیده **براتی** دېگن قیشلاق بارلیگی هم بېللی. روسیه نینگ آلتای جمهوریتیده هم **بوراتی** و **بوراتو** دېگن توپونیملر بار.

"افغانستان تاریخی و سیاسی گزیتیه سی" پشتونکوت تومنی قیشلاقلری قطاریده **براتی** و **دېوانه براتی** قیشلاقلرنی قید اېتگن. قیصار وادی سی، قرایی تگاویده **دېوان براتی** دېگن قیشلاقنی کورستگن. اوشبو تگاو قیشلاقلریده، جمله دن **دېوانه براتی** قیشلاغیده کویینچه قراییلر یشیددی، دېب قید اېتگن. (گزیتیه، ۳۸۸-بیت) **دېوانه براتی** قیشلاغینی میمنه جنوبیده، دېب یازگن. بوندن باشقه، المار جنوبی، المار دریاسی بوییده **براتی** دېگن قیشلاقنی کورستگن. همده ایکینجی قیشلاقنی شو آت بیلن

المارننگ شمال شرقیده، دېب قید اېتگن. **براتی نی برتی** شکلیده هم قید اېتگن. (گزیتنه، ۱۲۵-بېت)

"افغانستان تاریخی و سیاسی گزیته سی" نینگ هرات بؤلیمی، بادغیس هزاره لری آره سیده **برات** اوروغی (۶۹-بېت) همده **باروتی** (۵۰-بېت) دېگن اوروغنی قید اېتگن. **برات** اوروغنی نی چکاب قیشلاغی، قلعه نونینگ جنوب غربی **لامان دره سی** ده (۶۹-بېت) و **باروتی اوروغنی نی چکاو** یا **چکاب قیشلاغیده** یشیدی، دېب یازگن. (۷۹-بېت) **چکاو قیشلاغینی باروتی** و هزاره لرنینگ مرکزی، دېب قید اېتگن. شو منبع، **برات نی بورات** شکلیده هم یازگن. دېمک، اؤشه پیته (۱۹-عصر ایکنچی یریمی) اهالی آره سیده ایکی شکلی ایشله تیلرکن.

انگلیس ماموری میتلند، افغان-انگلیس چیگره کمیسیونی عضوی، عبدالرحمان خان دوریده سفرلری آقیمیده هزاره لر حقیده قیمتلی معلومات بیققن (بیغگن). جمله دن دایکندی هزاره لر بیلن **برات** دېگن طایفه نی قید اېتگن. او اېسه، دایکندی قبیله سینی قوییده گی ۱۹ شاخا بچه سی بار، دېب یازگن: **دولت بیگ، جامی، اردو شاه، الک، موشون، بیبوغه، جشه، حیدر بیگ، قوم علی، تریستان، سرون، خودی، چاووش، مامه که، میرهزار، برات، خوشک، سرچین یا سرگین و تاجیک**. (میتلند، ۱۰۲-بېت)

شونینگدېک، میتلند قلعه نو هزاره لری حقیده هم قیمتلی معلوماتلر تۆپله گن. **بروتی** اوروغینی قلعه نو هزاره لری جمله سیده قید اېتگن. اونینگ یازیشیچه، ۱۸۸۴-بیل قلعه نو هزاره لری قوییده گی طایفه لردن تشکیل تاپگن اېکن: **برنگری، ماموکه، فرستان، کاکا، لاغری، سرخابی، کندیلان، گدی، یسوم بغه، بیگوچی، بروتی، بوبک، بیغور، میرمرگ، ایکلوکه، عبدل، بییغه، کوه مری، کوکدری، تاجیک، خواجه (سادات) و قپچاق**. (میتلند، ۲۴۰ و ۲۴۱-بیتلر)

هزاره عالمی حسین علی یزدانی هم **بروتی** طایفه سینی بادغیس هزاره لری بیلن همده **برات** طایفه سینی دایکندی شاخا بچه لری بیلن قید اېتگن. (۲۱۳-بېت) او کتابیده شونده ی یازگن: بادغیس هزاره سی اېسه خراسان هزاره سی، هرات هزاره سی، قلعه نو هزاره سی و دای زنیات هزاره سی، دېب هم اته لهدی. بولرنینگ مهم قوملری

قويىدە گيلردن عبارت: جمشيدى، دايزنگى، بهسودى، زيمات، برنقره، قهقهه، كندلان، باي بوغه، برات، گدر، كندا، قدى (خدى)، قلمنى، لاغرى، مامكه، جعفرى، قىچاق، خواجه، فرستان، كاكه، ايسم بوغه، بوبك، باي غور، مير ميرك، عبدل، بيكوجى، بروتى، گدى، كوهگداى، سرخابى وغيره. (۱۹۶- بېت)

افغانستاندىن تشقرى، بوروت و بروتى اووروغى انچه تورك و موغول قىيله لرى بيلن قۇشلىب كېتگن. بوروت اتنويمى ينىسى قيرغىزلىرى ارقلەلى موغوللر بيلن باغلنگن. (اوچير، ۶۰- بېت و بوتاناي، ۲۰۲- بېت) چين ترماقلىدە تيان شان قيرغىزلىرى، بوروت قىد اېتىلگن. قلماقلىر، تيان شان قيرغىزلىرىنى بوروت، دېب اته گنلر. اريستوف نىنگ يازيشىچە، چىنى منبعلىر بوروت نى قره قيرغىزلىرگە نسبت بېرىگن. (ارىستوف، ۴۱- بېت) آلتاى جمهورىتى نىنگ ادارى بۇلىملىرىدىن بىرى بوروت سېوك دىپلەدى. (بوتاناي، ۲۰۲- بېت و پوتاپوف، ۲۵- بېت) بوروت، آلتاى منطقەسىدە كېنگ ترقلگن و بوروتگە تېگىشلى گروهلر خاكاس توركلرى، تىليوتلر، اوريانخايلر، خوتونلر، تورگوتلر، دوربتلر و آلتاى كىشىلر ارەسىدە بار دىر. آلتاى توركلرى، اۋنىچى عصرە ينىسى قيرغىزلىرى بيلن ارەلەشىپ كېتگن (پوتاپوف، ۱۹۱-۲ بېتلر) و كېنئراق مىلادى ۱۲- عصرە، قىچاقلىر هم بولر بيلن قۇشلىب كېتەدى.

"سلسلە السلاطين" كىتابىدە بوروت اوروغى اۋزبېكلرنىنگ باشقە اوروغلىرى بيلن بىرگە ذكر بۇلگن. (اېلمرادوف، ۲۰- بېت) بو اتنويم نىنگ باشقە شكل لرى برەت يا برات (ب سكونى بيلن) و پىرەت و پورات شكلىدە هم اوچرەيدى. "مجمع التواريخ" اثرىدە ثبت اېتىلگن اۋزبېكلرنىنگ ۹۲ باولىك نسب نامەسىدە پورات اوروغى ثبت بۇلگن و باشقە شكللىرى برات و بويرات كېلگن. (عثمانوف، ۳۷۹- بېت) برات اوروغى اصلىدە بوروت دېگن اوروغنى اۋزگرگن شكلى دىر. بوروت اېسە خاكاس توركلرى، قيرغىزلىر، موغوللر و بويراتلر بيلن قىد اېتىلگن. بو اتنويم اېسە، منبعلىدە ايرىم شكللىرى بار. اولر پوروت، بورد و بوردود شكلىدە اوچرەيدى. اۋزبېكلردە اېسە بوروت و پورات شكلىدە كىرگن و كېيىنچەلىك برات بۇلىب، ثبت اېتىلگن.

برات دېگن اوروغ، منبع لردە قىچاقلر بىلن بىرگە قىد اېتىلگن. عرب منبعلىرى، اينقسە الدمشقى اثرلېرگە كۆرە، قىچاقلر اۋرتە عصرلردە نېچە اوروغ و قىيلە بىرلشمەسىنى تۈزەتگن. الدمشقى، قىچاقلرنىنگ شو بىرلشمەسىگە قويدەگى اوروغلردن ات آلگن: برگو، توقسبە، اېتوبە، برات، ايلاراس، بورجوغلى، مانقوراوغلى، ايمىك و باشقە كىچىك اوروغلر تاغ، باقورت، بوزانكو، بجنە، قرە بورىكلى، اۋز و شورتان. برات اېسە بورىت و براق شكىلدە هم قىد اېتىلگن. (الدمشقى، 14- بېت) الدمشقى نىنگ يازىشىچە، اۋشە وقتدە ايمىك اوروغى اېسە خوارزملىك بۇلىب كېتىگن. اۋزبېكلردە برات اوروغى قۇنغرات اوروغى نىنگ ترماغى دىر. برات قۇنغراتلرنىنگ بىكاوول و بىكاوول اېسە بېش اوول اوروغىگە تېگىشلى. (الدمشقى، ۱۰- بېت)

بوروتنى تديققاتچىلر قدىمدە تۈتم بۇلگن، دېب انىقلەيدىلر و اصلدە آلتىن عقاب بۇلىب، عبادت بۇلگن. (بوتانايف، ۲۰۲- بېت) كېيىنچەلىك اتتونىم صفتدە قبول اېتىلگن. بوروت نىنگ باشقە شكلى اېسە بورقوت، بورگوت يا بورغوت بۇلگن (نانزاتوف، ۸- بېت). بعضى بىر توركى لهجەلردە اۋرتىچى "غ" حرفى حذف بۇلەدى [اينىقسە قىچاق لهجەلرئدە- يارقىن]. اۋرنك اوچون، اۋراغ اصلدە اۋرغاغ بۇلگن. اما حاضرچە اۋرغاغ شكلى اونوتىلگن. بويرات اتتونىمى هم بورقوت دن كېلىب چىققن، دېگن نظرلر هم بار. اۋزبېكلر ارسىدە بورات اوروغى هم انه شو بوروت و بويرات اتتونىمدن كېلىب چىققن و كېينراق بروتى و براتى شكىلگە آيلنگن.

بعضى بىر عالمرلر، بورات و بوريات اتتونىمىنى توركچە بۇرە يا بۇرى سۇزىدن كېلىب چىققن دېيدىلر. بو اتتونىم خاكاس توركلرى و آلتاى ليكلردە بىرەت و پورات شكىلدە تلفظ بۇلسە دە، توركچە بۇرى سۇزىدن يىلگن دېيلەدى. (نانزاتوف، ۲۵- بېت) بۇرە نىنگ باشقە معناسى كول رنگ و شو رنگلى ات هم دېيلگن. (شهرستانى، ۵۵- بېت)

دېمك، بىر اوروغ اتى نېچە شكلدە ثبت اېتىلگنى، اونىنگ ايلدىزىنى تاپىشنى قىينراق اېتەدى. اينىقسە افغانستاندە بو قىيىنچىلىك كۇپراق دىر. اۋرنك اوچون: ديوانه براتى "سراج التواريخ" كىتابدە ديوانه هراتى ثبت بۇلگن. كىتاب، ديوانه هراتىنى بىرون

سونه قىبىلەرى قطارىدە كېلتىرگن. (۱۷۵۶- بېت) شو اوچون، **بوروت** و **بوروتى** رىسمى تىرماقلىرىدە **برات** و **براتى** شىكىلدە ئېتىلگن. انگلىسچە مەنبەلەر **اپسە بوروتى** شىكىلىنى ئېتىپ، شېھەرگە **اۋرىن قۇيمەگن**.

بروت و **بروتى** كىشى اتى ھىم بۇلگن. **التاى** جىمھورىيىتىدە ھالىگەچە **بوروت** **اۋغىل** بالەلەرگە **آت قۇيىلەدى** (۱۱). **اشترخانيلر** دورىدە، **بلخ**دە **اميرلر** تىرماغىدىن **بىرى** **بروتى بې**، **مىنگ** اوروغى باشلىغى اېدى. **مىنگلر** **اپسە** **اشترخانيلرنىنگ** **تۇرت** **اولوسىدىن** **بىرى** **سنەلردى**. **مىلادى** ۱۶۰۱- **يىلى** **تۇقنەشووولر** **آقىمىدە**، **بروتى بې** **بلخ** نى **باقى** **محمد خان** **ايناغەسى**، **ولى** **محمد خان** **اشترخانىگە** **تاپشىردى**. **بروتى بې** **دن** **كېين** **اۋغلى** **اۋراز بې** **اونىنگ** **اۋرىنىنى** **آلەدى** و **ندر** **محمد خان** **اميرلردىن** **بىرى** **بۇلەدى**. **باشدە** **قوش** **بېگى** و **اوندىن** **كېين** **ترمز/ترمذ** **ھاكىمى** **اېتىپ** **تەيىنلەندى**.

بوروت يا **بروتى** اوروغىنى **افغانىستان** شىمالىدە كېلىشى مەنبەلەردە **اوپرەمەيدى**. **خوارزمشاھىلر** دورىدە، **افغانىستان** شىمالى قىسمى و **غۇر** ھىم **خوارزمگە** **تابع** بۇلگن. ۱۳نچى **عصر** **موغوللر** **استىلاسى** دورىدە، **بادغىس** و **بلخ** **موغول قشونلرى** **تۇختىش** **جايلرى** بۇلگن. **بو** **دورده**، **افغانىستان** شىمالىدە **موغوللر** **اوپون** **ايكى** **يىرىك** **مىركز** **بادغىس** و **تخار** بۇلگن. "جامع التواريخ" **بادغىس**دە **قراونە** **تومانى** **جايلشگن**، **دېب** **قىد** **اېتەدى**. **عادتدە**، **موغوللر** **اۋز** **عايلە** و **چاروالرى** **بىلن** **شو** **ھودودلرگە** **كۇچىپ** **كېلگنلر**. **شوندن** **سۇنگ**، **چغتايلر**، **ايلخانيلر**، **تېمورىلر**، **شىيانيلر** و **اشترخانيلر** دورىدە **انە** **شوندەى** **كۇچىشلر** و **استقامت** **قىلىشلر** **دوام** **تاپەدى**. **دېمك**، **انە** **شوندەى** **بىر** **ھالدە** **بوروت** يا **بوروتى** **اوروغى** **منطقەدە** **جايلەشىپ**، **استە**- **سېكىن** **مھلى** **اوروغلر** **بىلن** **قۇشىلىشىپ** **كېتگن**.

اداغدە **بونى** **اېتىش** **كىرەك**، **بوروتى** **اتنومى** **براتى** شىكىلدە رىسمى مەنبەلەردە **قىد** **اېتىلىپ**، **استە**- **سېكىن** **قىشلاق** و **اوروغ** **اتى** ھىم **براتى** بۇلىپ **قالگن**. ۱۹نچى **عصر**دە **قلعە** **نودە** **ئېتىلگن** **اتنومىم**، **بو** **گماننى** **تأىيد** **اېتەدى**. **سرپل** **ولايتىدە** **ھالىگەچە** **بروتى** و **بروتيان**، **دېگن** **قوم** **يشەيدى**. **فارياب** **ھودودىدە** **براتى** **توپونىمى** ھىم **قېچاقلر** يا ھىم **مىنگلرگە** **تېگىشلى** بۇلسە **كېرەك**. **ھىرھالدە**، **بو** **اتنومىلر** **اوزاق** **يىللردن** **بويان**

تورکلر آره سیده ترقلگن و بیللر اؤتیب، بوروت و بوروتی اېسه برات و براتی شکلیگه اؤزگرگن.

مأخذلر:

۱. اتلس قریه های افغانستان، معرفی واحدهای دوم اداری ج ۲، پروژه دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲.
۲. پژوهشی در تاریخ هزاره‌ها، تالیف حسین علی یزدانی، چاپخانه مهتاب، ۱۳۶۸.
۳. قاموس لهجه هزاره‌گی، تالیف شاه علی اکبر شهرستانی، نشر پوهنتون کابل، کابل: ۱۳۶۲.
۴. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan v4
Ludwig W. Adamec, Graz, 1979
۵. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan v۷
۶. The History of Afghanistan; Fayz Muhammad Kātib Hazārah,
Transd R.D. McChesney, Brill 2013
۷. Ўзбеклар шажараси
Ўрол Носиров, «Extremum Press» нашриёти, 2012
۸. Труды по истории и этническому составу тюркских племен
Н. А. Аристов, Илим, Бишкек 2003
۹. Қўңғиротлар
Қодир Бердикулов, “Ёзувчи” нашриёти, 1999
۱۰. Этнический состав и происхождение алтайцев
Леонид Павлович Потапов, Наука, 1969
۱۱. Этногенез западных бурят (VI–XIX вв)
Б. З. Нанзатов, межрегиональный институт общественных наук, Иркут 2005
۱۲. Очерки истории хакасии: с древнейших времен до современности
Виктор Яковлевич Бутанаев, В. Я Бутанаев; Хакасского государственного университета 2008
۱۳. Кыпчаки в XI–XIII веках by Жаксылык Сабитов
<https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9127>

گرک یا گورک

گرک قیشلاغی تخار ولایتی نینگ بنگی اولسوالیگی نینگ قیشلاقلریدن بیرى دیر. "تخار ولایتی نینگ پروفایلی کتابی" ده بو قیشلاق نامى گرگ قید بؤلگن. بوندن، بو توپونیم نینگ قندهى تلفظ بؤلشینی بیلیب بؤلمه یدى. "افغانستان قیشلاقلر اتلسی" ده غورچی و گرگ همده گرگ یا گروگ دېگن قیشلاقلر بنگی علاقدارلیگی قیشلاقلرى قطاریده ثبت بؤلگن. (۷۵۴ و ۷۵۵-بېتلر) بو قیشلاق نینگ تۇغرى تلفظ و بیئیش شکلینی بو منبعلردن بیلیش قیین. بو آت، بۇرى یا فارسچه گرگ اېمسلیگی شېهه سیز. بو آت گورک بؤلشی ممکن.

افغانستاندن تشقرى بونگه اۇخشش آتلر هم اوچره یدى. قره گرگ تېپهسى ایران نینگ گنبد قابوس منطقه سیده بار. گورگ اولو هم آذربایجان اؤلکهسى نینگ زقاتالا منطقه سیده بیر محله دیر. اۆزبېکستانده هم گورگ اورو همده گرگ تېپه دېگن توپونیملر ثبت بؤلگن.

منبعلرده، گورگ و گوردک دورمن اوروغى ترماغلرى بیلن قید اېتیلگن. بلقیس قرمىشیوانینگ ساحوى تدقیقاتیگه كۆره، دورمن اوروغى ترماغلریدن بیرى گوردک بؤلگن. انه شو تدقیقاتده، دورمنلر نینگ تۇرتته بؤلیمی ثبت بؤلگن. اوشبو بؤلیملر اوچ[اوروچ؟] اوروغ، قیانمه، گوردک و سکسن دن عبارت دیر. اوروچ اوروغ نینگ میده ترماغلرى تیبر، سالتق، قره تنه، قونور، اله تاي، جمان تاي، اچچه و اوپلی دیر. قیانمه نینگ ترماغلرى قیات، قبله، قوتچو، جیر تیبر، توغیرالو. گوردک ترماغلرى هم قزاق، نوغای، آق قویلى، بوربای و اوسته دیر. (۱۰۷-۸ بېتلر) باشقه منبعلر، اینیقسه "اۆزبېکستان ایتنیک اتلسی" ده اېسه گوردک ترماغلرى گورک-قزاق، نوغای، آق قویلى،

بورباي و اوسته، دېب ثبت بۇلگن. (۳۲۱-بېت) **دېمك، گورك قزاق اېسه گوردك** اوروغى نىنگ ترماغلريدن بۇلگن.

دورمن اوروغى اۋزىبكلرنىنگ اېنگ يىرىك اوروغلريدن دىر. بو اوروغ نىنگ كېلىب چىقىشى موغوللرگه نسبت بېرىلگن. دورمنلر ۱۵- عصرده باشقه اوروغلر بىلن بىرگه ابوالخىرخان نى قۇللب، خان صفتيده تنله دىلر. كېنچەلىك شىبىنى خانى حمايه اېتىب، اونىنگ قشونى بىلن قىچاق دشتيدن ماوراءالنهرگه كېلدىلر. دورمنلر شىبىنى خان قشونى بىلن، بلخ و قوندوزنى باسىب آلىشىگه ياردم بېردىلر. شىبىنى خان دوريده قوندوزنىنگ بىرىنچى اۋزىبك حاكىمى اوروس بېك، دورمن اوروغيدن بۇلگن. دېمك، انه شو دورده دورمنلر افغانستان شمالى، ائىنقىسه بلخ و قوندوزده اقامت اېتگنلر. (الهاموف، ۲-۳۲۱ بېتلر)

روس تدقيقاتچىسى بوروزنان تحلىلىچە، باشقه اۋزىبك اوروغلىرى كى دورمن هم قزاقلز، قرغىزلر و توركمنلر بىلن ارهله شىب كېتگن و بىر-بىرلرگه اۋخشش اتلر كۈرىنەدى. دېمك، اۋرتە آسیاده كى اوشبو قوملر شكللەنىشىگه رول اۋىنەگن. دورمنلرنىنگ تىلى قىچاق لهجه سىگه اۋخشب، اۋزىبكلرنىنگ جىملاوچىلریدن حسابلەندى. (الهاموف، ۳۲۲-بېت)

بوندىن تشقرى، قرمىشىوانىنگ تدقيقاتى اۋزىبكلر ارەسىده **گرك اورو** دېگن ىنە بىر اوروغنى كۈرسەتەدى. **گرك اورو** اوروغى اۋزىبكلر **لقەى** لرى نىنگ كىچىك بىر ترماغى دىر. **لقەى** لرنىنگ **تۇرت اوول** دېگن بىر ترماغى بار و **گرك اورو** اېسه **تۇرت اوول** نىنگ ترماغلرگه قۇشيلهدى. **تۇرت اوول** نىنگ ترماغلىرى انه بولردن عبارت: **اوج اول، سويوندوق، بوروندوق، چال، كۈسه و گرك اورو.** (قرمىشوا، ۱۰۱-بېت)

توركمنلرده **گورگ** گە اۋخشش اوروغلر بار. بىرتەسى **گرك اولو** دېگن اوروغ دىر. (آتە نيازوف، ۶۱-بېت) **گرك اولو** اېسه توركمنلرنىنگ **ذوالقدر** قىبىلەسى ترماغلريدن دىر. توركمنلرده **گورگنلر** دېگن طايفه هم بار. **گورگنلر، ايمىرلى** قىبىلەسى ترماغلرگە كىرەدى. (آتە نيازوف، ۵۷-بېت) آتە نيازوف نىنگ يازىشىچە، **گورگنلر** اېنگ قدىمى اوروغلردن بۇلگن و منبەلرده **گورگن** و **گيركن** شكليده ثبت بۇلگن. توركمنلرده **گورگ**

دېگن طایفه، **ارساری** ترماغلىرىدىن دىر. (آتە نیازوف، ۵۵-بیت) تورکمنلرنىڭ **گولکلان** و **يموت** اوروغىنى هم **گورگن** دېگن ترماغى بار. (ارىستوف، ۱۱۱ و ۱۸۴-بیتلر)

گرگ ایلدیزی انیق اېمس. "دېوان لغات التورک" دە **کۆرک Kork** گۆزەللىك معناسىدە كېلگن. (كاشغرى، ۲۲۵ و ۴۳۳-بیتلر) "فرهنگ توركى فارسی" دە **گورک Gurg** گۆزەل و چىرايلى، دېب كېلگن (شاهمراسى، ۸۹۶-بیت) و **گورک Gurek** معناسى هم چىرايلى و حسن همده كۆرگزمەلى و تظاهر معنا بۇلگن. شو معنا و شكىلدە فارسچەدە هم اۇتگن، دېب يازەدى. "دده قورقوت" داستانى دە قوتلوغ و مبارک معناسىدە ايشلەتيلگن. (شاهمراسى، ۸۹۶-بیت) "ديوان" دە **Kurk** پوستين معناسىدە هم كېلگن. (شاهمراسى، ۸۹۶-بیت) قرەچای بالكار تورکچەسىدە **گورگون** دېگن سۆز كلاس يا چلباسە معناسىدە ثبت بۇلگن. (سىميونوا، ۶۸۲-بیت)

بو قىشلاق آتى **گروک و گرىک** هم اتلگن اوچون بعضى بىر بونگە اۇخشش سۆزلرنى كۆرىپ چىقەمىز.

بىرىسى **گورک Gurak** دىر و عربلر تهاجمى زمانده سمرقند پادشاهسى بۇلگن. (ملکوف، ۷۸-بیت) **گورک** ميلادى ۷۱۰- يىلدە سمرقنددە، سغدلر پادشاهسى تەيىن بۇلەدى. **گروک** ایلدیزی تورک بۇلىب، سغدىانەدە پادشاهلىك قىلگن. **گورک** نېچە مرتە امویلر والىسى، قىتبه ابن مسلم قرشى سىگە اوروشەدى. **گورک** 738 نچى يىلدە وفات اېتگن. باشقەسى قىچاقلر خانى **گورک Gurek** ، موغوللر تهاجمى وقتىدە والگا درياسى بۇيلرىدە يشەگن. شونىنگدېك، شو منطقهدە تاتار خانى **گورگوتان Gurgutan** دېب اتلگن. (پليپچوک، ۱۷۷-۸-بیتلر)

اوشبو تحلیلدن، **گرگ/گورگ** توپونىمى اۇزبېكلرنىڭ **لقەى** اوروغىگە تېگىشلى بۇلسە كېرەك، دېگن خلاصە اېتىش مەمکن. چۈنكە **لقەى** لرنىڭ **گرگ اورو** دېگن اوروغى بار. بو آت ايكى سۆزدن بېرىككن: **گرگ و اورو**. **اورو** اېسە قرغىز تىلىدە اوروغ سۆزىنى قىسقە شكىلى دىر. بنگى اولسواللىگىدە باشقە توپونىملر هم **لقەى** لر ترماغلىرىدىن كېلىپ چىققن. اۋرنك اوچون **قۇنغرباى** قىشلاغى **قۇنغیر** ترماغىگە، **بېش تېنتك** قىشلاغى **تېنتك** اولادىگە، **چال بېش تېنتك** اېسە **تېنتك و چالگە**، **سقاب**

اېسه سقاو ترماغيگه، کوتييمس قيشلاغي قونتو ترماغيگه، کل بچه قيشلاغي کل بچه ترماغيگه تېگيشلی دیر. شونينگدېک، باشقه قيشلاقلر آتی هم لقه‌ی لر ترماغلريگه اوخشه‌یدی: ميرزا بچه اېسه ميرزا گل گه، مرچ علی اېسه قره مورچه گه و باشقه لر.

مأخذلر:

۱. اتلس قريه های افغانستان، پروژه ديموگرافي مرکز احصاييه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳ش.
۲. ديوان لغات التورک، شيخ محمود کاشغری، برگردان فارسی دکتر حسين محمد زاده صديق، نشر اختر، تبريز: ۱۳۸۳.
۳. فرهنگ ترکی-فارسی شاهموسی، پرويز زارع شاهموسی، نشر اختر، تبريز: ۱۳۸۷.
۴. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана
Балкис Кармышева, Изд-во 'Наука', 1976
۵. Этнический Атлас Узбекистана; Ред: Алишер Ильхамов, Инс. 'Открытое Общество' Фонд содействия Уз, 2002
۶. Топонимия Азербайджана
Гейбуллаев, Гиясаддин Аскер оглы, Элм, Баку 1986
۷. Словарь туркменских этнонимов
Солтанша Атаниязов, Издательство «Ылым», 1988
۸. Параметрический анализ лексики карачаево-балкарского языка
Семенова Индира Джотдаевна, Воронеж 2017
۹. Тюрко-согдийские связи и взаимовлияния в оазисах;
Согдийский сборник. Выпуск 2, А.М. Центральной Азии,
Маликов, LAP Lambert Academic publishing, 2015
۱۰. Очерки этнополитической истории кыпчаков
Я.В. Пилипчук, "Ғылым" баспасы, Астана 2015

اوی بولاق

اوی بولاق بلخ ولایتی نینگ چارکېنت اولسوالیگی گه قره شلی قیشلاقلردن بیرى دیر. محلی ارگانلر مستقل اداره سی چار کېنت اولسوالیگی قیشلاقلری قطاریده بو نامنی **اوی بلاق** قید اېتگن. "افغانستان قیشلاقلر اطلسی" ده چارکېنت قیشلاقلری رویختی گه بو قیشلاق نامی **اوی بلاق** کېلگن. (ص ۹۰۱) بو قیشلاق چارکېنت علاقدارلیک مرکزی نینگ جنوبیده اېکنلیگی قید اېتیلگن. "اطلس" چاپ اېتیلگن پیتده، چارکېنت بلخ نینگ علاقدارلیک لریدن اېدی و کېن اولسوالیک بۆلدى.

بوندن تشقری، سمنگان ولایتیده هم **اوی بولاق** دېگن بیر وادی قید اېتیلگن. بو وادی، دره صوف بالا اولسوالیگیده ذکر بۆلگن. انه شو وادیده **اوی بولاق** دېگن بیر کیچیک دریا بارلیگی نقشه لرده کۆرسه تیلگن. "گوگل نقشه سی" ده **اوی بولاق** دېگن قریه هم شو منطقه ده بار.

محلی ارگانلر مستقل اداره سی اېسه دره صوف ده **اوی بولاق** قیشلاقلنى قید اېتگن. دېمک، **اوی بولاق** اېسه اصلیده **اوی بولاق** قیشلاقلنى نینگ اؤزگرگن شکلدی دیر و محلی ارگانلر دفتریده ینگلیش قید اېتیلگن.

"افغانستان قیشلاقلر اطلسی" ده دره صوف قیشلاقلری قطاریده **اوی بلاق** دېگن قیشلاق ثبت اېتیلگن. **اوی بلاق** بیلن **غاشو** و **علیمردان** قیشلاقلر هم قید اېتیلگن. (ص ۸۶۲) کۆرینیشیچه، **اوی بلاق**، **غاشو** و **علیمردان** بیرگه **اوی بلاق** دېب ائلگن. محلی ارگانلر مستقل اداره سی رویختی گه کۆره، حاضرچه بولر اوچته آیری قیشلاق دیر. "افغانستان تاریخی و سیاسی گزیته سی" **اوی بلاق** قیشلاقلنى دره صوف قریه لریدن، دېب بو قیشلاق اهالی سینی دایمیرداد هزاره دېب قید اېتگن. (ص ۱۸۱)

افغانستان دن تشقري تاجيکستان اولکەسیدە هم **اوی بولاق** دېگن جای بار. بو قیشلاق تاجيکستان نینگ تاغلی بدخشانیدە **اغبای اوی بولاق**، دېب ثبت اپتیلگن. انه شو قیشلاق یقینیدە **اوی بولاق** دېگن کوتل هم بار. تاجيکستان نینگ پامیر تاغلی نینگ بیر قسمی **اوی بولاق**، دېب اتهلهدی. بوندن باشقە، اۆزبېکستان نینگ ترمذ ولایتی، شیرآباد تومنیدە هم **اوی بولاق** قیشلاغی بار. قرغیزستان دە **رودنیک اوی بولاق** دېگن جای بار و ایسیق کؤل ولایتیدە **اوسه اوی وبلاق** تاغی هم بار. شرقی تورکستان یا ختای نینگ سین کیانگ ولایتی، آق سوو منطقهسیدە هم **اوی بولاق** قیشلاغی اپسلنگن.

"افغانستان تاریخی و سیاسی گزیتەسی" بلخ ولایتی نینگ **چهار کبنتی نی چهار کند، دېب قید اپتگن**. (ص ۱۵۱) چهار کنده کی **اوی بولاق** نی هم گاهیدە **یوی بلاق** قید اپتگن. (ص ۱۲۵) "افغانستان قیشلاقلر اتلسی" چاپ بۇلیش چاغیدە، چهار کبنت بلخ ولایتی نینگ بیر علاقدارلیگی اېدی. اۋشە پیتدە، بو علاقدارلیکدە ۳۹ تە قیشلاق بۇلگن و بولردن ۱۹ تەسی ۵۰۰ دن کۆپ جمعیتی بۇلگن (ص ۱۵۱). حاضر محلی ارگانلر مستقل ادارهسی فھرستیکە قرەگندە، بو اولسوالیدە ۱۰۹ تە قیشلاق بار. چهار کبنت قیشلاقلری جملەسیدە انچه اۆزبېک ناملر اوچرەیدی. شو قیشلاقلر جملەسیدە نېچیتە قیشلاق آتیدە **بولاق** سۆزی اوچرەیدی: **شور وبلاق، اوی بولاق، جان بولاق و بولاق ابلق**. (گزیتە ص ۱۵۱-۲) "گزیتە" نینگ یازیشیچە، چهار کبنت بند امیر شرقیدە، پیکان درە و درە صوف نینگ شمالیدە جایلشگن. "گزیتە"، چهار کبنت اھالی سینی اوزبېکلر، هزارلر و تاجیکلر، دېب یازەدی. (ص ۱۵۲) بیراق بو قیشلاقلردە اوزبېکلر نینگ اوروغلری حقیدە معلومات بیرمەیدی.

"گزیتە"، چهار کبنت نی مزار شریف نینگ جنوبیدە واقع بۇلیب، تۇرت بۇلیمی بار، دېب یازەدی: **مارمول، شادیان، تندورک یا بابا قمچی و بهرام شاه درەسی**. (ص ۱۲۴) چهار کبنت نینگ اصلی آبادلیگی **شادیان، شور وبلاق، رحمت آباد و تندورک** دن عبارت دیر. (ص ۱۲۴) اوشبو قریه لر نینگ اھالی سینی قید اپتگن. تاجیکلر یشە دیدیگان قیشلاقلر: **مارمول، پروار، شادیان و شاجنگ**. هزارلر یشە دیدیگان قیشلاقلر: **چشمە**

كواك، سراسيا، قاورغە، چەھار محلە، تندورک يا بابا قمچى، خانقا، شرشەرە، خندقى، تيرە يکە تال، پشت تۇپ، مېرگن شينە و سياه انجىر. قويدەگى قيشلاقلردە اېسە اۇزبېكلر يشەيدى، دېب يازگن: رحمت آباد، شور بولاق، بەھرام شاھ و اوزون قودوق. (ص ۱۲۵)

اېندى اېسە **اوى و بلاق** ايلديزى حقيده بحث اليب بارەمىز:

بو قيشلاق اتى ايکى بۇلېمدن توزەلگن: **اوى و بلاق**. دېمک بو يېردە، **اوى** نىنگ معمول معناسى (تام/خانە) هدف اېمس. **اوى** سۇزى، فکر معناسيده هم قوللنەدى. بىراق بو يېردە، **اوى** اېسە تېشماق و اۇيماق/شکافتن توشونچەس يدن كېلگن. **بولاق** هم يېر يا تاغدن بلقيب چىقيب آققن سووگە ايتيلەدى.

اوى "ديوان لغات التورک" دە يېر و درەدە توشکونلىک معناسىنى انگلەتەدى و **اوى** قرە رنگ معناسيده هم كېلگن. **اوى** نى اۇزبېکستاندە ايرىم لر تېپەليکدە سوو منبعى دە قازىلگن جاي، دېب بيلەدیلر. (تورسونوف، ص ۸۲) اويغورچەدە پستليکدە آقر سوو و بولاق همدە قازمە بولاق دیر. (تورسونوف، ص ۹۷)

بولاق اۇزبېکچەدە يېردن سىزىب چىقيب آققن سوو يا چشمەگە ايتيلەدى. شونىنگ اوچون، قيشلاقلرنىنگ ائلىرى **بولاق** بىلن باغلىق و كۇيىنچە **بولاق** يقىنى يا يانيدەگى قيشلاقلر ائلىرىدە كۇرىنەدى. بىراق "ديوان لغات التورک" دە يازىلىشىچە، **بولاق** اوروغ اتى كىلگن. كتاب نىنگ يازىشىچە، **بولاق** لر، قىچاقلر تمانىدن اسارتگە آلىنگن قىبلە بۇلىب، كېيىنچەلىک، **القه بلاق**، دېب اتلگن. بو سۇز **بلق** و **بلق** شکلیدە هم يازىلگن. کاشغرى نىنگ قید اېتگنىگە كۆرە، **بولاق** تورکلرنىنگ قىدىمى اوروغلىرىدن بۇلگن و بو اوروغ نىنگ بىر قسىمى منىع لردە **القا بلاق** يا **القه بلاق**، دېب اتلگن. (ص ۲۳۶)

"ديوان لغات التورک" دە **القا بلاق اوروغى** اېسە **القه بلوک** شکلیدە اوغوزلرنىنگ ۲۲ قىبلە سىدن بىرى ذکر بۇلگن. (ص ۱۰۶) "جامع التورىخ" كىتابىدە هم اوغوزلرنىنگ ۲۴ قىبلەلرىدن بىرى **القه اولى** ذکر بۇلگن. (ج ۱، ص ۵۸) شو كتاب نىنگ تعلقا تيدە، "ديوان لغات التورک" دن نقل بۇلىب، **قرا بلک** و **القا بلک** قید بۇلگن (ج ۳، ص ۲۰۶۹-)

۷۰). بوندن تشقري، اوزبېكلر آره سیده قره بولاق و اوته بولاق اوروغلر هم ذکر بؤلگن. قره بولاق و اوته بولاق اوروغی، لوگوفت نینگ "اؤزبېكلر نسب نامه سی" ده قید ایتیلگن. (تورکهای افغانستان ص ۳۵ و ۳۶) لوگوفت تیارلر گن "نسب نامه" ده کؤپراق قته غن لر ترماغلری قید ایتیلگن.

"حدود العالم" کتابیده هم بولاق قبيله سی اېسلنگن. کتابده بو اوروغ بلاقیان شکلیده قید ایتیلگن. بو قبيله یغمالر و تغزغز (توقوز اوغوز) ترماغی حسابلنگن. (ص ۷۹) اؤشه دورده یغمالر اېسه تغزغز و خلخلر (قرلوقلر) یقینیده یشرکنلر. بلاقیان حقیده کتابده شونده ی کېلگن: یغمایان را قبيله های بسیار است و گویند که ایشان را هزار و هفتصد قبيله است معروف، کی اندر میان ایشان بشناسند و مر ملوک خویش را نماز برند عوام و خواص شان. و بلاقیان هم قومی اند از یغما، با تغزغزبان اندر آمیخته، و اندرو دهها است اندک. (ص ۷۹)

یوقاریده گی شرحلرگه کؤره، اوی و بلاق اوچون ایکی احتمال بار: بیرنچیسى، بو نام بولاق یا که سوو منبعی بیلن باغلیغ بؤلیب، سوو اوچون یانیده کی قیشلاقه اوی بولاق آتی قؤییلگن. اوی اېسه توشکونلیک معناده بو افاده نی بیلدیره دی.

ایکینچى سی، اوی بولاق توپونیمی بوندن باشقه سمنگان ولایتیده و افغانستاندن تشقري ده هم بار. شونینگ اوچون، اتنونیم بؤلیشى هم ممکن. بونده اوی بولاق یقینیده یشه گن گروه، اونی اوروغ نامی صفتیده تنله گن. بو امکاندن اوزاق اېمس؛ چونکه قره بولاق و اوته بولاق کبی اوی بولاق هم اوروغ نامی بؤلیب، قدیمی بولاق اوروغیگه تېگیشلی بؤلسه کېره ک.

ماخذها:

۱. اتلس قریه های افغانستان ج ۲، پروژه دیموگرافی مرکز احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۳ش.
۲. تورکهای افغانستان، گونار یارینگ، ترجمه جلاير عظیمی، انتشارات خراسان، کابل: ۱۳۹۲.

۳. جامع التواریخ ج ۱-۴، رشیدالدین فضل الله همدانی، به کوشش محمد روشن و..، نشر البرز، تهران: ۱۳۸۳ش.
۴. دیوان لغات التورک، تالیف محمود بن حسین کاشغری، ترجمه داکتر حسین محمد زاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۸۳ش.
۵. حدود العالم من المشرق الی المغرب؛ مولف ناشناخته، مقدمه و. بارتولد و تعلیقات و. مینورسکی، ترجمه میرحسین شاه، تصحیح و حواشی دکتر مریم میر احمدی و دکتر غلامرضا ورهرام، چاپ دوم، تهران: ۱۳۸۳.
۶. Сурхондарё вилояти топонимлари
Сайфулло Турсунов, Алишер Навоий номидаги Ўз Миллий
кутубхонаси нашриёти, 2008
۷. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan V4
Ludwig W. Adamec, Graz 197۹

قرلوق اوروق

بو بيريكمه سۆز ايكي بۇليمدن عبارت: **قرلوق** و **اوروق**.

قرلوق مشهور بير اتنونيم بۇليب، تاريخى منبعلرده كۆپ اېسلنگن. جملهدن كۆك توركلر بيلن بيرگه ايريم استيالارگه رول اؤينهگن. اينيقسه "اورخون تاش بيتيك" لريده هم ثبت بۇلگن. **قرلوقلر**، اويغورلر بيلن بيرگه اويغور خاقان ليگيني قورگن. شونينگدېك، **قرلوقلر**، قره خانىلر سلطنتى نينگ تاسيس اېتيليشيده مهم رول اؤينهگن. غزنوى لرسلطنتىنى هم اصليده **قرلوقلر** اساس قۇيگن. اوشبو مقاله ده **اوروق** اتمهسى و اونينگ علاقەسى **قرلوق** بيلن بحث اېتيله دى.

اوروق نسبتا ناتانيش اتمه بۇليب، اونى اتنونيم و توپونيم صفتيده كۇرئيش ممكن. تخار ولايتى نينگ دشت قلعه تومنيدهگى **قرلوق اوروق** قيشلاغى شو جملهدن بيرى دير. بو نام نينگ اۇخششليگى طفيلى گاهيده اريق شكليده هم قيد اېتيلگن. بلخ ولايتى نينگ زارى تومنيدهگى **اوروق ساوروق قيشلاغى** و **اوروق ساوروق وادىسى** كى توپونيملر محلى ارگانلر تمانيدن **اريج سريغ** شكليده قيد اېتيلگن. شونينگدېك، محلى ارگانلر آليب كېلگن فارياب ولايتى المار تومنيده **يېتى اوروغ** قيشلاقى هم بار. خودى شوندهى، پروان ولايتى نينگ شيخ على تومنيدهگى **دهنهى اوروق** هم **اوروق** نامىنى اوزيگه جاي بېرگن. مستقل محلى ارگانلر ادارهسى شيخ على تومنيدهگى بو توپونيمنى **دهن اوروق** شكليده ثبت اېتگن. "افغانستان قيشلاقلرى اتلسى" ده كشيده تومنيدهگى **اريج سريغ زارى** ناملى قيشلاق قيد اېتيلگن. شونگه اۇخشش توپونيملر جوده كۆپ اوچرەيدى و برچه سيني سنب اؤتئيش ممكن اېمس، البته. بيراق

قیسی بیرى اصلیده **اوروق** بؤلگن و قیسی سی اېسه **اریق** یا **اریغ** بؤلگنی نینگ انیقلاشی قیین .

افغانستان دن تشقردی ده هم **اوروق** جای ناملریده اوچریدی. جمله دن ایران اؤلکه سی نینگ شرقی آذربایجان ولایتیده گی، ملکان منطقه سیده **اوروق** دېگن قیشلاق بار. شونینگدېک، ایران ده **قوین بالا** و **قوین پایین** ناملی قیشلاقلر رویخطگاهه آلینگن. شو بیلن بیرگه، تاجیکستان جنوبی ده گی قره تگین منطقه سیده **اوروق تاو** دېگن تاغ و داوانی هم اېسله تیب اؤتیش ممکن. **اوروق تروق** هم فرغانه و کاشغر آره سیده بؤین و کؤتل، دېب ثبت بؤلگن. قیزیغی شو که روسیه نینگ اېرکوتسک (اېرقت) ولایتیده **قرلوق** و **اوروق** دېگن جایلر یانمه - یان بار.

"افغانستان نینگ تاریخی و سیاسی گزیتیه سی" **اوروق** و **ساوروق** قیشلاغی نی قید اېتگن. **اوروق ساوروق** قیشلاق نی سان چارک نینگ زار منطقه سیده انیقلا گن. اؤتمیشده حاضرگی بلخ نینگ زاری تومنی، سان چارک ترکیبی ده قوشیلگن اېدی. "گزیتیه" بو قیشلاق ده قپچاقلر و بلوچلر یشه گنی نی انیقلا گن. باشقه بیر بیرده **اوروق ساوروق** ده قره قپچاقلر یشه ییدی، دېب ایضاح بېرگن. قیشلاق نینگ **اوروق ساوروق داوانی** نی قویی قسمی و زاری وادی سی نینگ یوقاری سیده جایلشگن، دېب یازهدی. باشقه بیر قیشلاق **اوروق ساوروق** ناملیک نورک قیشلاغی نینگ ۱۲ چقریمی ده جایلشگن، دېب قید اېتگن. زاری وادی سی اھالیسی نینگ قره قپچاق، قزاق، بلوچ، عرب، ایل بختی اوزبیکلر، بوری اوزبیکلر، خوجه لر و قره کول اؤزبیکلر، دېب یازهدی. اېندی **اوروق** اتنومیمی حقیده سوزله یمیز. **اوروق** اتنومیم صفتیده قپچاقلر آره سیده ثبت بؤلگن. اریستوف کتابی ده اورینبورگ تومنیده قپچاقلر شاخا بچه لریده **اوروق** نی قید اېتگن. اونینگ یازیشیچه، اورینبورگ قپچاقلری قوییده گی ترماغ لردن عبارت: **قاچیق، الهتای، جکه ایاق، تاشکور، اوروق، بلغاجی، نوچان، یېراستی، آلتی باش، اوسته، یوکه، کیرته، اېسن گېلدی، کوبه و یؤلداي**. اوروق قپچاقلر آره سیده قید بؤلگن بؤلسه ده، اونینگ تاریخی اېنگ قدیم تورک لرگه باریب تاقیله دی.

اوروق اوروغى سىسىلر يا ساكالرگە باريپ تاقيلهدى. تورك شىناسلر تىققاتىگە كۆرە، يونان منبعلىرىدە سىردىيا بۇيىدە يىشاوچى، آسيا سىسى قىبىلەلرى آرەسىدە **ارياك** ناملى اوروغ ذكر بۇلگن. ھمدە **ارياك** اېسە قىمق يا كىماكلرنىنگ بىر قىسمى، دېب قىد اېتىلگن. كىماكلر ھم قىچاقلر بىلن اۋرتە عصرلردە، كىماك-قىچاق اتقاقىنى تۈزگن. انە شو پىتدە **اوروق** ھم قىچاقلر بىلن قۇشىلگن بۇلىشى مەمكىن. بوندىن باشقە، اۋرتە عصر منبعلىرىدە **اوروق** اېسە تۇقۇز-اۋغوز اتقاقى بىلن باغلىغ دېلىگن. منبعلردە تۇقۇز اۋغوز اتقاقى تىرماغلىرىدىن بىرى **ارىق** نامى بىلن اتلگن. بو **ارىق** اېسە يوقارىدەگى **اوروق** اوروغى بۇلگن.

ارىق شىكلىدە توركىمنلردە بىر اوروغ بار. آتە نىازوفنىنگ يازىشىچە، بو اوروغ قىرىن، يۈمۈت، سالىر، تىكە و چودور قىبىلەلر تىرماغى دىر. بوندىن تىقۇرى، **ارىق** باشقە توركىمن اوروغلىرى بىلن ھم قۇشىلىپ كېتىگن. جملەدىن **ارىق باتىر**، **ارىق بىركلى**، **ارىق قرەچە**، **ارىق كور** و **ارىق پرىنگ** دېگن تىرەلر توركىمنلردە تىت بۇلگن. قرغىزلردە ھم **ارىق** اوروغى بار. **ارىق** اېسە بوگو، برگى و نويگوت اوروغلر تىرماغى و اوروغلر گروھلىرى نىنگ بىرلىشمەسى، دېب تىلىگن. قزاقلردە **ورىق توقوو** و قرە قىلپاقلردە ھم **ورىق** نامى بىلن اوروغ اوچرەيدى. قرغىزلردە **ارىق بىغىش** دېگن اوروغ ھم بار.

اوروق اىلدىزى حقىدە تورلى نظرلر موجود. دېمك، **اوروق** اېسە **ارىغ** و **ارىق** شىكلىدە ھم كېلگن. اما نەرگە تېگىشلى اېمس. منبعلردە **اوروق** اوچون تورلى مەنلر تىت بۇلگن. توركچە سۆزلىكلردە اېسە اوروغ، اولاد، نىل، قىرىنداشلر و عايلە مەناسىدە كېلگن. ھمدە زىردآلو و قىسى، دېب كېلگن و حاضىر اورىك دېپىلەدى. **اوروق** عثمانلى توركچەسىدە قىبىلە بۇلىنمەلرى، پادىشاھ قىرارگاھى يا اونگە تېگىشلى تاسىسات يا سىركردە تۇختىش جايى دېگن مەنادە كېلگن.

"دىوان لغات التورك"دە اوروغ اېسە تىخم و بذر و **اوروق** ھم ارقان مەناسىدە كېلگن. ھمدە **اوروق** (الف فتحىدە) چىرچەگن، اوزغن و ياردەمسىز مەنا بۇلگن. **اوروق** تىروق ھم فرغانە و كاشغر آرەسىدە بۇين و كۆتل آتى تىت بۇلگن. قزاقچەدە **اوروق** يا **اروگ** مەناسى تىنىق، تازە و صاف ھمدە قىدىمگى اوروغ، دېب كېلگن. **ارىق** خاكاس

تیلیده ایکی معنا ده: بیرى، دریا اؤرتە سیده گى ارال(قوروقلیک، جزیره) و ارالده اؤسه دینگن اؤسیم لیک و باشقه سی تینیق و مقدس کبلگن. اویغورلرده تازه همده ختای لر قدرتی نی ضبط اېتگن تورکلر معناسینی انگلته دی. **اوروق** قرغیزلرده چیرایلیک و مقبول معناسیده هم ایشله تیلگن. "سنگلاخ" سؤزلیگی ده **اوروق** اېسه ضعیف و اریغ معنا بؤلگن. **آروک** هم زردآلو و هم سلطان لردوسى تۇختش جایى، دېب کبلگن.

منبعلرده **اوروق** و **اریغ** کیشی آتی هم بؤلگن. "جامع التواریخ" ده **اریق** و **اریغ** شخص آتی کبلگن؛ اؤرنک اوچون اثرده اېسه ارغون خان نینگ امیرلریدن ذکر بؤلگن. "سنگلاخ" **اریق** نی موغول لرد شاهزاده سی، دېب یازگن. جمله دن **اریغ بوقا** چنگیزخان نیبره سی و تؤلوی نینگ اؤغلی بؤلگن. **اریق چینه** و **اریقلى** هم اېرککلر آتی ذکر بؤلگن. قرغیزلرده **اوروق** سؤزیدن **ارولى** و **ارولان** تازه لش معناسیده آلیب، قیزلر آتی، دېب ایشله تیله دی.

بوقاریده گى شرحدن شونده ی خلاصه قیلیش ممکن:

قرلوق اوروق اوچون ایکی ته امکانیت یا اؤی بار:

بیرینچی، بو آت ایکی اوروغ- **قرلوق** و **اوروق** - نینگ قۇشیلشی دن کبلیب چیققن. بو ایکی اوروغ نینگ قۇشیلشی قچان و قه بیرده بؤلگنلیگی انیق اېمس. لیکن بونده ی بیریکمه لر تورکی اوروغلر آره سیده اؤتمیشلرده کبگن ترقلگن اېدی.

ایکینچی، **قرلوق اوروق**، قرلوقلر نینگ اولاد، عایله و ترماغی کبی **اوروق** قۇشیمچه سی بیلن کبلگن بیر ترماغی دیر. اېندی، **اوروق** و **اریغ** اتمه لریگه کبلسک ده، **اوروق** گاهی ده **اریق** و **اریغ** شکلیده هم ثبت بؤلگن، اما **اریغ** اتمه سی اېسه **اوروق** شکلیده اوچره مه یدی.

ماخذلر:

۱. اتلس قریه های افغانستان، معرفی واحدهای اداری محلی ج ۲، پروژه مطالعات دیموگرافی اداره احصاییه صدارت عظمی، کابل: ۱۳۵۲.

۲. دیوان لغات التورک، تألیف شیخ محمود بن حسین کاشغری، ترجمه دکتر حسین محمد زاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۸۳.
۳. جامع التواریخ رشیدالدین فضل‌الله همدانی، تصحیح و تحشیه محمد روشن، تهران: ۱۳۸۴.
۴. فرهنگ تورکی به فارسی سنگلاخ، میرزامهدی خان استرآبادی، مقابله و تحشیه: دکتر حسین محمدزاده صدیق، نشر اختر، تبریز: ۱۳۹۴.
5. Труды по истории и этническому составу тюркских племен
Н. А. Аристов, Фонд «Сорос – Кыргызстан», Бишкек 2003
6. Кыргыз этнонимдер сөздүгү
Олжобай Каратаев, Кыргыз-Түрк «Манас» университети, 2003
7. 1Historical and Political Gazetteer of Afghanisran vol
72Ludwic W. Adamec, Graz 19
8. К проблеме взаимосвязи Енисейских надписей и современного
киргизского языка
Т. К. Абдиев, Тюрко-монгол в прошлом и настоящем, Улан-Батор

میرزا یا میرزالر

میرزالر دیگن توپونیم المار تومنیده قید ایتیلگن. مستقل اداره لر ارگانی چوبکی میرزاها دیگن قشلاقنی ثبت ایتگن و حاضرچه بو ایکی قشلاق چوبکی و میرزالرگه آیریلگن. بوندن باشقه فاریاب ولایتیده انچه قشلاقلر آتیگه میرزا اتمه‌سی اوچره‌یدی: میرزایی و قلعه مرزای ملا روف بلچراغگه، میرزا قوم افغانیه و یوسف مرزایی قرمقولگه و قیصار تومنیده هم جیره غال آقا میرزا، توارچی آقا میرزا، ترکیلیک آقا میرزا، بای های آقا میرزا، امیگی آقا میرزا و مینگ آقا میرزا. افغانستاندن تشقیری میرزالر دیگن جای باشقیرستان، تاتارستان و آذربایجان حدودیده قید ایتیلگن.

میرزا و میرزالر انچه اوروغلر آتیگه اوچره‌یدی. قرغیزلرده مورزا کول دیگن اوروغ بار. بو ایسه جورو اوروغینینگ ترماغی دیر (قره تایف بیت ۱۴۲). میرزا قرغیزلر آره سیده مورزا شکلیده تلفظ بوله‌دی. میرزا کول کیشی آتیدن آلینگن اتونیم دیر. بونگه موازی اوروغ باشقیرلرده میرزالر و قزاقلرده میرزا گول دیگن بار. قرغیزلرده ینه بیر اوروغ میرزاکه دیگن بار که قره بغیش اوروغی ترماغی دیر (بیت ۱۴۳). بوندن باشقه شامیرزا (بیت ۲۰۲)، قره میرزا (بیت ۹۵) و بای میرزا (بیت ۳۴) دیگن اوروغلر هم قرغیزلرده برگی اوروغ ترماغی دیر. شامیرزا اوروغی موازی سی تورکمنلرده هم بار و شاپولات دییله‌دی.

تورکمنلرده **مورزا بای** و مورزا بیگ دیگن اوروغلر بار (آته نیازوف بیت ۸۹). مورزا بای **گوکلان** اوروغی تیره لریدن دیر و مورزا بیگ هم ارساریلرینینگ ابدال اوروغی ترماغیری بیلن قید ایتیلگن. ایکی اوروغ نامی هم کیشی آتیدن آلینگن. شامورزا هم تکه اوروغینی اوتهمیش ترماغی ترکیبیده کیره‌دی (بیت ۱۳۳). میرزاکه ترماغیری

مورات، مالکش، کلچه، کاش قولاق، آته بیک (بیت ۱۵۵) و بوچون (بیت ۵۷) قید ایتیلگن.

قزاقلرده مورزا اوروغی جلایر قبیله‌سیگه تیگیشلی دیر. مورزا شومناق ترماغیگه مربوط دیر. **شومناق** ترماغلری قوییده کیلردن عبارت: انداس، مورزا، **قره چین**، اوراقتی، آق بیوم، **کلپی** و سوپوتای (اریستوف بیت ۱۲). جگلبایلی ترماغلریده هم مورزا دیگن ترماغ بار. جگلبایلی ایکی اوروغگه بولینه‌دی: لیز و مورزا. مورزانینگ شاخابچه‌لری بیلیش، مکیوتای، اورمنتای، قوتمنای، سیرکلی، بولگوزا و بوزیت قید بولگن (اریستوف بیت ۱۶۱). قزاقلرده بای میرزا، میرزاگول، میرزامبت، جان میرزا وغیره اوروغلر هم بار.

مورزالر باشقیرستان شمال شرقیده انه شو اتلی منطقه‌ده یشه‌گنلر (ص ۱۵۴). مونگول ترماغی مورزالر آره‌سیده قید ایتیلگن (قوزویف بیت ۱۸۷). میرزالر اوروغیگه قوییده کی ۲۱ ترماغی کیره‌دی: آق سواش، بالته گل، برکیلداق، بیشای، بوری، یتیمدر، قزاق، کوزگون، قوتلوسوره، قوتلو، قرغیز، منگول، میندیار، سیپای، سولپی، سیرزی، تاز، تاویر، تاولی، تونگاتار و آیو.

مورزالر اوروغی ۱۳ نچی عصردن اورال دریاسی بویلریده آیلی قبیله‌سی اتحادیه‌سیگه قوشیلگن (قوزویف بیت ۱۸۶). کیننراغ مستقل اوروغ بولیب صحنه‌گه کیلگن (بیت ۱۸۷). مورزالر اوروغی سیردریا یقینیده کی دشتلرگه پچینگ-اوغوز لر آره‌سیده شکلنگن (قوزویف بیت ۲۷۴). شو اوچون آیلی قبیله‌سی و اونینگ ترماغلری تورکمنلرده همده اوزبیکلرده اوخشه‌یدی (قوزویف بیت ۴۲۷).

باشقیر افسانه‌لریگه کوره آی و میرزالر اوروغی سیر دریا ساحه‌سیدن باشقیر تاغلریده کوچیب بارگنلر (قوزویف بیت ۱۹۰). شو افسانه لرده کوره بخارا بیگلریدن قیسی بیر اورال قیراغلریده کیلیب قالگن. بعضی باشقه بیر روایتلرده کوره مورزالر اجدادلری آلتای تاغلری یا مغولستان دن کیلگن دیب اشاره بولگن (قوزویف بیت ۱۹۱).

بوندن باشقه باشقیرلرده میرزا دیگن اوروغ ایسه باشقیرلرنینگ مین یا مینگ اوروغی ترماغی دیر. باشقیرلر مینگ اوروغی نینگ ۱۲ ته کتته ترماغی بار: ال کول، ازنای، ایلسکای، قونقاس، کول ایل، کوبوی، قیرق اوپله، مینلار، مرکیت، اورشاق، سرات و سوبی. میرزا ایسه کوبوی ترماغلرگه کیره دی. کوبوی ترماغلری قوییده کیلردن عبارت: اصلی کوبوی، بارتال، باتیرشا، برناک، قرمیز، میشار، مورزا، صفر، تاز، تاو، تولک، توک. اورشاق ترماغلریده میرزایی دیگن هم شاخاچه بار.

قازان تاتارلریده هم میرزالر دیگن گروه بار. بو نام محمد میرزا دیگن کیشی آتیگه باغلیغ. محمد میرزا قازان حدودیده کیلیب ینگی محلهگه اقامت ایتگن. محمد میرزا و اونینگ قوم و دوستلری یشه گن جای میرزالر باشی دیب اتلگن (میرزا خانوف بیت ۹۹). میرزالر ایسه ینگی تاتارلر گروه سیگه منسوب و میرزالر باشی هم نووتاتار منطقه سیده واقع بولگن.

آذربایجانده هم میرزالر دیگن گروه قید ایتیلگن. آذربایجان نینگ شوشا-لاچین منطقه سیده لاچینلر، میرزالر، جمیلر، ممیشلر، زمان پایه سی دیگن قشلاقلر بار. قشلاقلر آتیدن بیلینب توریدی که قشلاق آتی گروه لر آتیدن آلینگن (شاه نظروف بیت ۹۲). اوزبیکلرنینگ برلاس اوروغینی بیر ترماغی هم میرزا اتهله دی.

اوزبیکلرده هم میرزا اوروغلر آتیگه اوچره دیدی. قونغراتلرنینگ میرزا توپ دیگن ترماغی بار. بلقیس قرمیشیوا تدقیقتیگه کوره قونغراتلرنینگ بیشته اساسی ترماغلری بار: قنجغلی، وخ تمغلی، قوش تمغلی، آیینی و تارتولی. میرزا توپ ایسه وخ تمغلی ترماغلریدن بیرری دیر (قرمیشیوا ص ۹۰). وخ تمغلی ترماغلری قوییده کی لردن عبارت: اچهمیلی، بایمقلی، تراقلی، چنچیقلی، قاز ایاقلی، چومپچلی، قیچیلی، ایشکیلی، کییگهلی، جیلان تمغلی و بلغلی. میرزاتوپ قپاق سرایلر نینگ هم ترماغلریگه بار (بیگ علی یف بیت ۴۲).

میرزا اوروغی اوزبیکلرنینگ یوز اوروغی ترماغلری بیلن قید ایتیلگن. یوز اوروغی نینگ قوییده کی سیکیزته کتته ترماغلری بار: **پرچه یوز، ختای یوز، سالین، آویاس، قراپچی، نیمان-ایرگنکی، بیش یوز و سولاقلی.** میرزا سولاقلی ترماغلریگه کیره دی. سولاقلی ترماغینی بیته ته شاخاچه سی بار. ترماقلری قوییده کیلردن عبارت: کول تیپه لیک، بیش کل، غییر، چیرقیروق، میرزا، اریق و بیگلر توپی (بیگ علی یف بیت ۲۸). اوزبیکلرده میرزایی و میرزایی کلتته تایی اوروغلر هم بار (بیگ علی یف بیت ۲۰). مکشیوف ثبتیگه کوره میرزا ایسه سولاقلی اوروغیدن باشقه، پرچه یوز اوروغی نی اوچ تمغلی شاخاچه لریدن دیر (رادلوف بیت ۱۰۳ و ۶۰۳).

میرزا ایلدیزی منع لرده ذکر بولگن و کوپینچه کاتب معناسیده قید بولگن. میرزا باشقه معنالر بیلن هم ایشله تیلگن. اوربیکچه فارسچه سوزلیگی میرزا/میرزه نی کاتب، منشی، ایرککلر آتی و احترام نشانه سی معناقیلگن (یارقین بیت ۵۱۲). میرزا نوغای اردو سیده عسکرلیک-فیودال لقب بولگن. مناس داستانیده میرزا ایسه کاتب، اوسته و سخی معناسیده استعمال بولگن (قره تائف ص ۹۵). دیمک میرزا و مورزالر اوروغی نامی، میرزا لقبیدن آلینب اتنونیمگه آیلگن (قوزی یف بیت ۳۲۰). میرزا عریچه-فارسچه امیرزاده اتمه سی یعنی امیر اوغلینی قسقه شکلی دیر و تورکچه کوپلیک علامه سی لر بیلن قوشیلیب میرزالر اتنونیمی اورته گه کیلگن (سامی بیت ۱۴۴۱). آلتین اورده دن کیین نوغای اورده و تیموریلر دوریده، میرزا لقبی چنگیز خان سلاله سیدن ایری باشقه حکمران خاندانلریده آتلگن (همدولین بیت ۲۶).

میرزالر اوروغ نامی میرزا بیگ دیگن کیشی لقبیدن آیلگن (قوزی یف بیت ۱۹۱). اونینگ اولادلری و نیبره لری میرزالرگه مشهور بولگن. میرزالر باشقیرستان حدودیده آی یا آیلی اوروغی بیلن بیریرگه یشه گنلر. آیلی قبیله سی بیلن قپچاقلر و تورک لشگن مغوللر هم قوشیلیب کیتگن (قوزی یف بیت ۱۹۵). مورزالر اوزاغ اجدادلرینی مغولستانگه ایلتیب قوشه دیلر. اوزبیکلرده میرزا مغول دیگن اوروغ بار لیگی قید ایتیلگن.

ایندی بلچراغ تومنیده کی میرزا یا میرزالر قومی حقیده کیلسک، بعضی احتماللرنی کوزگه توتیش کیراک. بیرینچی بلچراغ تومنیده تورت قومدن آت توتیلگن: سما، تورک، تورکمن و میرزا. شاید میرزا اوروغی تورکمنلرده تیگیشلی بولسه. اوزبیک نسب نامه لریده تورکمن اوروغی کیلگن (ناربايف بيت ۶-۷). ایکیکینچی میرزا اوروغی شاید قزاقلرده تیگیشلی بولسه چونکه سما اوروغی هم قزاقلرده قید بولگن. اوچینچی میرزا اوروغی اورویگلرینینگ یوز اوروغی ترماغی دیر و باشقه اوروغ بیلن منطقهده کیلیب قالگن. بونی هم آیتیش کیراک که میرزا اوروغی شاید هم باشقه گروه لرگه مثال اوچون باشقیر، تاتار، قپچاق، سرای و قونغرآتلرگه علاقه سی بولسه بو اوروغلر هم اوزبیک نسب نامه لریده کیلگن (ایلمرادوف بیت ۳۷-۳۸). هر حالده میرزا یا میرزالر اوزبیکلر ترکییده منطقهده کیلیب قالگن. ثقه گلرنی آق سقال لردن ایشیتیش کیراک.

فایده لنگن منبعلر

۱. فرهنگ ازبکی به فارسی
حلیم یارقین و شفیه یارقین، انتشارات سخن ۱۳۸۶
۲. قاموس ترکی
مولف ش. سامی ج ۲، اقدام مطبعه سی ۱۳۱۸
۳. تواریخ بلغاریه
حسین امیرخانوف، انتشارات مرجانی، مسکو ۲۰۱۰
۴. Kirgiz Etnonimler Sozlugu
Olcobay Karatayev, Bişkek-2003
۵. Происхождение башкирского народа. Этнический состав,
история расселения
Р. Г. Кузеев, «Академия наук Республики Башкортостан»,
2010
۶. История башкирских родов. Кудей, Мурзалар Каратавлы.
Том 23

- Салават Хамидуллин et al, Уфа – 2017
- Нагорный Карабах: факты против лжи .у
 Арсена Мелик-Шахназарова, Волшебный фонарь, Москва
 2009
- Труды по истории и этническому составу тюркских племен .л
 А. Н. Аристов, Фонд «Сорос – Кыргызстан», 2003
- Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и .а
 Узбекистана
 Балкис Кармышева, Наука 1976
- ۹۲ бовли Узбек Эли .۱۰
 Нурали Норбоев, Тошкент 1997
- Ўзбек этнонимлари тарихидан .۱۱
 Н. Бегалиев, СамДЧТИ нашри, Самарланд 2005
- Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари .۱۲
 Н. Элмуродов, Самарқанд давлат чет тиллар институти, 2008

جومارت

جومارت توپونیم و اتونیم شکلیده اوچرهیدی اما افغانستانده جومارت توپونیمی اوچره مه دی. افغانستاندن تشقري نیچه جای نامیده جومارت اوچرهیدی. جمله دن جومارت قصاب تیهه سی اوزبیکستانده قره قلیااقستان نینگ خوجه ایلی تومنیده قید ایتیلگن (۵). جومورتاوا هم قزیل قومده بیر یوملاق تاغ دیر (۲). اوتمیشده بو محل زردشتیلر عبادت قیلش جایی بولگن، کیننچه لیک مسلمانلر اونی بوزیب قبرستانده ایلنتیرگنلر. انه شو تیهه نی قوییده شمعون نبی مقبره سی هم جایلشگن. بوندن باشقه جومارت مرکزی قزاقستانده منرال لر کانی بولگن. جومارت کول هم قزاقستان نینگ آق توبه ولایتیده بیر کول آتی دیر و بوندن باشقه جومورته لی کول دیگن کول هم قزاقستان ده ذکر بولگن. قفقاز منطقه سیده هم جومارت کول، کوبان دریای سیننگ یوقاری قسیمیگه اتله دی. جومارت کول البرز تاغیدن باشله نیب کوبان دریاسیگه قوشیله دی.

جومارت توپونیمدن علاوه اتونیم شکلیده هم اوچرهیدی. جومارت اتونیمی قزاقلرگه تیگیشلی دیر. سری جومارت یا جومارت قزاقلر نینگ نیمان اوروغی ترماغلریدن دیر (۴ بیت ۳۲۵). نیمان قزاق نینگ انچه ترماغلی بار. اریستوف نیمان قزاق نی قوییده گی ترماغلرینی قید ایتگن: ایرگنکتی، سری جومارت، بغنه لی، کوک جری، بالته لی و بوره (بیت ۱۴۲). نیمان قزاق نینگ باشقه ترماغلی آق نیمان، خوجمیت، آیداگول، سوگیرشه، تیرس تنبالی، قزای نیمان، سیمیز نیمان، دورمن نیمان، شیوشی نیمان و تولگیتای دیر (بیت ۱۶۸). قزاقلز اتنیک تزیمیده نیمان ایسه اورته یوز ترکیبیده کیره دی.

بوندن تشقري پونتین ثبتیگه کوره جومارت، نیمان نینگ ایرگنکتی اوروغی ترماغلریده کیره‌دی. ایرگنکتی نیمان لر نینگ اینگ کتته ترماغلریدن بولیب، اساسی ترماغلری قوییده کیلردن عبارت: بوره، اوتوی، چارکه، سری جومارت، کلابک، یوکواشر، کوک جری و قره تایی (پونتین بیت ۱۸۲-۳). سری جومارت اوز نوبتیده میده ترماغلرگه بولینه‌دی. اریستوف سری جومارت نینگ قوییده کی ترماغلرینی قید ایتگن: اما ایین، سایکه، قرغیز، ایمان، قونور، قوتومان و کینه‌گس (بیت ۱۴۱). سری جومارت‌گه تیگیشلی باشقه ترماغلر بولردن عبارت: بورانشی، شرغلداق، شون مورین، خوجه، خوجم بیردی، بیسکه، دولات، شیروشی و تئیکه.

نیمان قبیله‌سی اوزبیکلرده هم بار و ۹۲ باولی نسب نامه‌لرده قید ایتیلگن. اما جومارت اونینگ ترماغلریده اوچره‌مه‌یدی. لیکن اوزبیک نیمان ترماغلریدن بیری قزاق نیمان دیر (ایلمرادوف بیت ۱۰۱). انه شو ترماغ طفیلی شاید جومارت اوزبیکلر بیلن قوشیلیب کیتگن بولسه. زرافشان وادی‌سییده نیمان لرنینگ انه بو ترماغلری بارلیگی معلوم: سکیزاول نیمان، قره نیمان، قزاق نیمان، بورونساو نیمان، سازاغان نیمان، قپچاق نیمان، اوکراچ نیمان، یاقه‌لی بایلی و آق اویلی نیمان.

اما باشقه بیر منبعلرده اوزبیک نیمان ترماغلری انچه کوپ دیر. نیمانلرنینگ قوییده کی ترماغلری اوزبیکستان حدودیده ثبت ایتیلگن: ارغان، ایرانچی، بدیر، بایه، بیگانه‌لی، بوقالای، جگلبایلی، جسته‌بان، جیلانلی (ایلانلی)، جوملاق باش، آلتی آته، آق تونلی، سکیز اورو (سکیز اوروغ)، نیمان، تورتول (تورت اوغیل، تورت آوول)، تورت تمغه‌لی، اورگوچ، اوچول، چنگه‌لی، چومیچلی، قازایاقلی، قاره‌گدای، قاره سیراق، قرغه‌لی، قیل تمغه‌لی، قول تمغه‌لی، چیرقیراوق، چووالاق و آل تمغه‌لی (بیگ‌علیف بیت ۴۱).

جومارت ایرانده، هم اوروغی آتی بولیب اوچره‌یدی. جومارت ایسه، لر قومینی بیر شاخابچه‌سی دیر. بو اوروغ حقیده باشقه معلومات قولگه کیلمه‌دی. بو اوروغ علاقه‌سی قزاق نیمانلرنینگ سری جومارت اوروغی بیلن انیق ایمس.

جومارت ایلدیزی حقیده ایریم نظرلر بار. منبع لرده جومارت سخی و قولی آچیغ معناسیده اوچره‌یدی و ایلدیزی فارسی دییگن. تورکچه‌ده جومارتلیق سخی بولماق معناسیده ایشله‌تیلده‌دی. انه شو معنالر اساسیده اوغیل باله‌لرده جومارت نامی قوییلگن. رادلوف ایسه بونی یومارت و یومارتلیق ثبت ایتگن (بیت ۵۷۵) و یوقاریده‌کی معنالرنی بیرگن. قفقاز منطقه‌سیده جومارت نی فارسچه دیب جمعه و مرد کلمه‌لریدن توقیلگن دیب نظرلر بار. جمعه مرد یعنی جمعه کونی توغیلگن باله‌گه آت قوییلیب، استه سیکین جمرد و جمارد و جومارت بولگن دیگن گمانلر بار.

اما کنوزوروف جومارت ایلدیزی اوچون باشقه بیر ایضاح بیرینگن. اونینگ نظریگه کوره جومارت کلمه‌سی قدیم زردشتیلرده باریب قوشیله‌دی. اونینگ فکریچه زردشتیلر نینگ قدیمی افسانه‌لریده گویمورد دیگن بیرینچی یره‌تیلگن کیشی بیر یوزیگه کیلگن. بو افسانه‌گه کوره برچه آدملر انه شو گویموردن توغیلگن. گویمورد نامی اوستاده گایا مرتان شکلیده اوچره‌یدی (سنیساروف بیت 296). په‌لوی منبع‌لرده گمورد شکلیده کیلگن.

انتونیم‌دن تشقیری جومارت اورته آسیاده کیشی آتی بولگن. جومارت اوغیل باله‌لر آتی بولیب همده عایلوی نام بولگن. دیمک جومارت نامی سخی و قولی آچیغ معنا اساسیده اوغیل باله لرگه قوییلگن. حاضرگی زمان مثالی قزاقستان‌نینگ جمهور ریسی قاسم جومارت توقایف دیر. شونینگدیک جومارت ابوالخیر خان، شیبانی‌لر سلاله‌سی خانی نینگ شجره‌سیده هم اوچره‌یدی (سنیساروف بیت 296). بو شجره‌گه کوره جومارت ابوالخیر خان‌نینگ بوبه‌لریدن بولگن (اریستوف بیت ۹). ابوالخیر خان‌نینگ قیرق بیل خانلیگی دوریده (۱۴۲۸-۱۴۶۸) آلتین اورده‌نینگ شرقی قسمیده، تورک و تورک بولگن مغول ایلات‌لر بیرلشتیریلدی، کیینچه‌لیک قزاق ملتی اورته‌گه کیله‌دی. انه شورلرینگ بیر قسمی شیبانی خان بیلن ماورالنهرگه کیلیب اوزبیک ملتی اساسچیسسی بوله‌دی.

نیمان نینگ نسب نامه سیده کوره، نیمان نینگ ایل آته، سوگیرشی، قره کیرای، متای، سادیر و تورت اوول دیگن آلتی اوغیلی بولگن. سوگیرشی نی ایسه سری جومارت و تیرس تنگبالی دیگن ایکیکی اوغیلی بولگن. سری جومارت هم کوک جرلی، قره تای و بوره دیگن اوچ اوغیل کورگن (۸ ص ۶۲). سری جومارت اوروغی انه شو اوچ اوغیلدن اورته کیلگن.

منبعلده کوره سری جومارت تجارت ایشیگه شغللنیب، اونینگ ایکیکی خاتینی بولگن. اوغیللری هوگی انه قولیدن تاشکینتگه قاچیب کیتگن. سری جومارت اوروغی قحطلیگده اوچره گنده بار رمله لریدن یوزته مال نی سویب مردمگه بیدیره دی و اوروغینی اچلیگدن قوتقوزه دی. انه شو اوچون اونی سری جومارت یا سخی لقب بیرهدیلر. انچه وقتدین کیین، تاشکینتده باریب اوغیل لرینی تاپیب کیله دی. انه شو اوغیل لر باله لری و نیبره لری سری جومارت آتی بیلن آته له دی. شو منبعلر نیمان اوروغینی امو دریا ساحلیده قره قوم یقینیده همده افغانستانه بارلیگینی ۱۵ نچی عصر و اوندن نری ذکر ایتگن. سری جومارت نینگ جاوولی بای دیگن نیبره سینی بیته اوغیلی امان سییق، اصیل بای، السینیک، تینیزبای، کاگوتی، قوستی و فانای بولگن. انه شو بیته اوغیلدن بیش ته آخرگی سی افغانستان حدودیده یشه گن دیب قید بولگن.

اوزبیکلر آره سیده جومارت اوروغی ثبت بولمه گن، دیمک میده اوروغ بولکنی اوچون منبع لرده قید ایتیلمه گن. ممکن قزاقلر آرقه لی اوزبیکلر بیلن قوشلیب کیتگن بولسه. نیگه کیم اوزبیکلر نسب نامه لریده هم قزاق اوروغی همده نیمان اوروغ قید ایتیلگن. هر حالده جومارت باشقه اوروغلر قطاریده اوزبیکلر بیلن بیرگه بولیب اوزبیکلر حاکمیتی شاحه سیده ترقلب کیتگن. بونی هم آیتیش کیراک که اوتمیشده بغلان قته غنلر ساحه سی بولگن شاید قته غن اوروغلری بیلن منطقه ده کیلیب قالگن بولسه.

ماخذلر

O'zbek tili toponimlarining o'quv izohli lug'ati .\

To'ra Nafasov, Vazira Nafasova; Toshkent 2007

- Ўзбек этнонимлари тарихидан .л
Н. Бегалиев, СамДЧТИ нашри, Самаръанд 2005
- Опыт словаря тюркских наречий. Том 3. Часть 1. .л
В. Радлов, Санкт-Петербург 1905
- , Народы Средней Азии и Казахстана Том II .л
Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая, Изд-во
Академии наук СССР, 1963
- Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма .д
Г. П. Снесаров, Издательство «Наука» Москва 1969
- «Этнография и экология». Региональная научная сессия по итогам .л
полевых этнографических исследований в Средней Азии и
Казахстане, посвященная 60-летию научной деятельности Т. А. Ж
данко, В. Н. Басилов et al, советская этнография Р 165-167, No. 4,
1991
- История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков, том . .л
VII
Г. Н. Потанин, Издательство Daik Press, 2006
- Родоплеменной состав и расселение казахов .л
В. В. Востров, М. С. Муканов; «Наука» КазССР, 1968

اندکسلر

آق لای, ۲۲, ۳۵	آ
آق نیمان, ۸۷	آته, ۳۲, ۳۶
آقین, ۵۰	آته بیک, ۸۲
آقچه, ۷, ۵۸	آته نیازوف, ۵۸, ۵۹, ۷۱, ۷۹
آقه بروت, ۶۵	آتیمس, ۴۹, ۵۰
آل تمغلی, ۸۸	آجیرباش, ۵۳
آلان, ۲۲, ۴۹	آذربایجان, ۷۰, ۷۸, ۸۲
آلتای, ۴۱, ۶۵, ۶۶, ۶۷, ۶۸	آذری, ۵۳
آلتای تاغلی, ۸۳	آسلی, ۲
آلتی آته, ۸۸	آغلاق, ۴۹
آلتی باش, ۷۹	آغباي, ۷۴
آلتی بس, ۵۰	آق اورده, ۲۹
آلتی دؤرمن, ۲۸	آق اوپلی نیمان, ۸۸
آلتین اورده, ۷, ۸, ۳۶	آق برلی, ۵۰
آلتین اؤرده, ۴۸, ۵۰, ۵۳	آق بیوم, ۸۳
آلچین, ۱۸, ۲۴, ۲۹, ۳۰, ۴۳, ۵۳, ۵۵	آق تاغلیک, ۱۵
آما ایین, ۸۸	آق توبه, ۸۷
آمان شاه, ۵۳	آق تونلی, ۸۸
آمو دریا, ۲, ۸, ۱۲	آق تپه, ۷
آور, ۳۴	آق چیگمن, ۶۳
آوکیٹای, ۵۰	آق سرای, ۷, ۸, ۹
آویاس, ۸۴	آق سواش, ۸۳
آویغور, ۲۹, ۳۰, ۵۳, ۷۸	آق شیخ, ۲, ۴۰
آی, ۹, ۴۷, ۵۰, ۷۴, ۸۳, ۸۵	آق قنکور, ۵۳
آی بلاق, ۷۴	آق قوبیاق, ۶۳
آی بیک, ۴۷, ۵۰	آق قوبلی, ۷۰
آیداگول, ۸۷	آق قوزی باتیر, ۵۰
آیدین, ۴۸	

آیو, ۸۳	ابس نظر, ۶۲
آیینی, ۸۴	آیلی, ۸۷, ۸۵, ۸۳
	آیندی, ۴۹
ارساری, ۴۴, ۷۰, ۷۲, ۸۸	ابس نظر, ۶۲
ارشلی, ۶۰	
ارغان, ۱۰۷	۱
ارغون, ۳۱, ۴۸, ۹۸	اباخلی, ۵۲
ارغین, ۱۲, ۳۶	اباقلی, ۵۳
ارگو, ۲۷, ۲۸, ۴۱	ابدال, ۱۰۰
ارلات, ۲۹, ۳۰, ۳۱, ۳۶, ۳۷, ۶۵	ابن خلدون, ۶۲, ۶۳
اروگ, ۹۷	ابوالخیر خان, ۳۵, ۳۶, ۶۶, ۶۸
ارولان, ۹۸	ابوالخیر خان, ۲۹, ۳۵, ۵۹, ۶۰, ۸۷
ارولی, ۹۸	ابوالغازی خان, ۳۸
اریاک, ۹۷	ابوالفیض اشترخانی, ۴۲
اریستوف, ۸۲, ۸۸, ۹۶, ۱۰۱, ۱۰۶, ۱۰۷, ۱۰۸	ابوزر, ۷۶, ۷۷, ۷۸
	ایبیز, ۷۶, ۷۷, ۷۸
اریغ سریغ, ۹۵	اییس, ۷۷
اریق, ۹۵, ۹۶, ۹۷, ۹۸, ۱۰۳	اتالق, ۶۲
اریق باتیر, ۹۷	اتالیق, ۴, ۶, ۱۱, ۱۶, ۲۰
اریق بغیش, ۹۷	اچه میلی, ۷
اریق بیرکلی, ۹۷	اچه میلی, ۶۱, ۷۷, ۱۰۲
اریق پرینگ, ۹۷	احمد آته, ۴۴
اریق قرهچه, ۹۷	احمد شاه, ۵
اریق کور, ۹۷	احمد قلی خان, ۶
از سرای, ۱۲	اخچه, ۷۲, ۸۶
ازغاچ, ۵۳	ارابه چی, ۲۵
ازنای, ۱۰۲	ارال, ۶۶, ۹۸
استراخان, ۹	اریگیرلو, ۵۳
اسد آباد, ۹	اردیل, ۳۹
اشترخانیلر, ۴, ۱۰, ۳۶, ۳۷, ۸۴	اردو شاه, ۸۱
اشکاشم, ۳۱	ارزولوغ, ۶۵

الهاموف, ۸۷	اشکاشمی, ۳۰
الهتای, ۹۶	اشکمش, ۶۷
الهشه, ۵۹, ۶۰, ۶۱	اشه میلی, ۲۴
الیلی, ۴۴	اصلی کوبوی, ۱۰۲
امام صاحب, ۶۷	اصیل بای, ۱۰۹
امامقولی خان, ۳۷	افشار, ۵, ۶۵, ۷۴
امان الله خان, ۱۶	افغانستان, ۷, ۱۰, ۱۲, ۱۳, ۱۴, ۱۶, ۱۷,
امان سییق, ۱۰۹	۱۹, ۲۰, ۲۲, ۲۳, ۲۴, ۲۵, ۲۶, ۲۹,
امیگی آقا میرزار, ۱۰۰	۳۰, ۳۱, ۳۲, ۳۳, ۳۴, ۳۹, ۴۰, ۴۵,
امی مؤغول, ۳۱	۴۶, ۴۷, ۴۸, ۴۹, ۵۸, ۵۹, ۶۰, ۶۳,
امیر تیمور, ۱۰, ۳۰	۶۴, ۶۷, ۶۸, ۶۹, ۷۰, ۷۱, ۷۳, ۷۴,
امیر حسین, ۱۰	۷۶, ۷۸, ۸۰, ۸۱, ۸۴, ۸۵, ۸۶, ۸۷,
امیر شیرعلی خان, ۴۸	۸۹, ۹۰, ۹۱, ۹۳, ۹۵, ۹۶, ۹۸
امیر قیزغن, ۱۰	ال کول, ۱۰۲
اناتولیه, ۷۳	البرز, ۹۴, ۱۰۶
انتروپونیم, ۶۸	الپ بپردی, ۱۷
انتروتوپونیم, ۷۲	الدمشقی, ۸۳
انداس, ۱۰۱	السنیک, ۱۰۹
اندجان, ۴۱	الغال, ۳
اندجانی, ۱۹	القا بلک, ۹۲
اندریوف, ۳۰	القار, ۵۲
اندیجان, ۴۱	القه اولی, ۹۲
اندیجانی, ۲۰, ۲۴	القه بلایق, ۹۲
انکاجت, ۴۶	القه بلوک, ۹۲
اوترچی, ۲۹	الک, ۸۱
اوترنجی, ۲۹	الکا بلایق, ۹۲
اوتوی, ۱۰۷	الکساندر برنس, ۱۵, ۱۹
اوتهمیش, ۱۰۰	الله یاری, ۱۱
اوچ اورو, ۶۷	المار, ۷۶, ۷۸, ۸۰, ۹۵
اوچ اوروغ, ۳۹	اله تایی, ۷۲, ۸۶
	اله شه, ۶۱
	اله گونن, ۳۹

اوروک, ۵۵, ۵۶	اوچ اول, ۸۷
اورومچی, ۵۵	اوچ [اوروچ؟] اوروغ, ۸۶
اورومیہ, ۵۵	اوچول, ۱۰۷
اورہ, ۵۱, ۵۵	اور, ۵۱, ۵۲, ۵۳, ۵۴, ۵۵, ۵۶
اوریانخایلر, ۸۲	اور اوروغی, ۵۱
اوریس, ۵۳	اور تیبسقه, ۵۲, ۵۴
اوریق, ۹۶, ۹۷	اور دروازہسی, ۵۱
اوریق توقوو, ۹۷	اور شبات, ۵۲, ۵۴
اورینبورگ, ۹۶	اور شہری, ۵۱
اوریوال, ۳۰	اور قلمہسی, ۵۱
اوزبیک, ۴۲, ۴۳, ۴۴, ۴۵	اور کومانندی, ۵۲, ۵۴
اوزون حسن, ۵۳	اوراسوت, ۴۹
اوزون قودوق, ۹۲	اوراقتی, ۱۰۱
اوسای, ۶۵	اورال, ۵۱, ۱۰۱
اوستہ, ۸۶, ۹۶	اوربوغازی, ۵۱
اوسرغان, ۵۲	اوربیگی, ۵۴
اوشون, ۳۵, ۳۶, ۶۶	اورخون, ۲, ۹۵
اوغور, ۳۶	اورسک, ۵۱
اوغوز, ۹۳, ۱۰۱	اورشاق, ۴, ۱۰۲
اوغوزخان, ۱۲	اورشلیم, ۵۵
اوکراچ نیمان, ۱۰۷	اورگنج, ۵۵
اولم, ۷۱	اورگوچ, ۱۰۷
اولو دیپہ, ۷۲	اورمری, ۳۰
اولوتپہ, ۵۲	اورمنتای, ۱۰۱
اولوس, ۵۳	اوروچ اوروغ, ۷۲, ۸۶
اولیاشوم سرای, ۱۲	اوروس, ۷۱, ۸۷
اومچہ باش, ۲۵	اوروق, ۵۶, ۷۳, ۹۵, ۹۶, ۹۷, ۹۸
اون بیگی, ۴۴	اوروق تاو, ۹۶
اونغہجت, ۴۶	اوروق تروق, ۹۶, ۹۷
اونکجات, ۴۷	اوروق ساوروق, ۹۵, ۹۶

۳۷, ۳۶, ۳۲, ۲۹, ۲۰, ۱۶, ۱۵, ۴, ۲۰, ۱۶, ۱۵, ۴, ۲۰
 ۷۳, ۶۸, ۶۷, ۶۲, ۴۷, ۴۲, ۳۹, ۳۸
 ۸۴, ۸۳
 ۱۷, ۱۲, ۱۱, ۱۰, ۹, ۷, ۳, ۲, ۱۷, ۱۲, ۱۱, ۱۰, ۹, ۷, ۳, ۲
 ۳۰, ۲۹, ۲۸, ۲۷, ۲۴, ۲۳, ۲۰, ۱۹
 ۴۸, ۴۵, ۴۴, ۴۳, ۳۵, ۳۴, ۳۲, ۳۱
 ۶۸, ۶۶, ۶۴, ۶۳, ۶۱, ۶۰, ۵۹, ۴۹
 ۹۱, ۸۷, ۷۸, ۷۴, ۷۱
 ۶۸, ۵۹, ۴۸
 ۶۳, ۴۲, ۴۱, ۲۷
 ۷۲, ۶۶, ۵۹, ۴۷, ۳۱, ۲۹
 ۸۶, ۷۶
 ۲۳, ۲۱, ۱۹, ۱۴, ۱۲, ۱۱, ۷
 ۴۳, ۴۲, ۳۶, ۳۵, ۳۴, ۳۱, ۲۸, ۲۵
 ۵۹, ۵۸, ۴۹, ۴۸, ۴۷, ۴۶, ۴۵, ۴۴
 ۹۲, ۸۷, ۸۳, ۷۲, ۶۶, ۶۴, ۶۳, ۶۱
 ۹۶, ۹۳
 ۳۵
 ۹۷, ۶۵
 ۷۳
 ۶۶
 ۶۲
 ۲
 ۸۳
 ۷۷
 ۳۶, ۳۵, ۲۴
 ۶۷, ۲۳
 ۴
 ۲۴
 ۵۳
 ۳۱
 ۶۵
 ۲۴

۴۹, ۴۷, ۴۹
 ۴۷
 ۴۶
 ۴۹, ۴۸, ۴۷, ۴۶
 ۴۸, ۴۷, ۴۶
 ۴۸
 ۵۳
 ۹۳, ۹۱, ۹۰
 ۷۷
 ۹۰
 ۶۵, ۴۸, ۴۲, ۳۹
 ۷۸, ۷۷
 ۷۷
 ۳۶, ۳۱, ۱۰
 ۸۶, ۷۲
 ۵۳
 ۴۴
 ۷۸, ۷۷, ۷۶
 ۶۶
 ۶۶
 ۶۵
 ۵۳
 ۳۷, ۳۶
 ۹۳
 ۶۶
 ۳۵
 ۸۴, ۵, ۴
 ۶۰, ۷
 ۴۹
 ۳

ایلیخانبلر, ۸۴	اپسن گېلدى, ۹۶
ایلسکای, ۱۰۲	اپسن مینگلی, ۶۴
ایلم جی سرای, ۱۲	اپشیک آغاسی, ۱۶
ایلیکی, ۴	اپلؤل, ۶۲
ایماق, ۳۰, ۶۵	ایاغ آچیق, ۷۲
ایماقلر, ۴۸	ایرای, ۷۷
ایمان, ۱۰۷	ایک, ۳۹, ۵۸
ایمیرلی, ۸۷	ایت بلیق, ۵۳
ایمیک, ۸۳	ایتزچی, ۲۹
اینالو, ۵۳	ایتمییت, ۶۲
اینگه بورگ, ۴۱, ۴۵	ایتیل, ۹
اینگه بورگ بالدوف, ۴۱	ایجان, ۳۵, ۶۶
ایوین, ۶۵	ایچی, ۱۶, ۶۶, ۶۷
ایینقل, ۷۷	ایچکیلی تیموز, ۳۰
ایمچی, ۶۶	ایچیک, ۳۶
آ	ایران, ۴۱
آته, ۴۰, ۴۴	ایرانچی, ۲۱, ۱۰۷
آته بیك, ۱۰۱	ایرگنکتی, ۱۰۶, ۱۰۷
آته نیازوف, ۶۸, ۷۱, ۷۲, ۸۷, ۹۷	ایروچی, ۱۰, ۳۱
آتیمس, ۶۱	ایسم بوغه, ۸۲
آجیرباش, ۶۵	ایش بولات, ۶۵
آچه میلی, ۵۳	ایشقیلی, ۵۳
آذربایجان, ۸۶, ۹۶, ۱۰۰	ایشکی لی, ۱۰۲
آذری, ۶۵	ایق, ۴
آسلی, ۴	ایکلوکه, ۸۱
آغلاق, ۶۰	ایل آته, ۱۰۹
آغبای, ۹۱	ایل بختی, ۹۶
آق اورده, ۳۵	ایلاراس, ۸۳
آق اویلی نیمان, ۱۰۷	ایلانلی, ۱۰۷
آق اؤرده, ۵۶, ۶۶	ایلی, ۷۱

ألتى دۇرمن, ۳۴	آق باى, ۵۳
ألتين اوردە, ۹, ۱۱, ۴۳	آق برلى, ۶۱
ألتين اوردە, ۵۶, ۵۹, ۶۲, ۶۶, ۱۱۱	آق بيوم, ۱۰۱
ألچين, ۲۳, ۳۰, ۳۶, ۳۷, ۶۵, ۶۷	آق پىچاق, ۵۳
أما ايىن, ۱۰۷	آق تاغلىك, ۱۹, ۲۰
أمان شاه, ۶۵	آق تنە, ۵۳
أمو دريا, ۳, ۱۰, ۱۵	آق توبە, ۱۰۶
أو, ۴۲	آق تونلى, ۱۰۷
أوكيتاي, ۶۲	آق تىپە, ۹
أوياس, ۱۰۳	آق چىگمەن, ۷۷
أويغور, ۳۵, ۳۶, ۶۶, ۹۵	آق سراى, ۹, ۱۰, ۱۲
أى, ۱۱, ۱۲, ۵۸, ۶۲, ۹۰, ۱۰۱, ۱۰۳	آق سواش, ۱۰۱
أى بلانق, ۹۰	آق شىخ, ۳, ۴۷
أى بېك, ۵۸, ۶۲	آق قىنگور, ۶۵
أى تمغەلى, ۵۳	آق قوبياق, ۷۷
أيداگول, ۱۰۶	آق قويلى, ۸۶
أيدىن, ۵۹	آق قويونلۇر, ۵۳
أىلى, ۱۰۱, ۱۰۳, ۱۰۶	آق قۇزى باتىر, ۶۱
أيندى, ۶۰	آق لاي, ۲۸, ۴۲
أيو, ۱۰۱	آق نىمان, ۱۰۶
أينىلى, ۵۳	آقپن, ۶۲
أينىنى, ۵۲, ۱۰۲, ۱۱۲	آقچە, ۹, ۷۱, ۷۲
ب	آقە پروت, ۸۰
بابا قمچى, ۹۲	آل تمغەلى, ۱۰۷
بايرنامە, ۹, ۲۸, ۲۹	آلان, ۲۷, ۶۱
بابرلىر, ۵	آلتاى, ۴۸, ۵۲, ۵۴, ۸۰, ۸۲, ۸۳, ۸۴
بات پىناى, ۶۱	۱۱۱, ۱۰۱
باتو خان, ۹, ۱۱	آلتاى تاغلىرى, ۱۰۱
باتىرشا, ۱۰۲	ألتى آتە, ۱۰۷
بادغيس, ۴, ۸۰, ۸۱, ۸۴	ألتى باش, ۹۶
	ألتى بس, ۶۱

بارامق, ۵۹	بای اولی, ۵۹, ۶۰
بازتال, ۱۰۲	بایراملو, ۵۳
بازتولد, ۴۵	بایسای, ۶۲
بارک, ۶۶	بای سر, ۶۱
باروتی, ۴, ۸۱	بایقرار, ۶۵
باروتی بی, ۴	بایمبت, ۶۱
بارین, ۳۹	بایمقلی, ۵۳, ۱۰۲
باسای, ۶۲	بایندر, ۵۳
باسوس, ۳۴	بایه, ۱۰۷
باسیز, ۲۴	بایلی, ۶۶
باشقورتستان, ۳	بیجنه, ۸۳
باشقیر, ۷۷, ۱۰۱, ۱۰۴	بچاق, ۴۸
باشقیرستان, ۶۴, ۱۰۰, ۱۰۱, ۱۰۳	بچین, ۳۸, ۵۳
باشقیرلر, ۳, ۶۵, ۶۸, ۷۷	بحرالاسرار, ۴, ۱۰, ۳۶, ۶۶
باغلان, ۳	بخارار, ۳, ۶, ۱۰, ۱۱, ۲۱, ۲۴, ۲۸, ۳۷,
باقورت, ۸۳	۱۰۱, ۴۳
باقی محمد خان, ۴, ۳۷, ۸۴	بدخشان, ۴, ۱۴, ۱۵, ۱۷, ۲۰, ۲۳, ۲۴,
بالته گل, ۱۰۱	۲۶, ۲۷, ۳۱, ۳۲, ۳۳, ۴۱, ۴۲
بالته لی, ۱۰۶	بدرالدین بن بیسری, ۶۲
باورچی, ۳۹	بدیر, ۱۰۷
بای, ۲۷, ۲۸, ۳۲, ۴۱, ۵۹, ۶۱, ۶۵, ۸۰,	برات, ۳۲, ۸۰, ۸۱, ۸۲, ۸۳, ۸۴, ۸۵,
۸۲	برات خیل, ۸۰
بای بوغه, ۸۲	براتی, ۸۰, ۸۳, ۸۴
بای غیبیل, ۶۲	براتی بای خیل, ۸۰
بای غور, ۸۲	براق, ۲۴, ۶۱, ۸۳
بای گجی, ۴۱	برامق, ۵۸, ۵۹, ۶۰, ۶۱, ۶۲, ۶۳
بای ماولت, ۶۲	برامک, ۵۸, ۵۹
بای مؤغول, ۳۲	براموغ, ۵۸, ۵۹, ۶۰, ۶۱, ۶۲, ۶۳
بای میرزار, ۶۲, ۱۰۰	برامه, ۶۱
بای نظر مؤغول, ۳۲	برامی, ۵۸, ۶۱, ۶۳
بای های آقا میرزار, ۱۰۰	براهوایی, ۳۰

بُلاقیان, ۹۳	براهویی, ۴۱
بلیان رشیدی, ۶۲	برکه, ۹, ۴۷
بلیان مستنصری, ۶۲	برکه خان, ۹
بلچراغ, ۱۰۴	برکه خان, ۹
بلخ, ۴, ۵, ۷, ۹, ۱۱, ۱۲, ۲۰, ۲۸, ۳۱,	برکیلداق, ۱۰۱
۳۲, ۳۴, ۳۷, ۷۰, ۷۴, ۸۴, ۸۷, ۹۰,	برگو, ۸۳
۹۱, ۹۵, ۹۶	برگی, ۹۷, ۱۰۰
بلخ خانلیگی, ۴	برلاس, ۲۱, ۳۰, ۳۱, ۳۶
بلیخاب, ۵۸	برماق, ۵۳, ۶۰, ۶۱
بلیخی, ۱۳	برمغ, ۵۸
بلیغاچی, ۹۶	برمک, ۵۸
بلیقه‌لی, ۱۰۲	برموغ, ۵۸
بلیق, ۹۲	برمه, ۵۸
بلیقوت, ۳۶	برناک, ۱۰۲
بلیقیس قرمیشیوا, ۶۶, ۶۷	برنقره, ۸۲
بلند سای, ۴۱	برنگری, ۸۱
بلوچ, ۷, ۳۰, ۴۱, ۴۶, ۹۶	بروتی, ۸۱, ۸۲, ۸۳, ۸۴
بلوچلر, ۹۶	بروتی بی, ۸۴
بنایی, ۳۶	برهان الدین کشکی, ۱۴, ۱۷, ۲۰, ۲۳,
بندی کوچوک, ۵۳	۲۸, ۳۳, ۴۱, ۴۲
بنگی, ۲۳, ۳۲, ۸۶, ۸۸	برهت, ۸۲
بویک, ۸۱, ۸۲	بره‌غان, ۴۶
بوتانایف, ۸۲, ۸۳	بره‌ک, ۲۳, ۳۰, ۶۷
بوجان, ۶۲	بغلان, ۴, ۱۴, ۱۷, ۲۳, ۲۴, ۲۵, ۲۷, ۳۱,
بودای, ۲۹	۳۲, ۳۴, ۳۹, ۴۱, ۶۷, ۸۰
بودایی, ۳۵	بغنه‌لی, ۱۰۶
بورات, ۸۱, ۸۲, ۸۳	بغیشلی, ۲۵
بوراتو, ۸۰	بقله بیچه, ۲۳, ۲۴, ۳۰, ۶۷
بوراتی, ۸۰	بکاول, ۴۴, ۷۰, ۷۲
بوران, ۴۸	بکتاشیه, ۷۳
بورانشی, ۱۰۷	بلاق, ۹۰, ۹۲

بوگو، ۹۷	بورباي، ۸۶
بولاق ايلاق، ۹۱	بورجوغلى، ۸۳
بولاق قىبلەسى، ۹۳	بوردد، ۸۲
بولاقلار، ۶۳، ۶۹، ۹۲	بوردود، ۸۲
بولكە، ۷۲	بورشى، ۶۲
بولگوزا، ۱۰۱	بورغوت، ۸۳
بومن، ۲۰	بورقوت، ۱۰، ۳۱، ۳۵، ۳۶، ۶۶، ۸۳
بونىكەم، ۱۲	بوركە، ۱۵، ۱۶، ۲۴، ۲۵، ۶۷
بويرات، ۸۲، ۸۳	بوركە-تىمىز، ۶۷
بىھرام شاھ، ۹۱	بوركى باورچى، ۳۹
بىھرىن، ۲۹، ۳۶	بورگوت، ۸۳
بىھسودى، ۸۲	بورمە، ۵۸
بۇرە، ۸۳	بورناك، ۵۳
بۇرى، ۳۹، ۴۶، ۶۵، ۷۸، ۸۳، ۸۶	بوروت، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵
بۇرى اونگەجىت، ۴۶	بوروتى، ۸۴
بۇرى باي، ۵۳	بوروزنان، ۸۷
بۇلاچى، ۶۰	بورونلوق، ۸۷
بۇلاد آقا، ۳۹	بورونسائور، ۱۰۷
بۇلەچى، ۳۶	بورە، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۹
بۇين ترغ، ۶۵	بورەغان، ۵۴
بۇيىن، ۱۹	بورى، ۹۶، ۱۰۱
بېبرىس، ۶۲	بوريات، ۸۰، ۸۳
بېتلى، ۷۲	بوريت، ۸۳
بېسىرى، ۶۲	بوزانكور، ۸۳
بېش اوول، ۸۳	بوزىيت، ۱۰۱
بېش بالە، ۱۹، ۵۳	بوغە، ۵۲
بېش تېنتىك، ۸۸	بوغەجىلى، ۵۳
بېش قرىن، ۱۵، ۲۰	بوقالاي، ۱۰۷
بېش قزان، ۵۳	بوكاس، ۶۲
بېش قوبان، ۱۹، ۶۷	بوکاول، ۷۲

بيگوجى, ۸۱	بيك, ۱۲, ۳۷, ۶۲, ۶۵, ۸۷
بيليش, ۸۶, ۱۰۱	بيك توده, ۵۳
بيليكچى, ۵۲	بيك قرامان, ۶۵
بيليو, ۲۸	بيك نظر, ۶۲
بيماغلى, ۶۵	بيكاول, ۲۴
بينگ, ۲	بيگ, ۱۶, ۲۱, ۶۴, ۶۵
پ	بيگزاد, ۳
پالوان, ۱۶, ۲۴	بيگليگ, ۱۶
پچينگ, ۱۰۱	بيات, ۵۳
پراچى, ۳۰	بيغه, ۸۱
پرچه يوز, ۷۷, ۱۰۳	بيوغه, ۸۱
پرمان, ۵۳	بيركه, ۴۷, ۶۵
پروار, ۹۱	بيرون سونه, ۸۴
پروان, ۹, ۹۵	بيرهت, ۸۳
پس مؤغول, ۳۲	بيسكه, ۱۰۷
پشت تۇپ, ۹۲	بيش تمغەلى, ۵۲
پشتور, ۷	بيش كپە, ۴۰
پشتون, ۳۰, ۷۱	بيش كل, ۱۰۳
پلوان, ۶۷	بيش يوز, ۱۰۳
پليپچوك, ۸۸	بيش يوس, ۷۷
پنج درياسى, ۲۱	بيشاي, ۱۰۱
پنجه كېنت, ۳	بيشتن بىر, ۳۹
پنگانى, ۱۶, ۲۴, ۶۷	بيغور, ۸۱
پوچن سراى, ۱۲	بيك زيان, ۷۷
پورات, ۸۲, ۸۳	بيكاول, ۲۴
پوروت, ۸۲	بيكاوول, ۸۳
پوگانى, ۶۵	بيكوجى, ۸۲
پولات كيل, ۲۵	بيگ, ۷۲, ۸۱
پولادچى, ۳۷	بيگانهلى, ۱۰۷
پيرقلى بې مينگ, ۴	بيگلر توبى, ۱۰۳

تاوولی, ۱۰۱	پیرهت, ۸۲
تاویر, ۱۰۱	پیشمک, ۷۱
تایجیوت, ۳۹	پیشه یی, ۶۵
تایماز, ۶۸, ۶۴	پیکراغ, ۳۰
تایماز بابا, ۶۸	
تایماس, ۶۸, ۶۴	ت
تایماق, ۶۸	تایین, ۴۸
تایمس, ۶۸, ۶۷, ۶۶, ۶۵, ۶۴, ۳۵	تات, ۷۱
تایمنی, ۳۰	تاتار, ۲۵, ۳۰, ۳۱, ۷۳, ۸۸, ۱۰۴
تیبیر, ۸۶, ۷۲	تاتارستان, ۳, ۶۴, ۱۰۰
تپه گجی, ۴۱	تاتیغاس, ۷۷
تحفة التواریخ, ۳۵, ۴۷, ۵۲	تاجیک, ۷, ۸۱
تخار, ۴, ۱۴, ۱۷, ۲۱, ۲۳, ۲۴, ۲۷, ۳۱	تاجیکستان, ۳, ۱۶, ۱۷, ۲۱, ۲۴, ۲۹, ۳۱
تخار, ۳۴, ۳۹, ۴۱, ۴۲, ۴۵, ۶۰, ۶۴, ۸۴	تاجیک, ۶۶, ۷۶, ۹۱, ۹۶
تخت سلیمان, ۴۱	تاجیک, ۳۰
تذکره مقیم خانی, ۴	تارتولی, ۱۰۲
تراقلی, ۱۰۲	تاریخ ابوالخیر خانی, ۳۵
ترخان, ۳۱, ۶۵	تاریخ ابوالخیر خانی, ۶۶
ترسکه, ۶۲	تاریخ رشیدی, ۲۹, ۳۳
ترکیلیک آقا میرزا, ۱۰۰	تاریخ مقیم خانی, ۴, ۷, ۱۱, ۱۲, ۱۳, ۳۷
ترمز, ۴, ۸۴	۴۰
ترو مؤغول, ۲۸	تاز, ۲۱, ۲۴, ۴۸, ۶۷, ۱۰۱, ۱۰۲
تریستان, ۸۱	تاس, ۱۶
تغان, ۷۲	تاشکور, ۹۶
تقای خواجه, ۶۱	تاغ, ۸۳, ۹۶
تقای, میماق, ۶۲	تاغای, ۵۲
تغزغز, ۹۳	تالتیم, ۷۷
تقتامیش, ۶۵	تالقان, ۱۴, ۲۰, ۳۲, ۴۱, ۴۲, ۴۵, ۶۴
تکه, ۶۴, ۶۵, ۹۷, ۱۰۰	۶۸, ۶۵
تکه تؤیمس, ۶۴, ۶۵	تاو, ۱۰۲
	تاوباش, ۶۵

تورکمنلر, ۲۴, ۶۱, ۶۵, ۷۱, ۷۴, ۸۷	تلکچی, ۶۰
تورگوتلر, ۸۲	تلنگ, ۴۹
توروکشر, ۵۲	تلنگوت, ۴۹
توغ سرای, ۱۲	تلنگود, ۴۹
توغان, ۴۳	تمه, ۱۰, ۳۱
توغای, ۳۱, ۶۱	تنالکوت, ۴۹
توغول, ۶۷	تندورک, ۹۱
توغه لان, ۱۶, ۱۷	تنگتوت, ۶۶
توغیز, ۵۲, ۵۳	تنگوت, ۳۵, ۳۶, ۶۶
توق سرای, ۱۲	تنلکوت, ۴۹
توقیس, ۶۱	تنیکه, ۱۰۷
توقسبه, ۸۳	توارچی آقا میرزار, ۱۰۰
توقشورمیش, ۷۳	تواک, ۱۰۲
توقلی, ۷۲	توبای, ۳۵, ۳۶, ۶۶
توکی, ۶۲	توبین, ۳۶
توگزار, ۵۸	تویار, ۵۳
توگل, ۲۴, ۶۲	تورت اوغیل, ۱۰۷
توگول, ۱۶	تورت آوول, ۱۰۷, ۱۰۹
توگه رک, ۳۰	تورت تمغهلی, ۱۰۷
توگه رک, ۶۷	تورتاولی, ۵۲
توگه رهک, ۲۳	تورتول, ۱۰۷
تولخر, ۴۰	تورسونوف, ۹۲
تولک, ۱۰۲	تورغای, ۶۵
تولکچی, ۶۰	تورک, ۲, ۱۰, ۱۴, ۲۱, ۲۷, ۲۸, ۲۹, ۳۰
تولکیچی, ۲۳, ۲۴, ۳۰, ۳۱, ۶۷	, ۳۱, ۳۲, ۳۵, ۴۳, ۵۲, ۶۸, ۸۲, ۸۸
تولگیتای, ۱۰۶	۱۰۸, ۱۰۴
تولگیت, ۴۸	تورکستان, ۷, ۱۶, ۱۹, ۲۲, ۶۰, ۶۵, ۶۹
تومان, ۲	۹۱
تومن, ۳۵, ۳۶, ۶۶	تورکلر, ۲, ۴۳, ۶۲, ۸۵, ۹۵, ۹۸
تومه لاق, ۱۷	تورکمن, ۲۴, ۳۰, ۳۱, ۳۷, ۳۸, ۵۳, ۶۵
	۶۸, ۷۱, ۹۷, ۱۰۴

جورولوق, ۴۶	جان قتهغن, ۱۶, ۶۷
جوزجان, ۹, ۲۷, ۳۱, ۳۲, ۳۳, ۳۴, ۷۰,	جان ميرزا, ۱۰۱
۷۴, ۷۱	جاور كېلدى, ۲۴
چولكه, ۴۸	جاوقدور, ۱۷
جومارت, ۱۰۶, ۱۰۷, ۱۰۸, ۱۰۹	چاولى باي, ۱۰۹
جومارت قصاب, ۱۰۶	چابىلى, ۳
جومارت كول, ۱۰۶	چت, ۳۰, ۳۵, ۳۶, ۶۵, ۶۶
جومرت, ۶۱	چرم, ۳۲
جوملاق باش, ۱۰۷	چستهبان, ۱۰۷, ۵۳
جومورتهلى كول, ۱۰۶	چشكك, ۳۹
جووان, ۳۱	چشه, ۸۱
جوى سراي, ۹	جعفرى, ۸۲
جۇگى, ۳۰	چكه اياق, ۹۶
جيت, ۴۹	چگلبايلى, ۱۰۱, ۱۰۷
جيد, ۴۹	چاللى, ۳۰
جيره غال, ۱۰۰	چلاير, ۷, ۱۰, ۱۳, ۱۷, ۲۲, ۲۶, ۳۰, ۳۱,
جيره غال آقا ميرزا, ۱۰۰	۳۳, ۳۶, ۴۰, ۴۵, ۴۹, ۶۳, ۶۵, ۶۹,
جيزخ, ۳, ۷۶	۷۴, ۹۳, ۱۰۱
جیلان تمغىلى, ۱۰۲	چلنگ, ۴۸
جیلانلى, ۱۰۷	چمان تاي, ۷۲, ۸۶
جیلانى, ۴۰	چمشيدى, ۳۰, ۶۵, ۸۲
جیلای, ۶۱	چمیت, ۴۸
جیلغه ساي, ۲۱	چمیللر, ۱۰۲
جيم لاوچى, ۳۴	چنگلى, ۳۹, ۵۳
جيملاوچى, ۲۷, ۴۲	چنلى, ۷۱
جيه ن سراي, ۱۲	جنوبى تورکستان, ۱۴
چ	جوالاتق, ۴۶
چاردره, ۳۴	جوجى خان, ۱۱, ۵۶, ۶۶
چارشنگى, ۷۱	چوركتى, ۷۷
چارکېنت, ۹۰	چورمتى, ۷۷
	چورو, ۱۰۰

چوراس, ۵۲	چال, ۶۷, ۸۷, ۸۸
چوراق, ۶۷	چال بچه, ۵۳
چوران, ۵۳	چاوچی, ۱۶
چورک, ۱۶, ۲۴	چاووش, ۸۱
چولک, ۵۳	چدای, ۵۳
چومت, ۶۵	چرچور, ۳۹
چومبجلی, ۱۰۲, ۱۰۷	چرکه, ۲۸
چون بغیش, ۵۲	چریکچی مؤغول, ۳۰, ۳۱
چون قان, ۷۷	چشم ابرو, ۳۶
چونگ, ۳۰, ۳۱	چشمه گیلک برات, ۸۰
چونگور, ۵۹	چغانسرای, ۹
چووالاق, ۱۰۷	چفتای, ۱۷, ۴۳, ۶۵
چووت, ۳	چفتایلر, ۱۰, ۸۴
چوولو, ۶۵	چغه سرای, ۹
چوه, ۵۳	چکاب, ۸۱
چهار تگاب, ۴۸	چکاو, ۸۱
چهار کندر, ۹۱	چکیچ, ۷۲
چییلی, ۳	چل چوغه‌ی سرای, ۱۲
چینی, ۵۳	چلیکه, ۵۳
چیچق, ۱۴	چماچ بی خان, ۳
چیچک, ۱۴	چمتال, ۳۲
چیچکتو, ۴۶	چنچیق‌لی, ۱۰۲
چیچکه, ۱۴, ۱۵, ۱۶, ۱۷, ۶۷	چنگچیلی, ۵۳
چیرای, ۱۱	چنگه‌لی, ۱۰۷
چیرقیراق, ۱۰۷	چنگیز, ۹, ۲۷, ۳۱, ۳۹, ۴۲
چیرقیروق, ۱۰۳	چنگیز خان, ۹, ۲۷, ۴۲
چیکه, ۱۴	چوبی, ۴
چیگیل, ۵۲	چوپاق, ۵۲
چیم سرای, ۱۲	چوچه گر, ۱۵
چیمبای, ۳۵, ۶۶	چودور, ۹۷

ختای یوزر, ۱۰۳	چین, ۲, ۴۴, ۸۲
خدا نظر بیگ, ۱۵	
خدایار خان, ۳	ح
خدایبیردی دانیاروف, ۴۵	حاجی بچه, ۵۳
خدیرلی, ۱۴	حاجی بی مینگ, ۵
خرم, ۷۲, ۵۸, ۴۱	حاجی بی خان, ۶
خرم و سارباغ, ۵۸	حاجی عبدالرسول, ۱۶
خزر, ۲	حاجی گیرای, ۵۱
خسرو سلطان, ۴	حاجیلو, ۵۳
خلج, ۶۵, ۶۳	حافظ تانش, ۳۶
خلجلر, ۶۱	حافظ مؤغول, ۲۸, ۳۰, ۳۱, ۳۲
خلخلر, ۹۳	حدود العالم, ۹۳, ۹۴
خندقی, ۹۲	حدود العالم, ۴۵
خواجم بیردی بکاول, ۴	حسین علی یزدانی, ۸۱, ۸۵
خواجه, ۱۰, ۱۱, ۱۴, ۱۶, ۳۱, ۳۲, ۳۷,	حصار, ۱۵, ۷۳
۴۲, ۴۵, ۴۶, ۴۷, ۴۸, ۷۰, ۷۱, ۸۱,	حصاری, ۳۹
۸۲	حکومت خان, ۶
خواجه اخته, ۷۱	حیدر اونگه جیت, ۴۶
خواجه ایلغار, ۳۲	حیدر بیگ, ۸۱
خواجه سمندر, ۱۰, ۱۱, ۳۷	حیدری اونگه جیت, ۴۶
خواجه عبدالحکیم ترمذی, ۱۱, ۴۵	
خواجه غار, ۱۴, ۳۲	خ
خواجه گذر, ۱۴	خاپ, ۵۳
خواجه لر, ۴۷	خاسه, ۵۳
خوارزم, ۵۹	خاش, ۳۲
خوارزمشاهیلر, ۸۴	خاکاس, ۸۲, ۸۳, ۹۷
خوتونلر, ۸۲	خان آباد, ۹, ۲۰, ۶۷
خوجم بیردی, ۱۰۷	خانقار, ۹۲
خوجمیت, ۱۰۶	خانیکوف, ۱۱, ۱۴, ۲۸, ۳۵, ۴۳
خوجه, ۳, ۱۷, ۶۱, ۱۰۶, ۱۰۷	ختای, ۱۰, ۲۵, ۲۹, ۳۱, ۳۵, ۳۶, ۴۱,
خوجه پرانی, ۶۱	۹۱, ۶۶

دشت قلعه, ۱۴, ۹۵	خوجه قۇچقارى, ۱۷
دلاور خان, ۶, ۴۸	خوجهلر, ۹۶
دند شهاب الدين, ۴۱	خودى, ۵, ۸۱, ۹۵
دوخار, ۵۳	خوش گلىدى چىچكە, ۱۴
دوراب بېگ, ۲۰	خوشك, ۸۱
دوربت, ۳۹	خوقند, ۳, ۵۲
دوربتلر, ۸۲	خوقند خانلىگى, ۳
دورمن, ۲۱, ۳۹, ۴۰, ۶۶, ۷۲, ۸۶, ۸۷	خۇجە قۇچقارى, ۲۴
دورمن نىمان, ۱۰۶	خياللىر, ۷۲
دوروان, ۳۹	خيشە, ۷۲
دوساي, ۶۲	خيوه, ۵۱
دوسكە, ۵۳	د
دوقوز, ۷۱	داتخە, ۷۱
دولات, ۱۰۷	داسوقلر, ۷۱
دولت آباد, ۳۲, ۷۰, ۷۱	داكتر لارد, ۶۷
ده صلاح, ۸۰	دالبە, ۵۳
ده نور, ۱۵	داولر, ۷۱
دهن اوروق, ۹۵	داى زنيات, ۸۱
دهنه غورى, ۵۹	داى فولاد, ۴۱
دۇربان, ۳۴, ۳۸, ۳۹	دايزنگى, ۴۱, ۸۲
دۇرمان, ۱۰, ۳۱, ۳۴, ۳۸, ۳۹	دايكندى, ۸۱
دۇرمن, ۳۴, ۳۵, ۳۶, ۳۷, ۳۸, ۳۹	دده قورقوت, ۸۸
دۇلان, ۳۱	درانيلىر, ۵, ۱۵
دۇلداى, ۳۱	درىيس, ۶۲
دېوان براتى, ۸۰	درخد, ۴۲
دېوانه براتى, ۸۰	درخدلر, ۴۲
ديره اسماعيل خان, ۱۵	درزاب, ۳۲
ديوان, ۴۴	درقد, ۴۲
ديوان لغات التورك, ۷۲, ۷۴, ۷۸, ۸۹, ۹۲,	دره صوف, ۹۰, ۹۱
۹۴, ۹۷, ۹۹	دستور الملك, ۳۷
ديور, ۳۸	

ساربان, ۶۵	دبیت, ۴۸
سارت مؤغول, ۳۱, ۲۹	ذ
ساری, ۳۱, ۶۱, ۶۵, ۷۳, ۷۷	ذکی ولیدی, ۳, ۱۱, ۱۴, ۱۹, ۲۰, ۲۸,
ساری باش, ۳۱	۳۵, ۴۳, ۴۴, ۴۵, ۴۷
ساری سالتق, ۷۳	ذوالقدر, ۸۷
ساری سالتق بابا, ۷۳	ر
ساری سالتق دهده, ۷۳	راحة الصلور, ۷۳, ۷۴
ساری گۆگجه, ۶۵	رادلوف, ۱۰۳, ۱۰۸
ساریق, ۶۱	رستاق, ۱۴, ۲۳, ۲۷, ۲۹, ۳۲, ۳۴
ساز, ۷۷	رکن الدین بپیرس, ۶۲
سازاغان نیمان, ۱۰۷	رمبای, ۶۲
ساغیب گیرای, ۵۱	روس, ۲, ۷۲, ۸۷
ساقا, ۲۳, ۲۴, ۳۰, ۶۷	روشانی, ۳۰
سالتق, ۷۰, ۷۱, ۷۲, ۷۳, ۷۴, ۸۶	رهنمای قتهغن و بدخشان, ۴۱
سالتقلر, ۷۴	ز
سالتوق, ۷۱, ۷۲	زار برون, ۲۴
سالتیق, ۷۰	زامبری, ۵۳
سالجوق, ۷۱	زرافشان, ۳, ۴۳, ۱۰۷
سالطق, ۷۰	زرگر, ۷۱
سالنامه خواجه عبدالحکیم ترمذی, ۴۲, ۴۵	زور برون, ۱۷
سالور, ۲۷	زوری, ۳۰
سالی سرای, ۱۰	زوریم, ۶۱
سالیبر, ۹۷	زیمات, ۸۲
سالین, ۷۷, ۱۰۳	س
سان چارک, ۹۶	سادات, ۸۱
سانچولی, ۶۰	ساده, ۷۷
ساوروق, ۹۵, ۹۶	سادییر, ۱۰۹
ساوری بوزر, ۵۳	
سایان, ۶۱	
ساییریای, ۲۷, ۷۶	

سری, ۱۶, ۱۷, ۲۴, ۳۸, ۴۰, ۶۲, ۶۵,	سایکه, ۱۰۷
۶۷	سبحانقولی خان, ۵, ۱۱, ۳۸
سری باش, ۶۵	سبحانقولی خان, ۵
سری بغیش, ۵۲	سبورزان, ۵۹
سری جومات, ۱۰۶	سقاو, ۲۴
سریغ باش, ۱۵, ۲۰	سرات, ۱۰۲
سریقلمر, ۷۱	سراج التواریخ, ۷, ۴۷, ۴۹, ۸۳
سزای کلان, ۴۷, ۶۱	سرای, ۹, ۱۰, ۱۱, ۱۲, ۳۱, ۳۷, ۶۰,
سغدلر, ۸۸	۱۰۴
سقاب, ۲۳, ۲۴, ۲۵, ۸۸	سرای بوقار, ۱۱
سقاہہ, ۲۳	سرای جورمہ, ۱۰
سقاو, ۲۳, ۲۴, ۸۹	سرای خواجہ, ۹
سقاو لور, ۲۴	سرای سالیقای, ۱۲
سقاوہ, ۲۳	سرای کرائیت, ۱۲
سقای, ۶۵	سرایلی, ۴
سقلاب, ۲, ۲۵	سرآسیا, ۹۲
سقلیب, ۲۵	سرپل, ۴, ۶, ۷, ۹, ۲۷, ۳۱, ۵۸, ۷۱, ۷۴,
سقوو, ۲۵	۸۴
سقیور, ۲۴	سرچین, ۸۱
سکسان, ۳۹, ۶۷, ۷۷	سرخ, ۲۸, ۴۲
سکسان تیاق, ۷۷	سرخابی, ۸۱, ۸۲
سکیز اورو, ۱۰۷	سرخان دریا, ۴۰, ۷۲, ۷۶
سکیز اوروغ, ۱۰۷	سرخی, ۲۷
سکیز اول, ۱۰۷	سردار اسحاق خان, ۱۶
سل جاووت, ۱۵, ۲۰	سرسان, ۱۲
سلتق, ۷۰	سرقای, ۷۷
سلتک, ۷۰	سرقمش, ۶۵
سلتوق, ۷۰, ۷۳	سرمنتای, ۱۷, ۲۴
سلجوت, ۶۷	سر میش, ۶۵
سلجوق, ۷۲, ۷۳, ۷۴	سروغ, ۱۵
سلجوق بن لقمان, ۷۳	سرون, ۸۱

سويوندوق, ۸۷	سلجوق بى, ۷۳
سۇزمە قلعه, ۵۸, ۶۱, ۶۳	سلجوق بيك دقاغ, ۷۳
سۇلدوز, ۳۱	سلجوقنامە, ۷۳
سۇنگ, ۵, ۶۵, ۸۴	سلجوك, ۷۳
سبوك, ۸۲	سلجوك سوباشى, ۷۳
سيات, ۶, ۵۱, ۷۱	سلسلة السلاطين, ۸۲
سياه انجیر, ۹۲	سلسلة السلاطين, ۳۷
سيپاي, ۱۰۱	سلطان مراد, ۱۶, ۲۰, ۲۱
سيچوان, ۴۴	سليمان, ۴۴
سير بويونلوك, ۷۷	سماى, ۱۰۴
سير دريا, ۱۰۱	سمرقند, ۳, ۶, ۱۴, ۷۲, ۸۸
سيراچى, ۶۰	سمنگان, ۴, ۱۵, ۳۴, ۵۸, ۶۰, ۹۰, ۹۳
سيرزى, ۱۰۱	سنجقلى, ۵۲
سيركلى, ۱۰۱	سندر, ۱۵
سيرگهلى, ۵۲	سنگ نوشته, ۱۵
سيس, ۲۷	سنگچارك, ۳۲
سيسى, ۲۷, ۹۷	سنگليچى, ۳۰
سيسى لر, ۹۷	سنگور, ۴۰
سيف الدين اخسيكىتى, ۴۳	سوباق, ۱۲, ۲۴, ۴۸
سيف الدين سكر, ۶۲	سوبك, ۲۳, ۳۰, ۶۷
سيف الدين سونقور, ۶۲	سوبى, ۱۰۲
سيف الدين قلاوون, ۶۲	سوپوتاي, ۱۰۱
سيف سرايى, ۱۰	سوراش, ۵۲, ۵۷
سيف الدين برامق, ۶۲	سوگيرشه, ۱۰۶
سيك, ۳۰	سوگيرشى, ۱۰۹
سيميز, ۲۱	سولاقلى, ۷۷, ۱۰۳
سيميز نيمان, ۱۰۶	سولپى, ۱۰۱
ش	سولته, ۵۲
شاپولات, ۱۰۰	سومر, ۵۵, ۵۶
شاجنگ, ۹۱	سووچى, ۲۳

- شادی باز، ۳۰
شادیان، ۹۱
شار، ۶۵
شاغلاقی، ۶۰
شامورزار، ۱۰۰
شامیرزار، ۱۰۰
شاهخ خان، ۳
شاهمراسی، ۸۸
شبرغان، ۷۲، ۷۱، ۳۹، ۴
شجره تراکمه، ۳۸
شرشره، ۹۲
شرغلداق، ۱۰۷
شرفنامه شاهی، ۳۶
شرقی هند، ۱۹، ۱۲، ۶
شغنائی، ۳۰
شکرک، ۷۳
شکور پروانه چی، ۴
شوتقره، ۶۱
شور بولاق، ۹۲
شور وبلاق، ۹۱
شورتان، ۸۳
شورمن، ۳۰
شومناق، ۱۰۱
شون مورین، ۱۰۷
شیبانی خان، ۱۰، ۲۰، ۳۱، ۳۴، ۳۶، ۶۸،
۸۷
شیبانی نامه، ۴۵، ۴۴، ۳۶
شیبانیلر، ۸۴، ۳۶، ۳۵، ۳۴، ۱۲
شیخ سلیمان افندی، ۵۶، ۵۴
شیخ عبدال حسن اولیار، ۴۲
شیخ محمدی، ۳۰
- شیخ نظر، ۵۳
شیر محمد خان، ۶
شیرپچه، ۶۷، ۳۰، ۲۴، ۲۳
شیردم، ۷۲
شیرین تگاب، ۳۲
شیشکه، ۲۴، ۱۴
شیوشی نیمان، ۱۰۶
- ص
صاحب نظر، ۱۶
صالح، ۴۵، ۴۴
صفر، ۱۰۲
صفویلر، ۵
صقالیب، ۲۵
صقلاب، ۲۵
صقلاییه، ۲۵
صقلب، ۲۵
صیاد، ۷۶، ۶
- ط
طاهری، ۳۰
طایفه دؤرمن، ۳۴
طویمست، ۶۴
- ظ
ظهیرالدین محمد بابر، ۳۳، ۲۹
- ع
عادل بی، ۵، ۴
عبد المومن خان، ۶
عبدالرحمان خان، ۸۱، ۵

فیض آباد, ۳۱	عبدالعزيزخان, ۳۷
	عبدالله خان, ۴
ق	عبدل, ۸۲, ۸۱, ۴۲
قال خان, ۵, ۴	عبيدالله نامه, ۳۷, ۴
قاجار, ۷۲	عرب, ۹۶, ۸۳, ۳۶, ۳۰
قاجای, ۵۳	عرب نمى, ۶۷, ۲۳
قاچور, ۴۵, ۴۴	عزالدين ازدمر, ۶۲
قاچىق, ۹۶	على, ۳۷, ۳۱, ۳۰, ۲۹, ۲۸, ۲۵, ۲۴, ۶
قادجى, ۴۵, ۴۴	۹۵, ۸۹, ۸۵, ۸۱, ۷۴, ۴۳
قارا قىنگور, ۶۵	على بېردى, ۲۴
قاره, ۱۰۷, ۷۷, ۵۳, ۵۲, ۵۱, ۳	على مغول, ۴۳
قاره بوره, ۵۳	على مؤغول, ۳۱, ۳۰, ۲۹, ۲۸
قاره تمغەلى, ۵۳	على يار خان, ۶
قاره سىراق, ۱۰۷	علمردان, ۹۰
قاره قىسماق, ۵۳	عنبركوه, ۲۸
قاره قىپاق, ۵۳	
قاره قورساق, ۵۳	غ
قاره قۇنغرات, ۵۳	غاشور, ۹۰
قاره قىراق, ۵۲	غايىنا, ۶۵
قاره گداى, ۱۰۷	غىبىر, ۱۰۳
قاره, مىرزا, ۳	غورچى, ۸۶
قاره كىش, ۵۳	غۇر, ۸۴
قاز اياقلى, ۱۰۲	
قازان, ۱۰۲, ۳۳	ف
قازا اياقلى, ۱۰۷, ۵۳	فارسى, ۹۹, ۸۹, ۸۸, ۷۴, ۳۰
قازمه بولاق, ۹۲	فارياب, ۹۵, ۸۴, ۸۰, ۶۸, ۶۵, ۴۷, ۹
قان تمغەلى, ۵۲	فردوس الاقبال, ۲۶, ۲۴
قاناي, ۱۰۹	فرستان, ۸۲, ۸۱
قاوچىن, ۳۱, ۲۱	فرغانه, ۹۷, ۹۶, ۶۰, ۳۷, ۱۲, ۳
قاوده, ۵۳	فرمانچى, ۱۲
قاورغە, ۹۲	فيروز كوهى, ۳۰

قراچی، ۳۱	قربچہ، ۷۷
قباد چیچک، ۱۵	قرساقچی، ۷۲
قباد خان، ۱۵	قرغلی، ۱۰۷
قبادیان، ۳۴	قرغیز، ۴، ۷۷، ۸۸، ۱۰۱، ۱۰۷
قبادیانی، ۳۹	قرغیزلر، ۳، ۸۷
قبیچاق، ۸۲	قرقین، ۹، ۹۷
قبرغہ، ۷۷	قرلوق، ۲۱، ۲۳، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۴، ۳۵
قپچاق، ۳، ۴، ۷، ۹، ۱۰، ۱۲، ۲۱، ۲۷	۳۶، ۴۲، ۶۵، ۶۶، ۹۵، ۹۶، ۹۸
۳، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۴۷	قرلوقلر، ۱۶، ۲۸، ۴۲، ۹۳، ۹۵
۴۸، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۸	قرلیغاچ، ۲۱
۷۷، ۸۱، ۸۷، ۹۶، ۹۷، ۱۰۴، ۱۰۷	قرمشیوار، ۱۶، ۱۷، ۳۰
قپچاق دشتی، ۳۵	قرمیز، ۱۰۲
قپچاق لہجہسی، ۲۷	قرمیش، ۷۷
قپچاق نیمان، ۱۰۷	قرہ، ۳، ۵، ۱۲، ۱۷، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۲۸
قپچاق-دورمن، ۳۸	۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۸، ۴۱، ۴۲، ۴۴
قپچاقلر، ۴۸، ۶۲، ۶۹، ۷۷، ۸۲، ۸۳، ۸۴	۴۶، ۴۷، ۴۸، ۶۱، ۶۵، ۷۱، ۷۲، ۷۷
۸۸، ۹۲، ۹۶، ۹۷	۷۸، ۸۲، ۸۳، ۸۶، ۸۹، ۹۲، ۹۳، ۹۵
قتای یوز، ۷۷	۹۶، ۹۷
قتہ غن، ۴، ۵، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۰، ۲۱	قرہ ایشکی، ۴۸
۳، ۳۳، ۳۶، ۴۱	قرہ باتیر، ۶۱
قتہ غن، ۵، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۰	قرہ باغ سرای، ۱۲
۲۱، ۲۳، ۲۴، ۳۴، ۳۷، ۳۸، ۶۷	قرہ بکاول، ۷۲
قتہ غن قلعہسی، ۲۴	قرہ بورہ، ۶۲
قجہ ی، ۴۴، ۴۵	قرہ بوریکلی، ۸۳
قچی، ۴۱	قرہ بولاق، ۹۳
قچی و سبزی مار، ۴۱	قرہ بوین، ۷۲
قدی، ۸۲	قرہ بپردی، ۵۳
قرا بلک، ۹۲	قرہ تائی، ۱۰۷، ۱۰۹
قرا گۆگجہ، ۶۵	قرہ تائف، ۱۰۰، ۱۰۳
قراپچی، ۱۰۳	قرہ تنہ، ۷۲، ۸۶
قراونہ، ۸۴	قرہ تور، ۴۱
قرایی، ۴، ۴۸، ۶۵، ۸۰	قرہ توقای، ۶۱

قره تياق, ۷۷	قزای نيمان, ۱۰۶
قره چين, ۱۰۱	قزايقلی, ۶۰
قره چریق, ۲۱	قره ی اعلی, ۷
قره چه, ۷۲, ۲۵	قزیل, ۷۱, ۳۶
قره غویلی, ۶۵	قزیل ایاغ, ۷۲, ۳۶
قره قیچاقلر, ۹۶, ۴۷	قشقر بیچه, ۶۷, ۳۰, ۲۳
قره قلیاق, ۲۴	قغنی, ۱۶
قره قلیپاقستان, ۱۰۶	قفقاز, ۱۰۸, ۱۰۶
قره قلیپاقلر, ۱۲	قلعه زال, ۳۴
قره قوم, ۱۰۹	قلعه نور, ۸۱, ۸۰
قره قۇل, ۴۷	قلماق, ۷۷, ۵۳, ۴۸, ۳۷, ۳۶
قره کلنک, ۱۷	قلماقلر, ۸۲
قره کول, ۹۶	قلمنی, ۸۲
قره کیرای, ۱۰۹	قلهسی, ۲۰
قره من, ۳۸	قمچی, ۹۱, ۲۱
قره مه می, ۴۲	قنجنه لی, ۱۰۲
قره مؤغول, ۳۲, ۳۱, ۲۸	قنجنه لی تاغمه, ۶۰
قره میرزار, ۱۰۰	قندوز, ۴۲
قره نيمان, ۱۰۷	قنتق, ۷۳
قره مه می, ۲۸	قنقلی, ۳۱, ۱۰
قریم تاتارلری, ۵۴	قنگلی, ۳۶, ۲۹
قزاق, ۲۴, ۳۰, ۳۷, ۵۹, ۶۰, ۶۱, ۶۲	قنگور, ۶۵
۱۰۹	قنیق, ۷۳
قزاق ملک, ۶۱	قوییلای, ۶۰, ۳۹
قزاق نيمان, ۱۰۷	قوییلای خان, ۳۹
قزاقستان, ۷۶, ۶۰, ۵۹, ۵۱	قوت خان, ۱۵
قزاقلر, ۶۲, ۶۰, ۴۸, ۴۷, ۲۸, ۱۹, ۱۲	قوتچی, ۶۷, ۳۱, ۳۰, ۲۳, ۱۳, ۱۰
۶۸	قوتلو, ۱۰۱
قزاقلر, ۸۷	قوتلوسوره, ۱۰۱
قزاقلی, ۶۰	قوتمنای, ۱۰۱

قونترات, ۲۱, ۴۴, ۴۵, ۶۶	قوتومان, ۱۰۷
قونقاس, ۱۰۲	قوجم بېرلى, ۶۱
قونور, ۷۲, ۸۶, ۱۰۷	قوجه حاجيلو, ۵۳
قوى سارى, ۶۲	قوجه غۇل, ۶۲
قويچى, ۴۵	قوچلى تاغمە, ۶۰
قوين, ۹۶	قوچى, ۴۴, ۴۵
قويوق, ۷۳	قوچين, ۳۰
قەقەھ, ۸۲	قوداش, ۷۷
قۇيىلاى, ۶۲	قوداى, ۶۱
قۇچانى, ۶۵	قورت, ۷۱
قۇرەمە, ۳۸	قورلاوت, ۳۵, ۳۶
قۇزى بېك, ۶۲	قوروق, ۴۱
قۇش تمغەلى, ۵۳	قورە مە اولم, ۷۱
قۇل تۇپ, ۱۲	قورەمە, ۳۷
قۇلداولس, ۵۳	قوريدى سراى, ۱۲
قۇلە من, ۲۴	قوزى يىف, ۱۰۱, ۱۰۳
قۇنترات, ۱۰, ۱۲, ۲۵, ۲۸, ۳۱, ۳۴, ۳۵,	قوستى, ۱۰۹
۳۶, ۳۷, ۵۳, ۵۹, ۶۰, ۶۶, ۷۷, ۸۳	قوسشى, ۴۸
قۇنترات سراى, ۱۲	قوسيار, ۷۷
قۇنتراباى, ۸۸	قوش بېگى, ۴, ۸۴
قۇنغىر, ۶۲, ۸۸	قوش تمغەلى, ۳۹
قۇنغىر بېك, ۶۲	قوش تمغەلى, ۵۲, ۱۰۲
قۇنغىرات, ۳۶	قوشچى, ۲۹, ۳۵, ۳۶, ۳۹, ۴۴, ۴۵, ۶۶
قۇيدى قۇل, ۶۲	قوشى, ۴۵
قۇيون, ۵۳	قوقان, ۶, ۵۲
قيات, ۱۰, ۳۱, ۳۴, ۳۵, ۳۶, ۶۵, ۶۶,	قول تمغەلى, ۱۰۷
۸۶	قولسى, ۱۹
قىياق, ۱۶	قوتتو, ۸۹
قىان, ۱۵, ۲۰, ۳۸	قوندوز, ۴, ۹, ۱۴, ۱۵, ۱۶, ۱۷, ۱۹,
قىانگ سلالەسى, ۴۴	۲۰, ۲۱, ۲۲, ۲۳, ۲۴, ۲۵, ۲۷, ۳۴,
قىانمە, ۳۹, ۶۷, ۷۲, ۸۶	۳۹, ۶۷

کجران, ۴۱	قیچیلی, ۱۰۲, ۵۳
کجگان, ۴۱	قیرغیز سرای, ۱۲
کجی, ۴۱, ۴۲, ۴۴, ۴۵	قیرق, ۲, ۳, ۱۰, ۳۱, ۳۴, ۴۹
کجی قشلاقی, ۴۱	قیرق اوبله, ۱۰۲
کجج, ۴۴	قیرقلر, ۷۱
کچن, ۵۸	قیرقمن-یوزر, ۷۷
کرایت, ۱۰, ۳۱, ۳۶	قیرقیز, ۳۰
کرکویلی, ۴	قیزیل اوردده, ۵۶
کریمیه, ۵۱	قیزیلباش, ۳۰
کشکی, ۱۹, ۳۴, ۴۲	قیصار, ۴۶, ۴۷, ۶۴, ۸۰
کشمیر, ۶, ۱۵	قیق, ۷۳
کفاش, ۴۸	قیل تمغهلی, ۱۰۷
کگنی, ۶۷	قیماقچی, ۶۰
کل بیجه, ۸۹	قیمق, ۹۷
کل چال بیجه, ۵۳	قئشچی, ۳۶
کل قیچاق, ۴۷	
کلابک, ۱۰۷	ک
کلیبی, ۱۰۱	کابل, ۷, ۱۳, ۱۷, ۱۹, ۲۲, ۲۵, ۲۶, ۳۳,
کلته تایی, ۲۱, ۳۰, ۳۱	۴۰, ۴۵, ۴۹, ۶۳, ۶۹, ۷۴, ۷۸, ۸۵,
کلچه, ۱۰۱, ۵۳	۹۸, ۹۳, ۸۹
کلدار, ۳۵	کارپوف, ۷۲
کلفگان, ۲۸, ۴۱, ۴۲, ۴۵	کاش, ۱۰۱
کلکنته, ۷	کاش قولاق, ۱۰۱
کله چه, ۴۲	کاشغور, ۶, ۹۶, ۹۷
کله چه, ۲۸	کاکا, ۸۱
کلیفت, ۳۴	کاکه, ۸۲
کماری, ۲	کاگوتی, ۱۰۹
کندا, ۸۲	کالور, ۶۵
کندلان, ۸۲	کای سومور, ۱۹
کندیلان, ۸۱	کبک, ۵۳
	کتّه مؤغول, ۳۱

كوە مىرى, ۸۱	كنر, ۹
كوھگىناي, ۸۲	كواك, ۹۲
كوھى اونگەجىت, ۴۶	كوبان, ۱۰۶
كۈچە خۇزى, ۵۳	كوباو, ۴
كۈرتورغەي, ۵۳	كوپك, ۷۸, ۶۱
كۈرك, ۸۸	كوبوبى, ۱۰۲
كۈرەك مۇغول, ۳۲	كوبە, ۹۶, ۲۰
كۈسە, ۸۷, ۵۳	كوبەي, ۲۰
كۆك تىرناق, ۵۳	كوتانا, ۳۰
كۆكى, ۶۵	كوچا, ۴۵, ۴۴
كۆل, ۹۱, ۶۱, ۴	كوچك, ۱۲
كۆلتاي, ۶۲	كوچى, ۴۵, ۴۴
كېلىچى, ۳۷	كورلاوت, ۶۶
كېنجە قرە, ۶۲	كوزاب, ۴۸
كى سومور, ۲۱	كوزگون, ۱۰۱
كياو, ۳	كوسە, ۷۱
كىتسومور, ۲۱, ۱۹	كوشانلر, ۳۵
كىرتە, ۹۶	كوشوك, ۷۲
كىسمە وير, ۲۱, ۲۰, ۱۹	كوك جىلى, ۱۰۹, ۱۰۷, ۱۰۶
كىسومور, ۲۲, ۲۱, ۱۹, ۱۵	كوكچە, ۴۲
كىسەمر, ۲۴, ۲۱, ۲۰, ۱۹	كوكدىرى, ۸۱
كىسىمور, ۲۰	كول ايل, ۱۰۲
كىلك ابيز, ۷۷	كول تىپەلىك, ۱۰۳
كىلمش, ۷۷	كولاب, ۲۱
كىماك, ۹۷	كولان, ۶۱, ۳۶
كىماكلر, ۹۷	كولان اينانى, ۳۶
كىنە گس, ۶۶, ۳۵	كولدىمىن, ۶۷, ۳۰, ۲۳, ۲۱
كىنەگس, ۱۰۷, ۳۶, ۱۰	كولن, ۶۱
كىيك, ۷۱	كوماندىن, ۵۴, ۵۲
كىيكچى, ۷۱, ۲۱	كوتتىمس, ۸۹

گورگوتان, ۸۸	کیگہلی, ۱۰۲
گورگون, ۸۸	کینہ گس, ۶۶
گوک دانلی, ۷۱	
گوکلان, ۸۸, ۱۰۰	گ
گوگجو خواجہ, ۷۳	گجی, ۴۵, ۴۴, ۴۳, ۴۲, ۴۱
گوگم, ۲۵, ۴۴	گجی خان زی, ۴۱
گونار یارینگ, ۴۵	گجی زی, ۴۱
گونش, ۴۴	گدر, ۸۲
گویومرد, ۱۰۸	گدی, ۸۲, ۸۱, ۴۱
گہ جی, ۴۵	گرزیوان, ۴۷
گؤگجہ, ۶۵	گرک, ۸۶
گیجی, ۴۵, ۴۴	گرگ, ۸۸, ۸۷, ۸۶
گیجیلر, ۴۴	گرگ اورو, ۸۸, ۸۷
گیجیلی, ۴۴	گرگ اولو, ۸۷
گیجیلی, ۴۴	گرناہی, ۵۳
گیرای, ۱۱	گروگ, ۸۶
گیرکن, ۸۷	گری, ۴۱
	گریبنکن, ۴۳
ل	گلہ, ۵۳
لاچین, ۱۰۲	گنجی, ۴۴, ۴۱
لاچینلر, ۱۰۲	گنچی, ۳۶
لاغری, ۸۲, ۸۱	گوارباتی, ۳۰
لاما, ۲۵	گوتور گیجیلی, ۴۴
لامان, ۸۱	گوچر, ۳۰
لامہ, ۷۲, ۴۴	گوداق, ۶۷
لغات التورک, ۴۴	گوربت, ۳۰
لقہ ی, ۲۵, ۲۴, ۲۳, ۲۱, ۲۰, ۱۵	گوردک, ۸۶, ۷۲, ۳۹
, ۳۴, ۲۹	گورک, ۸۸, ۸۷, ۸۶
لوگوفت, ۹۳, ۶۷, ۳۵, ۲۸, ۲۴, ۲۳, ۱۴	گورک-قزاق, ۸۶
لولاش, ۸۰, ۳۲	گورگ اورو, ۸۶
لولی بچہ, ۵۳	گورگن, ۸۷

محمود بی، ۵، ۲۰، ۳۸	لویه جرگه، ۱۶
محمود شاه، ۱۵	لیزر، ۱۰۱
محمود کاشغری، ۴۴، ۵۳، ۷۲، ۷۴، ۸۹	م
مخلوم اعظم کاسانی، ۴۵	مارمول، ۹۱
مراد بیگ، ۲۱	مال باسر، ۶۱
مردات، ۱۶، ۶۷	مالتکه، ۵۳
مرغیلان، ۴۱	مالقره، ۶۱
مرقه، ۷۷	مالکش، ۱۰۱
مرکه، ۲۱	مالکه، ۶۲
مرکیت، ۴، ۱۰۲	مامکه، ۸۲
مسخرالبلاد، ۳۶	ماموکه، ۸۱
مسعود ابن عثمان کوهستانی، ۶۶	مامه که، ۸۱
مسیت، ۱۰، ۳۱	مانقوراوغلی، ۸۳
مضراب خان، ۶	ماورالنهرده، ۳، ۳۱
معصوم ابن عثمان کوهستانی، ۳۵	ماولیش، ۵۳
مغان، ۲۹، ۴۱	متای، ۱۰۹
مُغل، ۲۷	مچار، ۲
مغول، ۴۱، ۴۲، ۴۳	مجبر، ۱۲، ۳۶
مغول قشلاق، ۴۲	مجر سرای، ۱۲
مغولستان، ۴۲	مجمع التواریخ، ۱۱، ۳۵، ۴۳، ۴۵، ۸۲
مغولستان دن، ۱۰۱	محمد اعظم کاسانی، ۱۱
مقیم خان، ۵، ۳۸	محمد امین بخاری، ۳۷
مکد، ۱۲	محمد حسین خان، ۶، ۴۸
مکران، ۴۱	محمد حیدر دوغلات، ۲۹، ۳۳
مکریت، ۴۸، ۶۴	محمد رحیم خان، ۶
مکیوتای، ۱۰۱	محمد شریف خان، ۵، ۶
ملای، ۲۴، ۶۲، ۶۷	محمد صالح، ۳۶، ۴۴، ۴۵، ۷۴
ملک، ۶۱	محمد طاهر چیچکه، ۱۷
ملکوف، ۸۸	محمد میرزار، ۱۰۲
ملکی، ۳۰	محمود بن ولی کتابدار، ۳۶

مومبىت, ۶۱	مونغولى برات, ۸۰
ممديار, ۴۸	موكشە, ۷۷
ممشىلەر, ۱۰۲	موناس, ۶۷
مناس, ۶۷, ۱۴	مونجانى, ۳۰
منشى محمد يوسف شىرغانى, ۱۱, ۱۳, ۴۰	مونخ, ۲۷
منغول, ۲۷	مونقە, ۵۳
منغىت, ۳, ۱۰, ۲۱, ۳۱, ۳۵, ۳۶, ۶۶	مونكە, ۵۲
منغيتلەر, ۶۰	مونگول, ۲۸, ۱۰۱
منغىت, ۶۶	مونگە تېمور, ۱۱
منگول, ۲۷, ۱۰۱	مويتن, ۷۷
موچك, ۶۵	مە لاي, ۱۶
موچى, ۴۸	مە نس, ۲۰
مودوت, ۴۴	مهاجر, ۴۲
مورات, ۱۰۱	مۇغول, ۱۰, ۲۱, ۲۴, ۲۷, ۲۸, ۲۹, ۳۰,
مورچە, ۴۴, ۸۹	۳۱, ۳۲, ۳۴, ۳۵, ۳۸, ۴۲, ۴۳
مورچە لى, ۴۴	مۇغول آبلق, ۳۲
موزار, ۱۰۰, ۱۰۱, ۱۰۲	مۇغول قىشلاق, ۳۲
موززا باى, ۱۰۰	مۇغولان, ۳۲, ۴۰
موززا بىگ, ۱۰۰	مۇغولستان, ۲۹, ۳۲, ۳۹
موززا كول, ۱۰۰	مۇغول نىمى, ۲۳, ۳۰
موززالر, ۱۰۱, ۱۰۳	مۇل غاينا, ۶۵
موروشگر, ۷۱	مېرگن شىنە, ۹۲
مورى, ۳۰	مىتلند, ۸۱
موسابازارى, ۲۱	مىدە توبە, ۵۲
موسى بازارى, ۳۰	مىدە گجى, ۴۱
موشون, ۸۱	مىر عزت الله, ۶, ۱۲, ۱۹
موصللو, ۵۳	مىر محمد سلېم, ۳۷
موغل, ۲۷	مىر مىرك, ۸۲
موغول, ۲۷, ۴۹, ۸۲, ۸۴	مىرزاز, ۲۹, ۳۳, ۷۴, ۸۹, ۱۰۰, ۱۰۱,
موغوللر, ۲, ۸۲, ۸۴, ۸۸, ۹۸	۱۰۲, ۱۰۳, ۱۰۴
	مىرززا بچە, ۸۹

مىنلار, ۱۰۲	مىرزا توب, ۱۰۲
مىنگ, ۶۶	مىرزا گل, ۸۹
ن	مىرزا گول, ۱۰۰
نادرشاه افشار, ۵	مىرزا مۇغول, ۲۹
نارن, ۷۷	مىرزاكول, ۱۰۰
نارین, ۱۵, ۴۷, ۵۲, ۶۷	مىرزاكه, ۱۰۰
ناونچى, ۶۰	مىرزالر, ۱۰۰, ۱۰۱, ۱۰۲, ۱۰۳, ۱۰۴
نايب علم خان, ۴۷	مىرزامىت, ۱۰۱
نايمن, ۶۶	مىرزالى, ۱۰۰, ۱۰۲, ۱۰۳
ندر محمد خان, ۴, ۵, ۳۷, ۸۴	مىرزالىيى كلتە تاي, ۱۰۳
نسب نامە, ۲, ۱۱, ۱۹, ۲۰, ۲۳, ۲۸, ۳۰	مىرعزت الله, ۷, ۲۰, ۲۲, ۶۷
۳۵, ۴۲, ۴۳, ۴۵, ۴۹, ۵۹, ۶۷	مىرمرگ, ۸۱
نوچان, ۹۶	مىرهزار, ۸۱
نودارى, ۴۶	مىش مست, ۳۰
نور آتە, ۴۴	مىشار, ۱۰۲
نورستانى, ۳۰	مىشەر, ۶۵, ۷۷
نوغاي, ۴, ۲۱, ۵۳, ۵۴, ۷۷, ۸۶, ۱۰۳	مىمنە, ۲, ۴, ۵, ۶, ۷, ۳۹, ۴۴, ۴۶, ۴۷
نوغاي اورده, ۱۰۳, ۵۴	۴۸, ۶۴, ۶۹, ۸۰
نوغايلىر, ۳	مىن, ۲, ۱۰۲
نوغيلى, ۶۵	مىناس, ۲۰
نوگوز, ۳۶, ۶۶	مىنديار, ۱۰۱
نويگوت, ۹۷	مىنگ, ۲, ۳, ۴, ۵, ۶, ۷, ۲۵, ۳۵, ۳۶
نە جىيى, ۶۵	۳۷, ۳۸, ۴۹, ۶۰, ۶۶, ۸۴, ۱۰۰
نەرىن, ۴۷	۱۰۲
نۇقشى, ۶۵	مىنگ آقا مىرزا, ۱۰۰
نېرون, ۳۹	مىنگ باشى, ۲
نېمان, ۱۲, ۲۱, ۲۵, ۲۸, ۳۱, ۳۵, ۳۶	مىنگ بېگى, ۲
۳۷, ۴۸, ۶۶, ۷۷, ۱۰۳, ۱۰۶, ۱۰۷	مىنگلى كېلدى سقاو, ۲۴
۱۰۹	مىنگلى گىراي, ۵۱
نېمان سراي, ۱۲	مىنگىش لالى, ۵۲
	مىنگىيە, ۲, ۴

هیراک, ۴۶, ۶۴	نیمان-ایرگنکلی, ۱۰۳
هیراک تگاوی, ۴۶, ۶۴	نیمروز, ۷
هیونگ نو, ۲۷, ۴۹	نیمن, ۳۸
هیونگ نولر, ۴۸	و
ی	واخی, ۳۰
یابور, ۱۰, ۳۱, ۳۶, ۳۷	واق تمغہلی, ۳
یار محمد تۇقسابہ, ۴	والگا, ۱۰, ۸۸
یارکند, ۶	وامبری, ۲, ۳, ۱۱, ۲۸, ۳۵, ۵۱, ۶۵
یاری, ۴۴	وانگ والا, ۳۰
یاقلہلی بایلی, ۱۰۷	وخ تمغہلی, ۱۰۲, ۵۲
یالوق, ۷۱	وردوج, ۳۲
یامچی, ۶۰	ورزاب, ۲۹
یانداق سای, ۷۳	وقتلی تاغمہ, ۶۰
یایک سوپی, ۴	وکیل, ۶۵
یتروغ, ۶۵	ولی محمد خان, ۴, ۸۴
یتیمدر, ۱۰۱	ه
یخ سو, ۲۱	هارولد لمب, ۲۷
یرات, ۳	ہرات, ۵, ۶, ۷۳, ۸۱
یسوم بغہ, ۸۱	ہرودوت, ۲۷
یسون, ۳۱	ہزار سموچ, ۴۱, ۴۲
یغما, ۵۲, ۹۳	ہزارہ, ۵, ۷, ۳۰, ۴۱, ۴۶, ۶۵, ۶۸, ۸۱
یغمالر, ۹۳	۹۰
یکہ, ۲۸, ۲۹, ۳۰, ۳۱, ۴۶, ۹۲	ہزارہ قلعہ, ۴۶
یکہ تال, ۹۲	ہشترخانیلر, ۳۶
یکہ توت, ۲۹	ہلمند, ۷, ۳۹
یکہ مؤغول, ۳۰, ۳۱	ہندو, ۳۰
یلاقلر, ۷۲	ہولاکو خان, ۶۲
یموت, ۲۴, ۸۸	ہون, ۲۷
ینگی اریق, ۵۹	ہونلر, ۴۸
ینگی اورر, ۵۱	

يومات, ۱۰۸	ينگى قته غن, ۲۰
يوموت, ۹۷	ينگى قته غن, ۱۵
يوى بلانق, ۹۱	ينيسى, ۸۲, ۶۱
يهودى, ۳۰	يودين, ۳۲
يۇلدای, ۹۶	يورمتى, ۷۷
يېتباش, ۵۲	يورى بړيگل, ۶۰
يېتى اوروغ, ۹۵	يوز, ۲, ۳, ۱۰, ۳۱, ۳۶, ۳۷, ۴۹, ۶۰,
يېتى سرلوغ, ۶۶	يوزباشى, ۷۶, ۷۷, ۷۸, ۱۰۳, ۱۰۴, ۱۰۶
يېرباستى, ۹۶	يوزبېگى, ۴۴
ييسو بوقار, ۱۱	يوزبېگى, ۶۶
	يوسف خان, ۳
ي	يوسف گيدىكلى, ۷۳
ييجان, ۶۶	يوغول, ۱۵
	يوكواشر, ۱۰۷
	يوكه, ۹۶